

A
TÁRSADALOMFEJLŐDÉS
FŐBB ESZMÉI

ÍRTA

LAURENTZY VILMOS

EGYETEMI M. TANÁR



FKANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

ELŐSZÓ.

Történelemtanításunk eddig úgy anyagában, valamint a történelmi felfogás érvényesítése tekintetében nélkülözötte a modern kutatásnak és történelemfilozófiai megállapításoknak legújabb eredményeit. Lelkes történettanárok folyóiratokban és pedagógiai gyűléseken állandóan küzdöttek az új irányzat érdekében, de sikertelenül. Végre ebben is, mint a történelmi fejlődésben mindig, döntött az eseményeknek vaslogikájú kényszere. Elkövetkezett a nagy világösszeomlás és magyar királyságunknak kétségbeesztő romjain megvilágosodott elménk. Új nemzedékünket ennek hatása alatt elakarjuk látni oly lelki fegyverekkel, melyek hiányában elveszítettük hazánkat, de melyeknek segítségével visszaszerezhetjük azt.

Egészséges és helyes világszemlélet teheti csupán a magyarságot testileg és lelkileg oly erőssé, hogy e borzasztó világválság közepette megállhasson. Az eseményeknek egymásra zuhanó, percről-percre változó, forgatagában eligazodhasson. Ilyen világszemléltre azonban csak akkor tehet szert, ha az emberiség történelmét a fejlődésnek örökérvényű törvényszerűségei szerint egy nagy összefoglalásban, határozott körvonalakban megrajzolt egyetemes világképben látja. Az eseményeket pedig a történelemfilozófia elfogulatlanságának távlatából nézi.

A kívánt történelmi felfogás alkotó tényezőinek tehát következőknek kell lenniök: Az emberföldrajzi, gazdaságpolitikai és társadalomtudományi szempontoknak összhangzatos érvényesítése. A faji öntudatnak, vallás- és társadalomerkölcsnek, a tudomány szeretete világtörténelmet alkotó erkölcsi tényezőinek világs ismerete. Ezek adjanak ifjúságunknak meggingathatlan hitet,

vidám tenni vágyást, el nem csüggedő erőt, a balsorsban férfias-
önuralmat pedig a szerencsében.

Végtelen boldog lennék, ha munkámmal, mely első kísérlet
ily irányban, e kitűzött célt sikerrel szolgálhatnám, ha tankönyve-
met tanár és tanuló mindig szeretettel venné kezébe.

Budapesten, 1922 május hó.

Dr. Laurentzy Vilmos.

I. Történelmi alapfogalmak.

A történés fogalma, a történet, a történelem. A történelem tárgya, élet-telen dolgok, élőlények, az ember. A történelem fajtái, világtörténelem, nemzeti történelem. Politikai, műveltségi, gazdasági, gazdaságpolitikai történelem. A történelem tanításának általános, különleges feladata.

A sík puszta közepén, az égnek meredő bércnek ormán áll mozdulatlanul — az ember. Mialatt a földi és égi végtelenségnek nézésébe némán elmerül, időnként megrebben szempillája. Földünknek életéből ezalatt elmúlik egy pillanat. Az erdőben lehull egy falevél. Valahol éles sikollyal megszületik az élet. Máshol pedig nehéz sóhajjal elszáll egy lélek.

A végtelen időnek minden elsuhanó pillanatában, a föld határtalanságának bármely legkisebb pontján, a legjelentéktelenebb élőlényvel is, *mindig, mindenhol, mindennel történik, megесik* valami. Minden tehát, ami térben és időben a földön megесik, az *történés*. A milliárdnyi *történések összesége*, az *történet*. Ha tudományos rendszerbe elgondolva, az *utókor számára feljegyezzük* azokat, akkor az *történelem*.

A *történésnek*, egyben a *földi életnek, alaplényege*, az időbeli és térbeli *létrejövés, fejlődés, elmúlás*. A történet ezen folyamatoknak évezredek óta újból és ismét visszatérő körforgása.

A hatalmas sziklatömeg valamikor puha anyagból született meg. Csupán évezredek múltán lesz oly megdöbbenően szilárd óriássá. A meleg, a víz, a szelek azonban folyton porlasztják, rontják, amíg csak egyszer, földinduláskor büszke orma lezuhan a völgybe.

Az őszi vihar lesodorja a fákról a magvakat. Azok tovább röpülnek és a földre hullva beágyazódnak a talajba. Itt kicsiráznak. Zsenge csemete, majd hatalmas tölgy lesz egyikből. A faóriás azonban idővel elgyöngül, ereje elpusztul éa egy másik vihar ledönti azt. De gyökeréből új élet fakad. Majd új faóriás, hogy aztán talán napszámosoknak durva fejszecsapásaira lezuhanva, megsemmisüljön az is.

A föld *méhet*, felszínei légkört a legkezdetlegesebb, górcsővi lényektől a hatalmas elefántig, a földön csúszó-mászóktól a levegőben merészen keringő sasig, az állatoknak milliói lepik be. Elképzzelhetetlen változatban, formában, színben születnek pereneként. Leélvén életüket, végül is elmúlnak, hogy eljövendő újabb millióknak adjanak helyet. Ezeknek is van történetük mert létrejönnek, fejlődnek, növekednek és aztán elpusztulnak.

Az életnek ösztönökön alapuló zűrzavarából, méltóságteljesen emelkedik ki a földnek legtökéletesebb élőlényé, az eszes állat, *az ember*. Teremtőjétől nyert szellemi fölényével uralkodóvá lesz mindenek fölött. Égbe vágyó lelke betölti a földet a műveltségnek csodálatot keltő alkotásaival. Feszülő izmainak testi munkájával megvalósítja a lángésznek nagyszerű terveit. Az ember lába a földben gyökerezik, ahonnan vétett. Lelke azonban mindig föl-felé tör az égi magasságokba, honnan az származott. Véres küzdelmek, magasztos tervek, nagyszerű akarások képezik az egyes embernek és az összemberiségnek történetét. Tehát csak az ő vele. az emberrel megesett történéseket szokták általában tulajdonképpen történetnek nevezni.

Az ember megingathatlan magabizásával, csodás találékony-ságával ura lesz a földnek. Benépesíti először a termelésre könnyen alkalmas területeket, majd fokozatosan a többit is. Jelentéktelen embercsoportokból világhatalmas nemzetek lesznek. Kis államokból világbirodalmak. Az a történelem tehát, amely az egész föld nemzeteinek és államainak írja le létrejövését, kifejlődését és elpusztulását, azt *világtörténelemnek* mondjuk. Amelyik azonban csak egy-egy nemzetnek jegyzi fel életfolyását, az a *nemzeti történelem*.

Történelmi feljegyzéseink a legújabb időkig majdnem kizárólagosan a nemzetek külső és belső harcainak megörökítésével foglalkoztak. Háborúk keletkezésének okaival, lefolyásukkal, eredményeikkel. Uralkodóknak, hadvezéreknek, államférfiaknak élet-történetével. A társadalmi osztályoknak egymással való küzdelmeivel. Az állam szervezetének és intézményeinek létrejövésével és változásaival. A túlnyomóan ilyen természetű eseménycsoportokat feljegyző történelem, az *politikai történelem*.

A gondolkodók már a legrégebb időkben belátták azonban, hogy az ember lelkét a harc, a politika gondolata nem elégíti teljesen ki. Szíve mélyén ott volt a vágyakozás magasabbrendű eszmék világa iránt. Ezért minden időkben voltak kiválasztottak, kik em-

pertársaiknak a béke és folyton fejlődő műveltségnek boldogságát akarták osztályrészül juttatni. A vallás által vigasztalást nyújtottak az elcsüggedetteknek. Hitté teleikkel rávezették és megtartották az embert az erkölcsnek tiszta útjain. Költészet és művet segítségével, az embernek szépért rajongó lelkét felemelték a fenséges eszméknek és érzelmeknek ragyogó világába. A tudomány és bölcsészet által pedig be akarták őt avatnia a körülötte levő anyagi és szellemi jelenségeknek rejtelmes titkaiba. Amelyik történelem a lelkiélet fokozatos fejlődésével, annak eredményeivel és nagy szellemeivel foglalkozik, az *műveltség-történelem*.

Az emberi élet azonban nemcsak politikai és műveltségi fellendülési korokból és katasztrófákból áll. Az egyesek és a tömegnek elsőrendű szükségletekkel való ellátása, az anyagi javakért folytatott küzdelmei ép úgy kiegészítő részei a történetnek, mint a fent jelzett másik kettő. A kezdetleges termény gazdálkodástól, a pénzgazdálkodáson át, a legmodernebb hitelgazdálkodásig mind több és több eseménytömeggel gyarapítják a korunkhoz fokozatosan közeledő történelmet. A munkástömegek élete és érdekei, ipari és gazdasági nagyüzemek, pénz és hiteltechnikai intézmények, az ebből kifejlődött kapitalizmus és szocializmus, a gazdasági világhódítás gondolata a modern történetírásnak különösképen alapvető tárgyai. Ezen eseménycsoportokat leíró történelem, az *gazdasági történelem*.

A gazdasági élet, különösen ép az utóbbi évszázadban, oly szorosan függ össze a politikaival, hogy egyik megértése a másik nélkül alig lehetséges. Ezért a legmodernebb történelmi világszemléletnek kifejezője, e kettőnek kapcsolatából származó *gazdaságpolitikai történelem*.

A történelem tanításának *nevelői célzata* abban nyilvánul, hogy bemutassa a küzködő embert évezredekre visszamenő történelmi távlatban. Miként harcol a föld veszélyeztető és hátráltató jelenségeivel szemben, hogyan igyekszik szellemi és testi munkájával felemelkedni röghöz tapadó állati nyomorúságából. E tudomány be akarja bizonyítani, hogy az ember, ha koronként le is süllyedt a felszabadított állati ösztönöknek posványába, levetkőzve mindent, ami alacsony és szennyes, igyekezett magát, a legnagyobb erőfeszítés árán is, fellendíteni az eszménységnek tiszta világába. A történelmi példák ezreivel mutat rá egyesek, egész nemzetek, egész korok bűneinek katasztrófális következményeire, viszont erényeikből származott boldogságra és jólétre.

Világossá teszi azt, hogy mit nem szabad tennünk embertársaink, szervezeteink, intézményeink, eszményeink ellen és mit kell tennünk mellettük és értük. A *történelem tanítás* évezredek történelmi tanulságainak segítségével *az embert, emberré akarja nevelni*. Olyanná, ki vidám tetterővel, istenében és az eszményekbe vetett hitével leküzdí mindazt, ami őt és embertársait a műveletlenségnek sötétségébe akarja lesülyeszteni. A *magyar történelem tanításának feladata* pedig az, hogy a történelmi példákön így kiművelt *embert* minden ízében *magyarrá* tegye. Hogy megtanítsa a magyar ifjúságot jó szívvvel dolgozni. Zúgolódás nélkül verejtékeezni a magyar királyságnak nemzeti állameszméjéért. Ha pedig elérkezik a történelmi időknek nagy megpróbáltatása, tudjon hősi lélekkel, boldogan meghalni ezen^ezer év óta magyar vérrrel öntözött szent földért.

II. A földi élet keletkezése, történelmi korok.

A föld keletkezése, a szervetlen, a szerves élet, az embernek megjelenése a földön. Történelmi korok, történelem előtt valók, kő-, réz-, bronz-, vaskor. A történelmi élet kezdete, történelmi korok, ó-, közép-, új-, legújabb kor.

Időtlen időkkel ezelőtt, a világmindenség, vegyi és fizikai jelenségeknek zűrzavaros, rendezetlen tömege volt. Nem sejtjük ennek sem nagyságát, sem súlyát, nem azt a messziséget, mélységet és magasságát a térnek, melyben elhelyezkedett, A végtelen űrben ekkor kisebb-nagyobb, izzó és magasfeszültségű gőz és gáztömegek lebegtek. A világ életének egy titokzatos pillanatában, a nagy alkotó, megmagyarázhatatlan erőt helyezett beléjük és erre azok saját tengelyük körül forogni kezdtek. A forgás által az anyatömegeből leszakadt részek szintén gömbi alakot vettek fel. A levegő mozgás által keletkezett párolgás következtében pedig fokozatosan mind jobban és jobban lehültek. A legkisebb ily égi testek egyikén, a *földön*, miután hártyanemű kérge, mindinkább kiszáradt, megszilárdult és megvastagodott, megjelent a *szervetlen élet* az *ásványok* alakjában. Talán évezredek után, fokozatosan már oly természeti jelenségek tűnnek fel a föld felületén, melyek a *szerves életnek* ismertető jeleit, a létrejövésnek, a fokozatos növésnek és végül az elpusztulásnak örökérvényű folyamatait tüntetik fel. Ezek a *növények*. Óriási fűfák, zsurlók, páf-

rányok díszlenek buja pompában a földnek erre már alkalmas területein. Újból pár százezer év rohanhatott el az időnek végtelenségébe, amikor oly *szerves lények* lepik be a földet, melyek a helyhez kötöttségnek zsarnoki bilincsei alól felszabadulva, helyüket saját elhatározásukból változtathatták, az *állatok*. A retentéses gyík-madarak, később a nagyemlősök, a mamuthok, melyek a földnek uraivá lesznek. Végre újabb százezer évek múltán, mintha a föld oly hosszú vajúdas után minden erejét megfeszítette volna, létrejött a *legtökéletesebb szerves lény, az ember*. Fokozatosan a földnek új ura, egyben bolygónk természeti törvényeinek küzködő, vergődő rabszolgája. !

A barlangi ember életének első évezrei a szellemi sötétségnek szomorú korszakai. Csak lassan eszmél rá szerveire, azok céljaira, használási módjára. Tapogatózva ismeri fel lelki képességeit, hogy azoknak segélyével földhöz kötöttségének állati sorából fokozatosan emelkedjék fel istentől származottságának, emberi mivoltának magaslatára. Küzd saját magának és fájának fenmaradásáért. Barlangba, földüregekbe rejtőzik el. Hatalmas markát életének megvédésére kődarabokkal fegyverezi fel. Kezdetleges életének, kezdetleges, védő, támadó, házi szerszámai kőből vannak. A földnek ősembere tehát *kőkorszakát* éli.

Alig sejthető csodás véletlen folytán villámcsapás, száraz fának egymáshoz való dörzsölése által, megismeri az ember az életnek legtitokzatosabb erejét, a tüzet. A tüzet, ami melegít, éltet. Véd az elpusztulástól, élvezhetővé teszi az ételt és véletlenül kiolvasztja az ásványból az első fémeket, a rézet. Ezután még tökéletesebb védő-támadó, házi szerszámai lesznek és az ősember a *réz-korszak* fejlődési fokába lép.

A tűz fizikai természetének mind tökéletesebb megismerésével, a véletlen által rávezetve, az ember mindjobban megtanulja a fémeknek ércekből való kiolvasztási módját. Majd keverését és öntését is. Önnel a rézet keményebbé, ellentállóbbá teszi és új anyagot teremt a bronzot. Az ősember ekkor a *bronz-korszak* magaslatára emelkedik.

A kőkorszak kezdetleges viszonyaihoz képest, a réz és bronz-korszak évezredeiben az ősember már aránylag magas fokára jut el a műveltségnek. Állatias együgyűségéből, élnélhetlenségéből lassanként felfejlődik a tényeket helyesen meglátó, azokat saját céljaira okosan felhasználni tudó gondolkodó lényé. Mindent, mit eddig kezdetlegesen készített, azt találékony eszességével mind

tökéletesebbre alkotja meg. Már kimerészkedik az odúkból, a barlangokból, a szabadba. A vízre menekül, teljes biztonságot nyújtó, nagyszerű cölöpépítményekbe. Már fonnak, szőnek, agyagedényeket égetnek. Földet mi volnék. Különösen bronzból fokost, lándsát, kardot, edényeket készítenek. Megszületik az emberben a lelkét megvilágító, felemelő szépérzék is. Közhasználati tárgyait nemcsak művészi alakokba formálja, hanem azokat a díszítésekkel és cifrákkal látja el. Külön művészi ékszereket és dísz tárgyakat alkot. Az ember kezd szellem-erkölcsi lényvé válni, aki e földi életet, ép úgy, mint a Teremtő őt, kezdi saját képére átformálni.

Még jobban kifejlődik az embernek szellemi erkölcsisége akkor, mikor megismeri a legszürkébb, külsőleg legjelentéktelenebbnek látszó, de leghasznosabb fémeket, a vasat. Fegyvereit, szerszámaikat ekkor már nagy tökéletességgel tudja elkészíteni és műveltsége minden tekintetben oly kifejlődött, hogy megérett a történelmi korszakba való belépésre. A *vaskorszak* befejezője a *történelem előtt való kornak*. Egyben kezdője is a *történelmi korszaknak*. E korról nemcsak halott tanúk, maradványok útján értesülünk, hanem az időknek szellemi hagyatékából, a tradíciókból, mesék, mondák, dalok, példabeszédekből. Végül megismeri az ember a betűvetés titokzatos mesterségét is. Az írásnak csodás világa tárul fel lelki szemei előtt. Feljegyzéseket tesznek. Bár szórványosan és hiányosan, mesével és valósággal elvegyesen és igen kezdetleges formában. Az emlékezetben való megtartásra érdemesnek látszó dolgokat megörökítik. Először nem lényegeseket, hanem inkább a kuriózumokat. Száraz, felsoroló, rendszeretlen krónikastílusban, avagy a költői fantázia szertelenségével! Csak századok múltán fejlődik ki az írás segítségével, később a nyomtatás technikájának feltalálásával, minden téren a tudományos megismeréseknek lehetősége. A műveltségnek oly széles köre, ami az összes tényleges és elvont jelenségeket tudományos kutatásának tárgyává teszi.

Az emberiségnek mai napig tartó történelmi korát, bár nem helytállóan és a történelemfilozófiai szempontoknak nem megfelelően, inkább csak technikaigyakorlati tekintetből, négy korszakra osztják fel. Ókor, középkor, újkor, legújabb korra.

Az *ókor* az emberi műveltségnek első legkezdetlegesebb megjelenésétől az óriási római birodalom összeomlásáig tart. Magában foglalja a mesopotamiai sémi és egyiptomi népeknek, az ázsiai és európai árja népeknek a perzsák, hellének, rómaiak történelmét.

Leírja miként hullámszik a történelmi élet az Eufrat és Tigris folyamvölgyéből Kis-Ázsián át Európába. Hogyan hódítják meg a hellének a Földközi-tenger keleti medencéjét, a rómaiak a nyugatit. Végül, hogyan lesznek ők nemcsak az európai, ázsiai és afrikai tengerparti vidéknek, de Európa belső területeinek i* ki az Északi-, Keleti- és Fekete-tengernek partvidékéig hatalmas, korlátlan urai.

A *középkorban*, mely a római birodalom bukásától a renaissanceig, reformációig tart, a mindent elpusztító népvándorlás óriási áradatát látjuk végig hömpölyögni Európán. Aztán az elpusztított területnek újjáépítését a kereszténység magasztos eszmévilágának és a nemzeti érzés nagy történelmi erkölcsi tényezőjének segítségével. Szemléljük a román és germán nemzeti államok, a frank-római és német-római császárságnak kialakulását, keleten pedig a hatalmas arab, később török birodalomnak létrejövését.

Az *újkor* a nagy vallásháborúknak, a német-római császárság világhatalmi továbbfejlődésének ideje. Világuralmak sorról-sorra alakulnak ki, Spanyolország, Németalföld, Nagy-Britannia. Nagyhatalmak jönnek létre Franciaország, Svédország, Poroszország. Oroszország. Párhuzamosan az újonnan felfedezett amerikai gyarmatoknak nemes fém és mindenféle nyers anyag behozatalával, a hajózás és nemzetközi kereskedelem fejlődik ki. A természettudományok fellendülése nyomán tett találmányok hatása alatt az emberélet minden vonatkozásában kezd előtérbe lépni a gazdasági érdek. A felvilágosodás filozófiája előkészíti és létrehozza a francia forradalmat. Ennek bukása, Napóleon világuralmát. Végre a szent szövetség befejezi ez óriási történelmi átalakulásoknak és áthelyeződéseknek folyamatát.

A *legújabb és legeslegújabb* kor napjainkig tart. Ez időben folytatódnak és befejeződnek a hatalmi csoportosulások. Megalakul az osztrák császárság, később osztrák-magyar monarchia, a porosz királyság vezetésével a német egység, az olasz egység, a keresztény nemzeti balkánállamok, az orosz világbirodalom, Nagy-Britannia gyarmat világbirodalma, az Egyesült-Államok és Japán világhatalmak. Folyik az élet-halál harc a román, germán és szláv fajok közt. Eközben a gazdasági világuralmi vetélkedés faji elfogultság és a szocializmus előre munkálja, majd kirobbantja a világháborút az orosz, német és magyar bolsevizmust. Eredményezi a versaillesi és trianoni békéket. Az eladdig évszázadok folyamán

együvé tartozott területeket pedig a nemzetiségi és önrendelkezési elv alapján, szétdarabolják.

Földünkön keletkezett emberi életnek mintegy (5000 évre visszamenőleg nyomonkövethető eseményei és eredményei világosan mutatják az ember útját. Ezer szenvedésen, ezer csalódáson át, kétségbe nem esve, bízva és hívén fanatikusán isteni származásában és magasabbra hivatásában, mindig és mindenhol felfelé törekszik az ember. Nemes és magasztos eszméknek világába. Ezért áldozták örömmel vértanúk gyanánt fel magukat, mint az emberiség apostolai. Ezért hullottak el a tömegeknek százezrei a harctéren. Pusztultak el a megnemesítő szellemi és testi munkának terhei alatt.

Ha voltak is az emberi életnek nagy, megdöbbentően szomorú visszaesési, hanyatlási korszakai is, a történelemnek mennyiségileg és minőségileg túlnyomó koraiban mégis a folyton felfelé haladás ténye uralkodik elvitázhatatlanul. Az embert valami misztikus erő mind újabb és újabb reménykedésre, mind nagyobb és nagyobb alkotásokra ösztönözte. A lelkében, élő erőként, mindig munkáló szellemi erkölcsiség nem engedte őt soha kétségbeesni, végleg elcsüggedni.

III. Történelemfejlődési alapfogalmak.

A történelmi élet alaptörvénye, létrejövés, fejlődés, elmúlás. A történelmi folytonosság. Ok és okozati összefüggés, ok és okozatsorok. A történelmi élet tárgyi tényezői, a föld, a fekvés, az éghajlat. Szellemerkölcsi tényezők, faji öntudat, vallásosság, tudásvágy.

Minden kornak nagy gondolkodói, kik a földi élet jelenségeinek titokzatos erőit kutatták, megállottak a kezdet és vég nagy kérdésének megfejtése előtt. A kínzó probléma áthághatatlan sziklafal gyanánt meredt elibük, mely előtt az emberi ész gyarlósága meghátrálni kényszerült. Megoldhatatlannak látszott a feladat. Azonban mindig és újból felmerült az emberi gondolkodás legkiválóbb képviselőinek lelkében a vágy a végleges kimagyarázásra, mert az alapkérdéssel az emberi életnek minden többi vonatkozása összefüggésben van. Egész életfelfogásunk, a jelen viszonyokban való eligazodás világszemléletünk helyessége, a múltnak és jelennek egymással szerves kapcsolatba hozása attól függ, hogy ezen kérdésben minő felfogás alapjára helyezkedünk. A hel-

lón bölcsektől kezdve a legmodernebb tudósokig számtalan elmélet állítottak fel erre nézve. Bár egy-egy gondolkodó és vele saját kora azokat tökéleteseknek tartották, mégse tudták a rákövetkező nemzedékek kétkedőit megnyugtatni, tudásvágyukat kielégíteni. Az emberi gondolkodás hőseinek bölcseknek, apostoloknak, tudósoknak egész serege buzgólkodott ezen örök probléma mindenkit kielégítő megoldásán, de mai napig sincs ez egyszerűségében félelmetesen nagy titok megfejtve.

A földi és emberi élet összes kérdéseit egyenlőképpen megmagyarázó alaptörvény gyanánt mindenik más és más tényezőt állapított meg. Egyik a szellemi és erkölcsi jelenségek elvont világában talált a meg azon erőket, melyek létrehoznak, fentartanak mindent. Mások a természetnek anyagi jelenségeit jelölték meg olyanokul, melyek kétségbevonhatatlan megfejtését adják a nagy mindenség legnagyobb kérdéseinek. Némelyik az észet, az érzelmet; az erkölcsöt, a vallásosságot, másik a vizet, a tüzet, a levegőt, az anyagot, az erőt tette meg egyenként vagy bizonyos csoportosításban oly tényezőnek, amely vagy amelyek hozzák létre, mozgatják, irányítják a földi történéseknek millióit. De nemcsak a tényeket igyekeztek megállapítani, hanem a módokat is keresték, miként hatottak ezen tényezők térben és időben. Hogyan keletkezett, folyt le, szűnt meg, mikor és hol, mindazon történelmi életjelenség, melyet ez erők életre keltettek.

Az emberi vizsgálódás e kérdések tekintetében időnkint a legkomplikáltabb elméletek és módszerek zürzavarába merült bele. Sajátos módon a legbonyolultabb megoldások vonzották mindig az embert, így nehezen jutottak azon leegyszerűsített tényékhez, amelyek a legvilágosabban, közérthetően magyarázzák a dolgokat. Valószínűvé és elfogadhatóvá teszik a megoldási módokat. A tanításnak gyakorlati feladata az, hogy az elméletek és rendszerek homályos tömkelegéből, pedagógiai céltudatossággal kiragadja azon legegyszerűbb tényeket, amelyek az ifjúság lelki érettségének megfelelően, könnyen megértett irányítói legyenek további művelődésükben. Útmutatói a mai bonyolult életviszonyok közepette.

Ha a földi életet az emberrel való vonatkozásban szemléljük, akkor tulajdonképpen az emberi történelmi élet jelenségeinek magyarázatával foglalkozunk. Annak legtermészetesebb és leg'gazibb alaptörvényét kutatjuk. Ezért gondos kézzel ki kell hámozunk az ezerféle elméletből azon lényeges irányelveket, ame-

lyek minden időben, minden helyen és minden életviszonyban, mint változhatatlan örök tényezők ott voltak, ott vannak és ott lesznek. Amelyeken felépül az egész emberi közösségnek élete és amelyekből megállapíthatók azon törvényszerűségek, amik a törénéseknek legvalószínűbb magyarázatát adják.

A görcsövi legkezdetlegesebb, egysejtű állat ép úgy, mint a legbonyolultabb szervezetű ember földi életfolyamatát a születés pillanatától kezdi meg. Minő életet élt azelőtt avagy egyáltalában élt-e oly kérdések, melyekre választ adni az ember eddig nem tudott. Sejtésszerű megállapításokat tettek ugyan, ami a lélekvándorlás felfogásában jelentkezik avagy más égitesten, vagy a nagy mindenségben való előleges létezésre vonatkozólag, de mindezek csak jóhiszemű feltevések. Az kétségtelenül bizonyos, hogy a szerves lények s így az ember életének legelső tapasztalati ténye a *létrejövés*.

A szerves lények létrejövésének tényében már benne van a fennmaradásnak, növekedésnek, fejlődésnek törvényszerűsége. Minden, ami létrejött a benne rejlő rejtelmes erők működése következtében kifejleszti mindazon szerveket, formákat, az egész szervezetet, amelynek alapfeltételei már az élőlény legkezdetlegesebb állapotában, tehát a megszületéskor benne vannak. A fejlődésnek legészrevehetőbb külső jele a folytonos *növekedés* mindaddig, míg az az élőlény eléri testi fejlődésének legteljesebb fokát. Ezzel párhuzamosan, csak közvetve észlelhető, a lelki fejlődés. Ez az értelem és érzelem fokozatosabb tökéletességű jelenségeiben nyilvánkozik meg. A testi és lelki növekedés nem mindig egyenletesen haladó. Nem egyszer tökéletes testi kifejlődés mellett a szellemi hátramaradott, máskor hatalmas lélek lakik csenevész testben.

Bárminő bonyolult tökéletes szerkezetű legyen az élőlény, mégis előre meghatározható idő alatt fokozatosan elveszti először egyes szerveinek, majd az egésznek életképességét. Azon életerő, mely a szervezet kifejlesztése, fentartása és a faj tovább plántálása szolgálatában működött, lassanként, fokozatosan elhasználódván, kivesz a testből. Egyiknél rövidebb, másnál hosszabb idő alatt. Némelyiknél hirtelen összeomlás, másiknál sokáig tartó betegség következménye gyanánt. A föld életére nézve legjelentéktelenebb ázalag ép úgy, mint a szellemerkölcsi lények az emberek legtökéletesebbje egyformán alá vannak vetve az *elpusztulás* vas és megmásíthatatlan törvényszerűségének.

Minden földi jelenségre, amely a szerves világba tartozik

minden szellemerkölcsi és anyagi jelenségre, minden korban és minden időben egyformán megállapítható alaptörvény tehát az, hogy ha e földön való élésre hivatott, akkor létre kell jönnie, létrejövén bizonyos fokig fejlődik. És ha a számára kijelölt fejlődési fokot elérte, akkor e földi életből el kell múltnia. Tehát a történelmi életnek *örökérvényű törvényszerűsége a létrejövés, fejlődés, elmúlás*. E három életmozzanat minden élőlénynél, minden korszakban, a földnek minden legparányibb területén is egyformán megállapítható. Az általuk kifejezett törvényszerűség az, ami a földnek eddigi életében mindenben uralkodott s melyre tehát, mint a történelmi életnek alapjára az egész emberi életnek történelmét felépíteni lehet.

Ha az emberi történelmi életnek évezredekre visszanyúló óriási eseménytömegébe felületesen belenézünk, akkor a megfeythetetlen zürzavarnak oly nyugtalanító képét látjuk, mely elcsüggeszt s a komoly vizsgálódás nehéz munkájától elriaszt. Pedig a legteljesebbnek látszó összeviisszaságban van rendszer. Vannak oly törvényszerűségek, melyeknek ismeretével és helyes alkalmazásával azonnal kiemelkednek abból azon hatalmas körvonalak és keretek, amelyekbe az emberi életnek történelmi fejlődése beleépítődik. Az emberi élet gyakran jelentéktelen kiindulásból, koronként és időnként, megdöbbenően hatalmassá növekedik. Aztán ép ily meglepetésszerűen összeomlik, megsemmisül. Ügy érezzük, mintha azon életerők, melyek azt létrehozták szintén megsemmisültek volna. Tüzetesebb vizsgálódás azonban rövidesen meggyőz arról, hogy a történelmi életerők esetleg csak részben vesztek el, de gyakran majdnem egészében átalakultak. Életképességük, egy bizonyos időre, oly nagyon lefokozódott, hogy már nem létezőnek látszik. Aztán azonban ismét életre kel a következő történelmi korszakban. Megállapítható területeken szünetel a történelmi élet, hogy nemsokára ugyanazon terület ismét újabb viaskodásoknak legyen színhelyévé. Egy fajilag együvé tartozó vagy politikailag szervezett embercsoport elveszti vezetőszerépét, hogy majd ismét belépjen a történelem színpadján szereplőknek sorába.

Az ókori keleti népek történetét keletkeztető sémi népek a történelmi életnek első évezredeiben élnek. Ezen idő alatt más és más csoportosulásban jelennek meg. Először a babilóniai, aztán asszírjai, majd az új babilóniai államrendszert alkotják meg. Időnként a mesopotamiai alföldön, majd fel a Kaukázus lejtőig és keleti széléig, aztán ki a szírjai tengerpartig és Egyip-

tomig uralkodnak. Bizonyos történelmi pillanatban úgy látszott, mintha a sémie kivesztek volna, például a babilóniai állam bukásakor. Máskor inog úgy tetszett, hogy egy bizonyos földterületen már nem lesz többé történelmi élet, pl. a sémi népek uralmának bukásával. A sémieket után azonban következtek az árja perzsák, majd a görögök és rómaiak, aztán a hamita arabok világoralma. A fent jelzett területek pedig koronként és fokozatosan fajokként újból színhelyeivé váltak a legnagyobb szerű történelmi életnek. Mindenütt tehát, ahol a történelmi élet bármilyen hatalmasan kifejlődött formája megszűnt, azonnal rövidebb avagy hosszabb idő múlva jelentkezett az újabb formában. Más faj, más államrendszer, más világnézet, más műveltségnek alakjában. A történelmi élet a földön nem szűnik meg soha, hanem mindig és mindenhol minden időben folyton-folyvást újjászületik mind más alakban, más embercsoportoknál, más területen, más korszakban. Csupán a fajok, a korok és területek változnak a történelmi élet feltartóztatatlan folyamata mindig él és alakítja át az emberi élet tevékenységét. Ez a *történelmi folytonosság*, amely csak akkor szűnik meg, ha valami világrendszeri katasztrófa által a szerves élet megszűnik földünkön, avagy maga a föld pusztul el és vesz bele a világvégtelességnek ismeretlen semmiségébe.

Az eseményeknek szemünk előtt elzúgó ezen örökös és megmegújuló forgatagában a gondolkodó és logikához szoktatott ész önkénytelenül is keresi az összefüggéseket. Az egészséges ítélőképesség pedig felveti a «miért» és «hogyan»-nak természetes kérdéseit. Minő események azok, melyek összetartoznak? Melyek a szálak, amik azokat összetartják? Végül nyomozza azon okokat, melyek az eseményeket külön-külön és az egyes eseménycsoportokat létrehozza. Ha nem sikerülne a tudományos vizsgálódásnak a legfőbb vonásokban történelmi életre nézve ezen ok és okozati összefüggéseket megállapítani, valóban le kellene mondanunk arról, hogy saját fajunk értelmi és érzelmi életével valaha tisztába jöhessünk. Ez adja kezünkbe azt a biztos fonalat, melynek segítségével a több ezer éves történelmi életnek sokszor kétségbeejtő összevisszaságában eligazodhatnak.

Nincs a szellemi és anyagi életnek egy jelensége sem, mely ne volna alávetve ilyen természetű törvényszerűség kényszerének. Minden legkisebb mozzanatnak megvan az őt létrehozó, kezdő *oka*. Minden így létrejött jelenség eredménye a létrehozó oknak. Ha tehát a látszólag egymással semmi összetartozandóságot nem

mutató eseménykáoszban világosan látni akarjuk a szerves összefüggéseket, akkor az okokat kell kiderítenünk, amelyek azokat létrehozták. Legyenek azok lelkiek, mint vallásalapítás, tudományos, művészeti irányok, anyagiak, mint földrajzi tényezők, gazdasági erők, avagy technikaiak, mint felfedezések, feltalálások.

Hasonló okok, azonos viszonyok vagy nagyjában hasonló viszonyok közepette, azonos eredményeket hoznak létre. Azonos okozatok pedig hasonló indító okokat tételeznek fel. Úgy hogy gyakran a tények ismerete nélkül tisztán az okok megállapításával könnyen következtethetünk az okozatra. Viszont az okozatról, az eredményről visszamenő nyomozással megismerhetjük az előidéző okot. Miután az emberi életnek alaptényezői, földünk természeti jelenségei, az ember testi és lelki azonos szervezete adott és alig változó elemek, természetesen koronként megisméltődnek hasonló okokból származott hasonló eredmények. Időnként visszatérő ok és okozatisorok keletkeznek, melyek történelmi korszakokként, területekként, fajokként és eszmeáramlatokként más és más formában jelentkeznek ugyan, de alaplényegükben azonosak. Az emberiség történelme tulajdonképpen ezen *ok és okozati sorok összessége*.

Mohammed fájó hazafiassága, marcangoló fajszeretete, az arabok történelmi hivatásába vetett fanatikus hite volt az ok, az iszlám vallásrendszere pedig az okozat. Az iszlám volt az ok, az arab egység az okozat. Az arab egység mint ok létrehozza az arab világbirodalmat, az arab politikai szervezkedés kivirágoztatja a pompás arab műveltséget. Ez pedig megszüli az arab gazdasági hódítást, világgazdálkodását. Az erkölcsi élet fokozatos lezülése, légy engíti a fajt. A faj legyengülése megingatja az állami, társadalmi és gazdasági intézményeket. Az intézmények tönkremenése végül magával rántja az egész arab világuralmat. Azonban a történelmi folytonosság törvényszerűsége már gondoskodik arról, hogy az iszlám hatalmas világnézete más formában, más faj által, más és nagyobb területen újra jelentkezzen a török világbirodalom képében, mint hatalmas, évszázadok alatt létrejött fejlődési folyamat. A fent levő ok és okozatsorban az ok előidézője a következő okozatnak, viszont ezen okozat ok gyanánt szerepel a sorban utána következő okozatra nézve. Tehát ezen történelmi logikai sorban az ok okozat is egyben felfelé haladván. Viszont az okozat ok is ugyanegy időben a sorban visszafelé.

Ha az ok és okozati összefüggéseket meg akarjuk állapítani,

akkor kell ismernünk azon tényezőket, amelyek mint állandó hatóerők a történelmi életnek mindig változatlan hatású velejárói. Olyanok, amelyek minden időben, minden területen és minden fajnál azonos okokat és okozatokat hoznak létre. Ezen állandó történelmi tényezők kevés változással ugyanazon törvényszerűségeket szülik. Hiszen a föld természeti viszonyai évezredekken át alig változnak. Az ember lelki és testi szervezete pedig szintén ugyanaz volt és marad emberileg megállapítható óriási időkig. Ezen alkotó tényezők az anyagi világ megdönthetetlen törvényszerűségének képviselői, a *föld*, a *fekvés*, az *éghajlat*, amiket az erkölcsi élet hatalmas erői a *faji öntudat*, *vallásosság*, *tudásvágy* igyekeznek irányítani. Ezek együtt alkotják a történelmi életnek csodálatos sokszerűségét. Azt a látszólagos káoszt, melynek azonban minden legkisebb mozzanatában benne van az alkotó és kormányzó erőnek fenséges megnyilatkozása.

Az ismeretlen és elképzelhetetlen nagy világmindenségnek égitest rendszeréből, az óriási bolygók és álló csillagok közül számunkra a legszerényebb jutott. Szűk határu gondolkodási lehetőségünk tehát azt hiszi, hogy a pici égi test a világ központja. Miután a többinek megismerése majdnem lehetetlen, a földön levő életet és az életet felfogni tudó élőlényt az embert tekintjük a világ egyedül való értékének. Bár van sejtelmünk arról, hogy kívülünk hihetetlen kiterjedésű naprendszerek lehetnek és a leg-sokszerűbb életmegnyilvánulások, mégis a dolog természeténél fogva, mivel gyarló egyéni létezésünk és vele az életnek minden boldogsága a földön való élésben lehetséges csupán, ránk, emberekre ez bír fontossággal. Azért az ember lelkisége sohasem mondott le arról, hogy a föld körül levő titokzatos világot megismerje. Csillagászatunk legutóbbi való rohamos fejlődése nem egy nagy égi titok, örökre lezártnak hitt ajtaját pattantotta fel. Mindez azonban oly szűkhatáru, hogy belátható évezredekken belül alig van reménység a nagy mindenség égi jelenségeinek megismerésére. Hiszen még a saját kis földünkön való tüzetes eligazodásban is, 6000 év kultúrmunkája után, oly szegényesen gyarló az ember.

Az emberiség történelmi életének szempontjából tehát ránk nézve csupán a *föld* fontos. Nem is mint égi test, a naprendszerekhez való viszonyában, hanem mint oly vegyi és természettani anyagok és formák összetétele, amely a rajta és a belőle való élest az ember számára lehetővé teszi. A föld kérgének miként való alakulása, a föld anyagának vegyi alkotó elemei döntik el

az egész emberi történelemnek azt az alapvető kérdését, hogy emberi élet valahol egyáltalában lehetséges-e avagy nem?

Emberi történésnek lehetősége csak attól a pillanattól volt meg, amikor a föld egy-egy részén a kéreg fokozatosan megkeményedett. Lassanként kiszikkadt s az emberi élet számára alkalmassá válhatott. Ha a földnek kéregalakulását befejezettnek nem is tekintjük, a történelmi korok és a ma emberének életlehetőségét a föld felületének mai alakulása határozza meg. Még ma is a mesterségbeli haladásnak e modern századában a gőz, villany, tengeralattjáró, a repülőgép korában az ember csak ott élhet, ahol a föld felületi alakulása ezt neki lehetővé teszi. A földkéreg s ezzel kapcsolatos más jelenségek hátráltató hatásának végleges kiküszöbölésére a nagy ember kicsinynek bizonyult.

Hiába az embernek minden eget ostromló nagyot akarása a Mount-Ewerst sziklatengerén vagy a Kilimandsaro jeges kúp-tetején emberi életet keletkeztetni, kifejleszteni kiszámítható időn belül nem lehet. Ép úgy elveszettek az emberi műveltség számára a szibériai tundrák jégvilága, valamint a Tűzföldnek vigaszt alatlan sivár sziklái. Ma már körülbelül tisztázottnak tekinthető azon fontos kérdés, hogy a földnek melyik részén van meg a történelmi élet lehetősége. Magaslati és mélységi viszonyai a föld kérgének elsősorban döntik el ezt a problémát, még akkor is, ha az illető pontja a földnek különben megfelelő éghajlati területen fekszik is, pl. Ferenc József-csúcs vagy a Káspi-tenger mellett levő mélyföld. Az ember életére legalkalmasabb területek az alföldek, melyeket folyók öntöznek avagy tengerpart mentén vannak. Továbbá a dombos vidékek, a középmagasságú felföldek és végül a fensíkok lankái és folyóvölgyei. A két kínai, a hindosztáni alföld hihetetlen ember sokaságnak ad otthont. Az emberiség történetében mindig fontos szerepet játszottak a francia, a lombard, a germán, magyar, szarmata alföldek. Kultur jelentőségében folyton emelkedik a Missziszipi és La-Plata, Maranon síkságai, úgyszintén a főként jelzett alföldekhez csatlakozó dombvidék, az őket környező határhegységek völgyeivel és lankáival kiegészítve.

A föld kérgének vegyi összetétele és természettani szerkezete szintén döntő jelentőségű az ember szempontjából. Oly területek, melyek vegyi alkotórészei vagy részben, avagy egészben oly anyagokat tartalmaznak, minek következtében rajta növényvilág nem keletkezhetik vagy csupán értéktelen, akkor az az állatvilág és végső eredményében az emberélet számára is alkalmatlan

terület. A szikes talajokon, a sós pusztákon nóm fejlődhetik magasabbrendű társadalmi közösség. A termékenyítő anyagokat nem tartalmazó földet kerüli az ember és mindenütt ott telepszik le, gyakran hosszas, nehéz vándorlás után is, ahol a föld az embert, a folyton gyarapodó nemzetet eltartani képes. A földnek fizikai szerkezete is fontos arra nézve, hogy rajta emberi élet tartósan keletkezzék és tovább fejlődjön. A sziklás, kavicsos talajon, a hammaða területeken, homok sivatagokon avagy vízzel telített mocsaras, süppedékes ingó földeken az ember nem telepedhetik meg állandó kultúrcélzattal és ezt nem teheti a történelmi életnek színhelyévé. Ilyen területeket kitartó munkával, időnként termékennyé tett az ember, de a természet azokat ismét visszahódítja maga számára, mihelyt az ember meggyérül rajta és a folytonos védekezésnek idegölő munkájában meglankad. Szahara homoksivatagjain, Arabia hammaða kötengerén, az amerikai és ázsiai sós mezőkön és mocsaras területeken nem fognak hatalmas államok, kultúrélet kifejlődni.

A föld felületének alakulása a népegyéniség kifejlődésének szempontjából szintén elhatározó befolyással van. Az alföldnek végtelen pusztaságain lakó emberek földjüket művelve, ezer titkos szállal fűződnek tápláló anyjukhoz, mely a mindennapi élet adója. Az alföldeken alakulnak ki a földműves társadalmak és a nagy hódító földműves nemzetek. Babilóniaiak, szíriaiak, perzsák, rómaiak, egyiptomiak, germánok, magyarok, szlávok, kínaiak. A hegyekben és azok oldalain, magasan fekvő folyó völgyekben az ember a fokozatosan mind kevesbedő termékeny terület miatt szűkös életre van kényszerítve. Más irányban kell pótolnia a termés hiányát és ellenértéket kell természetnie a hiányzó kicserélésére. Ezért a hegyi nép a föld felületén és a föld gyomrában levő természeti javakra veti magát és azokat dolgozza fel, tehát iparos társadalom keletkezik. Különösen ilyenek a legutóbbi századokban, a találmányok és technikai haladás segítségével, a hódító ipari világgállamok Nagy-Britannia, Németország, Egyesült-Államok, Japán. Az alföldről a hegyvidékre való átmenetel, az enyhén emelkedő füves térségek egy átmeneti állattenyésztő néptípust formálnak ki. E kezdetleges, ide-oda bolygó embercsoportok az alföldekre lezuhanó hódító népeknek megtestesítői. A médek, hunok, avarok, magyarok, germánok, tatárok, törökök, mandsuk. Tengerekbe ömlő nagy folyók mentén, egy-egy folyó összefolyásánál, a tengernek partvidékén szintén különleges fajtájú nép

egyéniség jön létre. A folyók, azok völgyei minden korban legkönnyebben használható és legtermészetesebb közlekedő erei voltak az egyes területeknek. Egy-egy folyosónak a másikkal való találkozási pontja pedig sokszor a legellentétebb világtáj bányalakókat hozta természetszerűen össze. A tenger végül az egész világgal kötötte össze partjának népét. E népek a legkülönbözőbb földek és társadalmak termékeinek kicserélésére hivatottak és pénzzel gazdálkodó, kereskedő társadalmakat fejlesztenek ki. Föníciaiak, athéniek, karthagóiak, arabok, bizánciak, olaszok, észak-németek, portugálok, spanyolok, németalföldiek, angolszászok, északamerikaiak, japánok.

Bárha a terület normális magaslati viszonyok között van, vegyi összetétele kedvező, úgyszintén fizikai szerkezete is, mégis csak akkor válhatik az illető része a földnek történelmileg jelentőssé, ha *fekvése* megfelelő. E tekintetben a legkedvezőbb természeti feltétel, amely valamely területet történelmivé tesz, a tenger, lehetőleg világtenger, illetve annak partján való fekvés. A tenger, az összes világrészeket legközvetlenebbül összekötő, legolcsóbb, legkönnyebben járható közege a földnek. Azon halad az árú, a pénz, a műveltség, a hódító nemzetek hadserege, a felfedező vakmerő csapata egyik parttól a másikig. A nyugalomban fenséges és haragjában rettenetes víztömeg benyomul a földrészekbe, azoknak partvidékét beszaggatja, ezer kisebb részre tagolja, így lehetővé teszi, hogy a szárazföld belső részei egymással könnyű összeköttetést nyerjenek. Azon területei a földnek, amelyek a legtagozottabbak voltak, azok váltak a történelmi életnek legkorábban, legjelentősebb színhelyeivé. Tehát a tagozott tengerpart legdöntőbb tényezője a nagyobb szabású történetnek, így válik elsősorban Kis-Ázsia partvidéke, a Balkán déli része, Hellas, Afrika északi csücske, Karthágó, az apennini félsziget, Itália és végül az egész Földközi-tenger partvidéke, majd a szárazföld belső területei, a római birodalom, a történet nagyszerű színhelyévé. A tengerparti fekvés azonban magában nem elég, ha az, bár világtenger mentén van is, ha megfelelő tagozódása nincs. Afrika, Dél-amerika partvonalának legnagyobb része sohasem lesz alkalmas jelentőségtejtjesebb emberi településre.

A tenger, mely megnyitja a szárazföld számára az egész világgal való közlekedést, tulajdonképpen a világ óriási víztartója. A belső szárazlati területeknek a vele való összeköttetése csupán utak által válik lehetségessé, melyeket a természetes vizek

vájta a föld felületén, a folyók, a folyamok képében. Míg ezek egyrészt folyton táplálják vízzel a tengert, másrészt fokozatosan kiszélesedő medrükkel és a mentükön kifejlődő termékeny területeikkel odavonzzák az embert. A hegyek magaslatairól valósággal lekalauzolják a tengerhez, a földművelésre alkalmas síkságra. Oda a nagy vízhez a földnek kiapadhatlan éléskamrájához. Ezért népesednek be először a folyamvölgyek, a tengerhez közel fekvő torkolati vidékek, így keletkeznek az ókori városállamok, Babilonia, Nineve, Spárta, Athén, Róma. Később a hatalmas torkolati kikötők Marseille, Bordeaux, Venezia, Bremen, Hamburg, London. Ha tehát a folyam termékeny völgy részeken át, hajózható torkolattal siet a tengerbe, akkor érnek területe leghivatottabb arra, hogy ott nagyjelentőségű történelmi élet fejlődjen ki.

Azon területek azonban, melyek a világ legnagyobb országútjától bennebb fekszenek a szárazlatok belseje felé csak nagy nehézséggel, ép azért a történelmi időknek csupán későbbi századaiban, nyernek fontosságot. A római kor második felében, a császárság korában kezd a tengerparti földszegélyekről az emberi műveltség mind északabbra és a belső területekre áthatolni. Gallia, Britannia, Germania, Pannónia, Dacia provinciákkal új földeket vontak be az emberi történelem szellemi határai közé. Ezek tulajdonképpen a népvándorlással és azután, mint keresztény román és germán államok léptek be a történelembe tényezők gyanánt. A földnek zárt szárazlati területei csak lassan, hosszas küzdelmek után tudtak kifejlődni. Kialakulásuknak tetőpontján is mindig legfőbb gyengeségük volt a világtengerekhez vezető utak hiánya. Minden erőfeszítéssel törekedtek erre és csak ezen természeti elzártságukból való kimenekvés által szabadultak meg az összeomlástól avagy lendültek neki újabb nagyszerű fejlődésnek. A frank római és a német-római császárság évszázados harcai Olaszországgért, az Északi-és Keleti-tengerért, a magyar királyság küzdelmei az Adriáért, Oroszország kétségbeesett erőlködése meleg tengerért az Északi-, Keleti-, Fekete-, Egei-, Sárga-tengerért, sőt a Perzsa-öböl és Ar ab-tengerért.

A szárazlati elzártság avagy tengerparti fekvés egyes népeknek évszázadokra szólóan előre meghatározza történelmi hivatását, azt a szerepet, melyet lakóhelyének földrajzi tényezői ráerőszakolnak. A tenger mellett lakó népeknek gyarmatosító, hódító néppé kell válniuk és aránylag rövid idő alatt és könnyen érik el fejlődésük tetőpontját. A szárazlaton elzárt területek hosszabb

idő alatt, súlyos küzdelmek árán, jutnak el teljes kialakulásukig. Az előbbieket liberális jellegükénél fogva ezer idegen befolyás következtében könnyebben elvesztik nemzeti, vallási és kultúregységüket s rohamos összeomlás a végük. Az utóbbiak konzervatív természetűek lévén s elzárva az idegen befolyásoktól f ént jelzett ékben sokáig megtartják egységöket és elmúlásuk hosszas haldoklás. A szárazlati területek gyakran valóságos átjáró államokká fejlődnek és a történelmi népmozgalmaknak országútjává. Egyes világ-tájak politikai, vallási, műveltségi áramlatainak ütközö pontjává. Ennek tipikus példája a magyar királyság, mely évezreden át szolgálta azt a hálátlan történelmi szerepet, hogy nyugatnak, kelet felé és keletnek nyugat felé áramló történelmi folyamatait kölcsönösen közvetítse. Az ebből származó nagy katasztrófákat saját testén szenvedje el. Saját vérével tartóztassa fel nyugatnak és keletnek időnként egymásra zuhanó hatalmas, gyilkoló nép áradatait. De nemcsak a politikai kiegyenlítés és egyensúlyozás szerepe várt államunkra, központi kontinentális fekvése okából, hanem a műveltségi és gazdasági is. Mint utolsó keletre előretolt védőbástyából sugárzott kelet felé a nyugati műveltségnek vigaszt és világosságot adó fénye. Viszont termékeny földünknek nyers anyagait és a keletieket mi adtuk cserébe nyugati iparcikkekért és a nyugatról keletre áramló világkereskedelemnek mi vagyunk nélkülözhetetlen láncszeme, mely nélkül az kénytelen természet-ellenes irányba eltérni.

A föld egyes részeinek fekvésével, vegyi összetételével és fizikai szerkezetével szoros összefüggésben van az illetö földrész *éghajlata*. Az éghajlat két legfontosabb tényezője a meleg és a csapadék. Az emberi életenergiák kifejlesztése szempontjából talán legfontosabb a meleg jelenléte vagy hiánya. A hó végletek egyike sem alkalmas nagyobb arányú műveltségi fejlődésre. A nagyfokú hideg teljesen lefokozza az emberi életeröt s testileg és lelkileg elnyomorítja az embert. Szánalmas eszkimóvá csenevészíti le és Grönland hómezöin keserves küzdelemmel tengeti majdnem állati életét. A trópusoknak energiát sorvasztó heve ép úgy képtelenné teszi az embert a fejlődésre. A niam-niamok félig majom, félig ember típusában megdöbbsentöen juttatja a természet kifejezésre a nap perzselö hevének műveltségellenes hatását.

A hőmérsékleti szélsőségek a föld termékenysége tekintetében is döntö jelentőségűek. Az örökös hideg hazájában a föld hozamképessége a legalacsonyabbra száll le. Elsatnyult növényi életen

és kevés fajtára vonatkozó állatvilágon kívül alig van szerves élet. Az embert, csupán saját életének napról-napra való fenntartása, oly szintű megoldhatatlan nehézségek elé állítja, mely összes testi és lelki energiáit felemésztve, minden műveltségi tevékenységre képtelenné teszi. A mindennapi tápláléknak beszerzése, a vadak ellen való rettegő védekezés kimeríti egész élettevékenységét. Amíg a nagy hideg megfagyasztja a föld fejlődésre alkalmas csíragvait, addig a szertelen meleg kiperzseli azokat a földből. A végnélküli vakító hómezőket, a határtalan sárga szemkápráztató homok vagy kőtenger váltja fel. Itt is cse-nevész növényzet és szűkre szabott állatvilág a jellemző. Az ember pedig itt is keservesen tengeti állat-ember életét. A Szahara, a Kalahari sivatagja, Arabia kő tengere mindig lehetetlenné fogja tenni az ember számára, hogy területein történelmi életet élhessen. Az ausztráliai sóterületek áthatolhatatlan scrube területei a birodalmába betolakodó vakmerő embert agyon fojtják óriási kóróiknak millió karjával és halálra sebzik szúrós tövisekkel.

Nem ilyen rettenetes azonban hatása a szélsőséges melegnek akkor, ha az csapadékkal párosul. Meleg és víz minden tenyészetnek szülőanyja. A föld felületének legdúsabban termő területei azok, amelyek szabályszerű öntözést kapnak az égboltozatról. E területek bújja tenyészete oda csalogatta a földnek már ősi korszakában az emberek nagy tömegeit. A kínai alföldek, a hindosztáni síkság ősidők óta hihetetlen embertömegeknek voltak lakóhelyei. A monszunok és passzátoknak szabályszerűen csapadékot hozó működése e földeket valóságos paradicsommá varázsolják át. Ahol a természet a szabályszerűen visszatérő csapadékot kegyetlenül megtagadta az embertől, ott a folyók és azoknak szabályszerű áradása alakjában adta meg a tenyészethez nélkülözhetetlen vizet. A mezopotámiai és egyiptomi alföldre letűző nap minden életet kiégetne a földből és sivó homokterületté tenné azokat, ha a Nílus, az Eufrates és Tigris szabályszerűen bekövetkező áradásai meg nem termékenyítenék. De a természet segítségére kell sietnie az embernek, előrelátó, céltudatosságával s az áradás szabályozásával kell azt, ami rombolna, termékenyítő erővé kényszeríteni. Ezáltal keletkeztek e területeken ősi műveltségek. Mihelyt azonban az ember védekező munkája ellankadt, újból hatalmába kezdte venni az ősi természet e területeket. Visszahódította mocsár és puszta világa számára az egykor paradicsomi részeket. Csak legújabbán az angolok kitarató, lángeszű

munkája által létesített nagyszerű öntöző és szabályozó csatornák tették újból műveltségi területté Egyiptomot. Ugyanezt kísérlették meg a német szorgalom és mérnöki tudás Mezopotámiával. Fájdalom a világháború, a gazdasági világvetélkedés, ép e területek birtokáért, ezen évszázadokra kiható nagy kultúrmunkát, egyelőre megakasztotta.

A történelmi élei természetes kifejlődésére tehát legalkalmasabb területek azok, melyek a hőnek szélsőségeinek nem esnek áldozatul. A mérsékelt éghajlatú területeken volt és lesz a legállandóbb és legnagyobb szellemi fejlődés. Bár a föld életének csak későbbi ezredeiben kezdi az ember ezen területeket ellepni, mégis a történelmi koroktól, különösen a középkortól kezdve, ide tömörül az emberek sokasága. Az emberi testi és lelki energiáknak egyenletes kifejlesztésére, az emberi társadalmat alkotó legfontosabb és legmagasabbrendű életformák létrehozására, a mérsékelt égövnek közép és déli része a legalkalmasabb. Ha a földgömbnek északi és déli felén egy-egy széles sávot jelölünk ki, melybe a mérsékelt égő v területei belesznek, akkor ott fogjuk egyben találni a múltnak és jelennek legjelentősebb műveltségi területeit is. Ha keletről haladunk az északi féltekén, sorra találjuk Japánt, Kínát, az iráni felföldet, Oroszországot, Előázsiát, egész Európát, Afrika északi partvidékét, Kanadát, az Egyesült-Államokat, Mexikót. A déli féltekén pedig Dél ausztráliát, Délafrikát és Délamerikának déli részeit. Ami ezen sávon túl esik, kivéven Indiát, alig számítható történelmi területnek. India leglakottabb része is tulajdonképpen a mérsékelt övnek a tropikusba átmenő határterületén fekszik. Tehát még a történelmi övhöz számítható az is.

A legújabb tudományos vizsgálódás az embert és életének minden mozzanatát, legszorosabb kapcsolatban hozta a földnek természeti jelenségeivel. A földi életnek emberre vonatkozó tüneteinek a földnek anyagi törvényszerűségeivel igyekszik megmagyarázni. Emberföldrajzi szempontok érvényesítésével valóban sok oly körülményre kapunk elfogadható választ, mely eleddig legalább is nem volt oly könnyen és közérthetően megállapítva, hogy azt végérvényesen a tudomány elfogadhatta volna. Bár az emberföldrajz, mint fiatal tudományos vizsgálódási irány, sokban Hozzájárult egyes kérdésnek tisztázásához, mégis a dolog természeténél fogva, tekintve, hogy egyoldalú szemlélet alapján áll, a nagy alapproblémákat nem tudta eldönteni. Az emberföldrajz a

földi életet a földnek, mint anyagi jelenségnek és az embernek, mint fizikai lénynek szempontjából vizsgálja. Holott a legnagyobb, eddig kevéssé megfejtett kérdések épen azok, amelyek az embernek lelki lényével kapcsolatosak. Az ember évezredekre visszamenő élete, sötét, körvonal nélkül való káosszá folyik szét, ha abba bele nem világíthatunk a lelki életnek hatalmas reflektorával.

Ha tehát az emberi életnek történelmi fejlődését kutatják, az évezredek alatt keletkezett, fennállott és elmúlt életformáknak törvényszerűségeit akarjuk megállapítani, akkor a történelmi fejlődésnek lelki erőtenyezőit is meg kell ismernünk. A természet-tudományos vizsgálódások az emberi életre való befolyásban, annak irányításában, óriási szerepet adnak az anyagi erőknak. Sőt legutóbbi időknek egyes elméletei egyenesen minden földi jelenségnek, így tehát a kimondottan lelkieknek is, egyedüli alapjául az anyagot, annak törvényszerűségeit hajlandók megtenni. A szellemerkölcsi szempontokat szívesen, nem egyszer tudatosan hanyagolják el. Pedig minden kétségen felül az van, hogy a lelki élet, bár természetszerűen legszorosabb összefüggésben van az anyagi jelenségekkel, annak nem rabszolgája, hanem ura, iránjtója. Ha a szellemerkölcsi erőket a történelmi életből teljesen hiányzóknak tételezzük fel, az ember története nem látszanék másnak, mint a legtökéletesebb állatok elkeseredett, végnélküli, megdöbbentően brutális egymást marcangolásának.

Ily vigasztalan kép csak arra volna alkalmas, hogy az ember jobbik énjét akarát nélkül való prédájául dobja oda a legsötétebb kétségbeesésnek. Lehetetlenné tegye az ember számára az élet mindennapi nyomorúságainak sorából való felemelkedést. Földön kúszó lelki szegénységben tengődő állattá alj ásítsa le a földnek egyedül való lelkes lényét. Akkor évezredes műveltségi haladásunk összes eredményét hiábavaló meddő erőlködésnek kellene tartanunk, melyből végtanulságul azt kellene megállapítanunk, hogy az embernek, magasabbrendű emberi életre törekedni, felesleges. Teljesen elég, ha állati tengődő életünket, amelyet az anyagi jelenségek kegyképen osztályrészünkül juttatnak, jól-rosszul leéljük. Pedig ép most, az emberiségnek egész földkerekségén jelentkező rettenetes bajai láttára, mikor millió sebét kell embertársainknak az erkölcsi erőknak hatalmas varázsával meggyógyítani, ép most kell megismernünk és felhasználnunk a vakmerően lenézett történelmi erkölcsi erő tényezőket. Hiába a legtudósabbnak látszó elmélet, az emberiségnek és szegény magyar fajtánknak ebből a

leketlen és esztelen véres embermarakodásból csak akkor lesz fel-támadása, ha az anyagi történelmi erőket, az erkölcsiek fogják irányítani. Nekünk magyaroknak sokszorosán kell ezen erők ural-mát kívánnunk. Eljövételét fanatikusan munkáljuk, mert az anyagelviségnek, az anyagi erőnek mindenhatóságán nyugvó el-méletek segítségével, minket aláztak meg legjobban. Minket nyo-morítottak meg gonosz szándékkal testi és lelki életünkben s tettek boldogtalanná talán évtizedekre kihatólag.

A történelmi, szellemerkölcsi erő tényezők között a legter-mészetesebb talajból kisarjadzó a *faji öntudat*. Az embernek leg-elsődlegesebb testi élet jelensége a megszületés ténye. Mi sem ter-mészetesebb tehát, hogy azon körülmény döntötte el az egyén-nek társadalmi vonatkozásait a legkezdetlegesebb időkben is, hogy kinek utódja gyanánt jött világra. Kitől származott, ki tar-totta természetes kötelességének azt, hogy a csecsemőt életképes-ségéig táplálja, ruházza, védje. A természet rendje szerint az anya áll elsősorban és legközelebb szervi összefüggésben a cse-csemővel. Életének fentartásához szükséges táplálékot és táplál-kozási módot, a szoptatás alakjában, csupán a nő tudja nyújtani a gyenge embercsemétének, így a gyermeknek természetes vé-dője, felnevelője az anya lesz, melyhez nemcsak a testi összetarto-zandóság tudata, hanem a fájdalmas szeretetnek megfejtethetlen titkos, láthatatlan, de el nem szakítható szálai fűzik. Az anya vallotta először a gyermeket magáénak és ezért a kezdetleges horda társadalmakban a gyermekek az anya körül maradtak és őket az anyától való leszármazottság alapján csoportosították. Az anya volt az ős, aki köré aztán elhelyezkedtek a gyermekek és azok gyermekei.

Az emberi fejlődés nagy utat tett meg a tisztultabb erkölcsi felfogás felé, amikor a családnak, meghatározott nőnek, meghatá-rozott férfiúval való állandó együttélésének, körvonalai kezdettek kibontakozni. Az a bizonyos férfi nemcsak a vele együttélő nőnek védelmére vállalkozott, hanem az együttélés természetes követ-kezményeinek, a gyermekeknek oltalmazására is. Ekkor már a férfi tekintette a gyermeket magáénak, amelyet az anyával együtt neveltek fel. Ennek következtében az apával való vérbeli közös-ség és a tőle való leszármazottságnak eszméje született meg. Azután az apát tekintették ősnek és köréje csoportosultak gyermekei és gyermekeinek gyermekei, a törzs.

Azt a természetes és magától értetődő kapcsolatot, mely a

leszármazottak sokaságát az egy őshöz fűzte, a kezdetleges társadalmak, nem lévén a faji öntudatnak magasabb fejlődésű fokán, megragadóan szép hősi mondákkal igyekeztek könnyen közérthetővé tenni. Az egyes embercsoportok ősei, hősök, kik gyakran emberfeletti tulajdonságokkal ékeskednek. Magukat nem egyszer istenektől származtatják s így az utódok magukat szintén a többi embertársaikkal szemben jobbnak, előkelőbbnek, több jog és hatalom gyakorlására hivatottnak képzelték, így keletkeztek az egy hősi őstől leszármazottakból a hódító törzsek, melyek a kevésbé jelentős törzseket hatalmuk alá kényszerítették a történelmi hivatottság tudatának erkölcsi erejével. Az egy törzshöz tartozókat oly lelki kapcsok fűzték egymáshoz, melyek külső formájukban, szokásokban, ruházatban, hadakozásban, lelki életük látható megnyilvánulásaiban a nyelvben, énekeikben, meséikben egyaránt megnyilvánultak. Mindezekben oly hasonlóságokat teremtett idők folyamán a fejlődés, hogy az egyik törzs tagját a másiktól először határozatlanul, végül könnyen felismerhetőleg megkülönböztette. Bár az emberkülönbözőségeknek okai nem tisztán fajiak, hanem éghajlatiak is, mindannak ellenére a faji sajátosságok az éghajlati viszonyokkal évszázadokig felveszik a harcot, amíg a faji jelleg áldozatul esik. Ezen törzsi hasonlóságokhoz és annak alapján az együvé tartozandóságnak gondolatához és érzéséhez való tudatos ragaszkodás hozza létre a törzsi öntudatot.

Az első összefoglaló és együtt ártó erkölcsi tényezője az emberi életnek, mely az embert a hordaállapot állati ötletszerűségéből kiemelte és- a történelmi életre képessé tette az egytörzshöz való tartozandóság faji öntudata volt. Az emberiség történelmi életének kezdete, a törzsek, már magas fejlettségű embercsoportosulásának létrejövésével, hősök, hőroszok vezetésével indul meg. A dőrtörzs történelmi hivatottságába vetett hittel végig harcolja magát egész Görögországon, hogy annak legdélibb részén, más törzseknek leigázásával megalapítsa Spárta városállamot. Az egészet összetartó faji öntudatot és a hódítás gondolatát vezető hőseik képviselik. Ezek mindazon testi és lelki erőket, amelyek az egy fajhoz való tartozandóság érzéséből ellenállhatatlan hatalommal fakadtak, azon homályosan derengő hit és érzés szolgálatába állították, melynek alapján személyüknek emberfeletti hivatást tulajdonítottak arra, hogy törzseiket boldoggá, hatalmassá tegyék.

Ez a törzsi összetartozandóságban megnyilvánuló faji öntudat és a történelmi hivatásnak vezérükben való sejtelmes érzése

hoozta ki a magyarokat ázsiai, majd oroszországi ősi hazáiból. Mikor a lángeszű Álmos családbeli vezérekben a történelmi sejtés világos történelmi tudattá vált, akkor az ő törzsüknek és hősi személvüknek túlsúlyával az egymással laza összefüggésben levő rokontörzseket nagyobb embercsoporttá egyesítették. Később, politikailag megszervezve azokat, nemzetté tették. Az Etelközben meginduló folyamat mindjobban fejlődik. A közös veszély, a közös végső cél, a hazakeresés gondolata, mindjobban összeforrasztja a különben törzsenként nagy önállósággal bíró tömeget. Végig harcolván a vándorlást, a honfoglalást, az állandó letelepülést folyton egy közösségben, az összeolvadás fokozatosan halad. Végül Géza és István vasakarata a kereszténység egyenlősítő hatása, megszüntetve a törzsi összefüggés minden formáját, létrehozza az egy nemzet politikai szervezetét, amely már az Árpádok első királyai alatt, az egy faj gondolatát körülbelül fedte is.

A szűkös törzsi faji öntudat a nemzet faji öntudatává tágul ki. A hódító törzs ennek erejével magába olvaszt rokon és idegen fajtákat. Ha nem is tudja mindenben magához hasonlóvá tenni, de a társadalmi és politikai élet látható intézményeit és láthatatlan történelmi céljait, illetőleg a magáéhoz azonos felfogást hoz létre bennük. Hosszas együttlét, közös életérdekek, folytonos összeműködés után a többi fajoknak az uralkodó fajba való beolvadása befejeződik. Egy új faj keletkezik, mely a beolvasztónak bírja legfőbb jellemvonásait, de amelyben a beolvasztottaknak faji tulajdonságai is még egy ideig felismerhetően érvényesülnek. Nem egyszer megesik az is, hogy a hódító faj olvad be a meghódítottba, de a faji öntudat mint erkölcsi erő az így újonnan keletkezett faj szempontjából gyakorolja történelmi eseményeket irányító erejét.

Az egy bizonyos fajtához való tartozandóságnak öntudata a leghatalmasabb építő és fentartó erkölcsi tényezője volt mindig a történelemnek. Ez indította meg a tisztulási folyamatot a horda szomorú kultúrnélküliségében, a magasabb emberi szervezkedési egység kialakulásának irányában. Az tette lehetővé az összetevődés és egybeolvadás folyamatát, mely az erők egyesítésének és történelmi céltudatosság gondolatának eszméjét hozta létre. A politikai szervezkedés tágkörű, sok emberre kiterjedő azonos műveltség, gazdasági együttműködés sehol sem jött létre állandóan, hol a faji öntudaton alapuló egység meg nem született. Csak ott fejlődhetett ki azon célszerűségi belátás, hogy az egymáshoz tar-

tozóknek elsősorban egymást, okosságból is, támogatni, védeni kell. Csak ott lehet szó előrelátásról, mely világosan tudja, hogy a saját fajtájának minél többirányú kifejlesztésével és megerősítésével biztosíthatja saját maga és leszármazottjainak létét, jövőjét. Hiszen az emberileg elképzelhetetlen, hogy egy idegen fajtabéli, természetes ésszel inkább cselekedjék értem, mint saját fajtája bélijéért.

A legtermészetesebb emberi célszerűségek mellett azonban ott vannak a faji öntudatnak erkölcsi tényezői is. Az a megmagyarázhatatlan érzés, mely az embert a nagyműveltségű területen élő emberek társaságából, mely rá fajilag idegen, a sokkal alacsonyabb kultúrájú honfiaihoz vonza még ott külföldön is. Az a titokzatos, gyakran könnyekig megrendítő hatás, amit a fajtabéli nyelvnek hallása előidéz az emberben külföldön, avagy hosszas távollét után a határokon. Az a felzokogó kétségbeesés, mely az ember lelkét gyötrődő fájdalommal tölti el, ha fajtáját gyalázat, megalázás, elnyomatás éri. Az a felszisszenő felháborodás, mely ökölbe szorítja a kezét, ha fajtáján igazságtalanságot, méltánytalanságot követnek el. A vidám meghalásra készség, ha fajtájának évszázadok történelme által megszentelt birtokállományát kell megvédenie a rátörő rablóktól, vagy az elvesztett kell visszaszerezni tőlük. Végül az a felemelő, boldogító érzés, hogy testi és lelki életünknek minden percét fajtánk boldoggá és nagyá tételére használhatjuk fel és munkánk eredményeiben és áldásában mi magunk és utódaink részesülhetnek. Kultúrunkkal nemcsak faji műveltségünket szolgáljuk, hanem a nagy általános emberi kultúra érdekeit is, mely nem egyéb, mint magasra fejlesztett faji műveltségeknek egy még magasabb egységbe való foglalása.

A világtörténelem nagy nemzetei, nagy hősei a fajiság tudatának mélységes kohójában izzottak ki. Az tette őket képessé azokra a nagy erőfeszítésekre, testi és lelki önfeláldozásra, világtörténelmi feladatok végrehajtására, amiket ezen erkölcsi történelmi erőtényező nélkül el sem képzelhetünk. Igtassuk ki a hellén életből, a római történelemből a faji öntudat alkotó és fenntartó elemét. Egyszerű helyi hatalommal bíró kis törzsek maradtak volna. Soha létre nem jöttek volna a hellén politikai szervezkedésnek nagyszerű életformái. A rómaiaknak szilárd jogrendszeren alapuló világhatalmas birodalmi szervezete. De nem tehetette volna boldoggá évezredek múltán is az emberiséget a hellén és római

fajiságon nyugvó költészet, művészet, Hlozotta sem. Nem is bukott volna meg e két műveltség, ha el nem vesztette volna idegen befolyás javára, faji öntudatának tiszta, annak megvédésére erőt adó érzését. És miért tűnt el oly nyomtalanul a történelemből pónicia, Karthágó? Mert népe nem ismerte a faji öntudatnak történelmi hivatást adó hatalmas erkölcsi erejét. Mert nem tudott minden tagját átható és idegen népeket meghódító faji kultúrát teremteni. Csupán a hasznossági és célszerűségi szempont rideg, érzéketlen halványának áldozva, a legelső faji öntudattal bíró, aránylag kisebb erejű szomszéd nép, rögtön leigázta, megsemmisítette.

Mi lett volna a történelmi életből a népvándorlásnak rettenetes és vigasztalatlan kultúrsötétségében, ha germánok faji öntudatának pislá mécsese nem világított volna abba biztatóan bele? Ha létre nem jönnek a germán és román nemzeti államok? Nem maradt volna-e rövid életre kárhozottatott műveletlen embercsoport a frank és a magyar, ha fel nem ébred bennük a faji öntudat s annak segítségével nem testesül meg ott Chlodwig, majd Nagy Károly, itt pedig Géza és Szt. István személyében a faji történelmi hivatottságnak nagyszerű gondolata? így keletkezik a német-római császárság is szász Henrik és Nagy Ottóval, amely évszázados szétszakadottság után a német faji öntudat által létrehozott német egység által lett a világnak legelső, vezető államává. A jelentéktelen szétszórt arab törzseket, az iszlám segítségével felébresztett faji öntudat tette a világtörténelem egyik leghatalmasabb történelmi tényezőjévé, úgy annak fokozatos gyengülése okozta romlását, hogy helyét átadja a fajiságában erős, fiatal törökségnek.

A mai államok mind a faji öntudaton nyugvó nemzeti alakulások. Napóleon bukása után az összes nemzeteket áthatotta az a fájdalmas érzés, mely kiirthatatlanul fűzte az egymáshoz tartozókat egy faji csoportba. A francia forradalom és napóleoni világhódítás nemzetköziségének, mely azonban szintén francia faji jellegből fakadt és speciálisan francia faji érdekeket szolgált, ellenhatása gyanánt, mindenütt a nemzeti államok rendszere diadalmaskodik. A fajok szerint való politikai csoportosulások jellemzik e kort. Megszületnek a keresztény balkáni államok, Szerbia, Görögország, Bulgária, Románia, a német, az olasz egység. A már fájilag egységes államokban pedig erősödik és uralkodóvá válik a nemzeti érzés. Még a nemzetközi munkásmozgalmakban is meg-

modult a faji öntudat. A német, angol, francia munkás válságo-pillanatokban nőm tagadta meg nemzeti érzését. A világháború minden embert megmozgató hatalmas történelmi folyamata min donütt a faji öntudatnak ragyogó példáit mutatta. Az egyéni és tömeg hősiességnek, az önmehtagadásnak és áldozatkésztségnek megható eseteit a fajiság gondolata nélkül elképzelni sem lehet. A legáltalánosabb szocialisztikus nemzetköziség eszméjének mai uralma idejében is. Európa térképének rendezésénél, a faji összetartozandóság elve alapján daraboltak fel történelmileg kialakult államokat. Bár elméletileg a nemzeti gondolatot, mint történelmi alkotó erőt tagadták, a gyakorlatban mégis a fajiság gondolatát kellett érvényesíteniök.

A fajiság gondolata azonban nemcsak a politikai csoportosulásokban érvényesül, hanem még a legelvontabb filozófiai, vallási és tudományos rendszerekben is. Annál inkább azon lelki jelenségekben, amelyek az emberi érzés spontán megnyilvánulásai, a költészetben, művészetben. Herodotos, Vergilius, Dante, Klopstock, Camoens, Torquato, Tasso, Arany egy és ugyanazon műfaj ihletett művelői s bár egyformán az embert éneklik meg nagy életvergődései közepette, mégis amily speciálisan hellén Herodotos, ép oly olasz Dante és magyar Arany. Miért hívják az emberiség építóművészetének egy-egy formáját hellén, román, arab stílusnak? És miért jelölik a festészet, szobrászat műremekeinek egy-egy csoportját olasz, francia, angol, holland, spanyol iskolának? Miért törekszik minden nemzet faji sajátosságainak öntudatlan érvényesítésére a művészet minden ágában, még az iparművészetben és legegyszerűbb házieszközök díszítésében is? Miért van az, hogy a legnemzetibb műalkotások egyben az általános emberi művészetnek legjelentősebb műalkotásai? A faji öntudat élő valóságként működő varázslatos történelmi erkölcsi ereje az, ami az embert a szellemerkölcsi téren is sajátos faji összetartozandóságra kényszeríti. Hiszen még a leganyagibb foglalkozásoknál is, a földművelésnél, az iparnál, a legnemzetközibb gazdasági tevékenységnél, a kereskedelemnél is kiütközik a faji jelleg. Más a magyar és a francia földműves, más az angol és japán iparos, más a német és olasz kereskedő.

A faji öntudat, mint történelmi erkölcsi tényező, az emberiség életében alkotó erő gyanánt teremtett, irányított minden korban, az eseményeknek minden fajtájában. Annak köszönhetik az első emberi közösségek létrejövésüket. Hatalmas nemzeteket, biro-

dalmakat az hoz létre. Az emberiség műveltségét az ajándékozta meg a nemzeti költészet, művészet minden fajtájának, a tudománynak remekeivel, sőt az általános emberi érvényű vallásrendszerek is minden magukon viselik a fajiságnak sajátos jellemvonásait. Ép ezért nekünk, elnyomott fajnak, minden erőnkkel kell küzdenünk minden oly tudományosnak látszó elmélet ellen, mely a faji öntudatot, a történelmi alkotó tényezők sorából ki akarja iktatni. Egész létünk, jelenünk és jövőnk a faji érzés céltudatos ápolásán nyugszik. Amelyik pillanatban ahhoz hűtlenlé válunk, az emberiség nagy tengerében nyomtalanul elveszünk. Nagy uralkodóink, szabadsághőseink, vértanúink, nagy államférfiaink, hadvezéreink, költőink, íróink, tudósaink, művészeink az alkotásra való erőt, a ihlettséget, lelkeségüknek hatalmas fellendülését a faji öntudat sejtelmes mélységeiből merítették. Nagy Lajos, Mátyás a magyar katona faji jelességének általa lett európai jelentőségű uralkodóvá. Werbőczy a speciális magyar jogérzést és jogrendszer által lett jelentős az emberiség jogi fejlődésében. Az «öreg magyar» Hunyadi János a magyar faj szeretetének hatalmas ereje által vált a nyugati műveltség megmentőjévé. Széchenyinek gyötrődő, fájdalmas faji érzése parancsolta, hogy nemzetét megmentse. Petőfi és Arany a lenézett magyar nép lelkében élő naiv, de gyönyörű költői érzés segítségével lettek díszai az európai költészetnek is. Nálunk, a mai kor szomorú nemzedékének a Rákóczi-induló szívet marcangoló és vidám meghalásra készítő hangjai, a Himnusz áhitatos, örök hitet és reménységet nyújtó dallama, fog erőt adni a jövőre. A belül keserű könnyeket síró, de kívülről víg tetterőt sugárzó fanatikus faji öntudat fog minket is megmenteni és arra képessé tenni, hogy az egységes magyar királyságot újból teljes ragyogásában visszaállítsuk.

Az emberi élet legkezdetlegesebb fejlődési korában, az állati ösztönösség volt túlnyomó az értelmi és érzésvilágában. Szellem-erkölcsi képességei ezen alacsony fokán az ember, nem ismerte a magasabbrendű értelmi és erkölcsi világnak irányító eszméit és érzéseit. Gondolkodásának szűkköre csupán arra szorítkozott, hogy miként szerezze meg napi táplálékát, védje meg magát a hideg, meleg ellen, a vadállatok és saját embertársaival szemben, érzésvilága pedig akkori szegénységében alig ismerhette a faji közösség homályos öntudatán kívül csupán azt a szolgálai függést, amelyben ő a természeti jelenségeknek alá volt rendelve. Annak át adni, ami őt körülvette, meg sem kísérelte. Mind-

azt megváltozhatatlannak tekintette és igyekezett hasznára fordítani, ahhoz alkalmazkodni. Függségének lenyűgöző érzésében kedvét kereste annak, akitől sorsa pillanatnyilag függött. Ha csalódott, meggondolatlan, naiv haragjában szidalmazta azt, hogy aztán megijedvén a következményektől, ismét alázatos önmegadással kiengesztelje.

Akár merre tekintett, mindenütt nagyobb erőt látott maga körül. A vadállatok közül merészebb, nagyobb testi erejük voltak, mint ő, melyek minden pillanatban elpusztíthatták. Legtöbbször szerencsés véletlennek köszönhette fenmaradását, ha harcra került a sor. A hatalmas sziklák, folyók, szakadékok, mocsarak elzárták útját, s megtorpanva kellett meghátrálnia ezen nagyobb erőknek csodálkozást keltő fenséges megjelenése előtt. A természeti tünemények nagyszerű jelenségei, a napfelkeltének és lemenésének pompás színjátéka, a bájos millió csillaggal ékes égboltozat, a megható holdvilágos éj, a nappal vigasztaló melegével és világosságával, az éjjel hátborzongató hidegét és sötétségével, a vihar megdöböntő rémületével, az évszakok csodás szabályszerű változásaikkal, mindez a kezdetleges emberben már felkeltette érzését, majd fogalmát a nagy létrehozó, fenntartó és rendező láthatatlan erőnek. Percről-percre ugyanis tapasztalta, hogy mindaz, ami körülötte történik, felette áll a leghatalmasabb állatnak, legerősebb embertársának. Akitől az erő származhatik azt pedig nem láthatta, legfőlebb meggyötört félelmében izgatott fantáziájával elképzelte.

Bizonyos időpontban el kellett érkeznie azon pillanatnak, mikor egy, tíz, húsz, száz, soknak primitív lelkében köztudattá lett oly emberfeletti erőnek jelenvalósága, melytől minden függ és mellyel az eddig folyton felmerülő ezer problémát megmagyarázni lehet. Miután a sok gyakran legellentétebb jelenséget nem tudták egy egységbe összefoglalni egyszer állatokat, máskor természeti jelenségeket sziklát, folyót, erdőt, fát, tüzet, vizet, mennydörgést, villámlást, vihart vagy saját maga készített tárgyakat ruházták fel isteni erővel. Bármiként történt is, az elvitázhatatlan tény, hogy egy magasabb erőnek létéről, már a legkezdetlegesebb lelki fejlődés korában levő embernek is volt homályos sejtése. Azt áhítatos érzéssel tisztelte, tőle félt. Mindent, amit olyanoknak nézett ösztönszerűségében, aminek megcselekvése hátrányos volt rá nézve, vagy hozzátartozóira, került. Ezt az önmaga felállította tilalmat pedig a magasabb erővel hozta kapcsolatba, az

kedvéért gyakorolta. Egy-egy példa után gyakorolta a többi is. Így fejlődött ki az bizonyos rendszerré, mely az egy embercsoport-hoz tartozók között fenmaradt, tradíció alakjában tovább plántálódott. A *vallásosság* érzésvilága tehát már a legkezdetlegesebb emberi életben jelenlevő, irányító erkölcsi erő volt. Ez később, niint történelmi erőtényező a történéseknek millióit keletkeztette, kormányozta. Az emberiséget a legnagyobbyszerű szellemerkölcsi rendszerekkel, vallásokkal és szervezetekkel, egyházakkal ajándékozta meg.

Az emberi lélek fokozatos fejlődésével mindjobban levetkőzte a vallásos érzés anyagias vonatkozásait. Alaktalan babonáiból kiemelkedve mindjobban átszellemült az valláserkölccsé. Vigasztalójává, vezetőjévé lett a küzködő emberek millióinak. Azoknak, akik az életnek ezerszerű vonatkozásában eltévedve, száz nyomorúság által le verten, kétség és fájdalom által gyötörve csupán úgy tudták lelkük egyensúlyát fenntartani, hogy istenükben hittek, annak rendelkezéseiben megnyugodtak. Az a mélységesen áhítatos érzés, mely az embert a maga esendő gyarlóságából egy magasabb ismeretlen erőhöz, annak szellemerkölcsi világába emeli fel, annak oltalma alá rendeli életét, az azon tisztult vallásosság, mely a műveltségi fejlődés folyamán kialakult. Mikor már az egyistent hívő vallásrendszerek kifejlődtek a mózesi hit, a kereszténység, az iszlám, akkor már létrejött a ma is uralkodó vallásoknak megtisztult, fennkölt erkölcsisége, az emberi haladásnak egyik legfontosabb erő tényezője.

Koronként visszatérőleg többször megkísérelték az emberek, hogy a vallásosságnak történelem alkotó és irányító fontosságát kétségbevonják és kisebbsíték. Sőt voltak oly törekvések is, amelyek annak létezését tagadva, a vallásos érzést célszerűségi ráérőszakoltságnak mondták, amely az ember lelki természetének nem szükségszerű kiegészítése. Hirdették, hogy ez csupán osztályérdeknek élet nélkül való, mesterséges csinált virága. Ez irányzatok mindig erkölcsi hanyatlási korszakoknak tipikus velejárói. A hitetlenségnek ezen szomorú eltévelygéseit a legőszintébb és legtisztább hívés fennkölt idői szokták követni. Azok, kik az embert magasabbrendű boldogítás szándékából vallásos hitétől megosztották, helyébe még kevésbé érthető matematikai, fizikai és filozófiai tudományos formularékat adtak. Ezeknek lelketlen, szürkesége nem elégitette ki az emberi lelket, így a hívők fokozott áhítattal tértek vissza őseik hitéhez, amit megértettek s

amely vigasztalója volt neki, családjának, nemzetségének és faj tájának évszázadokon át.

A vallásosságnak, mint történelmi alkotó erőtényezőnek szerepe az emberiség történetében döntően fontos. Az emberi történeteknek oly nagy része keletkezett belőle és miatta, oly ezerféle szétágazó hatása van az ember összes életmegnyilvánulására, hogy nélküle a történelemben egy századnak eseményeit sem tudnók megérthetően leírni. Tekintsük nem létezőnek a világ legfőbb vallásrendszereit, a mózesi hitet, kereszténységet, iszlámot, brahmanizmust, budhizmust, konfucizmust, mi maradna az ember szellem-erkölcsi világából, annak évezredes kultúreredményeiből? Szomorú káosza a lelki szegénységnek. Ha pedig az emberi szervezkedés szempontjából nézzük, tagadhatjuk a vallásosság által létrehozott vallási rendszerek, egyházak hihetetlen befolyását a történelemre, azok nagyszerűségét? Hiszen a kereszténység buktatta meg a római sokistenség hívésen alapuló erkölcsi világot s ezzel a világbirodalmat. De ugyanaz hozta létre a germán és román nemzeti államokat, a mai fennálló államrendszereknek minden őst. Az iszlám szüli meg az arab világbirodalmat és a törökök világ uralmát. A reformáció csoportosítja újra Európa államait és népeit. Fájdalom, a vallásosság meg nem értett formája és politikai célokra való kihasználása eredményezte a nagy vallásüldözéseket, véres vallásháborúkat is. Azonban a vallásos érzés fennkölt lendülete vitte a keresztiesek ezreit a Szentföldre és évszázadokon át uralta ez eszme az emberiség politikai, műveltségi és gazdasági életét egyaránt. Amerikának és Délafrikának ősi területein az üldözött vallásos érzés keserűen fájdalmas energiája teremtett az emberiség számára megbecsülhetetlen kultúrterületeket.

Azonban nemcsak a politikai szervezkedés terén volt döntő fontossága a vallásosságnak, mint történelmi tényezőnek, hanem a szellemi téren is. Az ember a nagy, hatalmas isteni erőt csak megfelelő környezetben tudta elképzelni. Óriási tölgy lombátora alatt, nagy barlang mélyén, magas sziklabércen, bájos ligetben, folyók partján, tengerben. Mikor aztán maga az ember alkotott lakóhelyet számára, akkor az isten «házát» olyannak akarta megépíteni, mely megfeleljen szívében lakó áhítatos tiszteletének. Azon fenségnek, mely az istenség hatalmát kellőképen kifejezze és méltó tartózkodási helyül szolgáljon számára. Tehát az épületeknek hatalmas arányúaknak, díszeseknek, misztikus hangulatot keltőknek kellett lennie. Ezt fokozta a bennük lefolytatott jel-

képes, titokzatos ünnepélyes isteni tisztelet. Az emberi művészi képzelet és alkotó erő az egyházi építkezés terén kezdi kibontogatni szárnyait, mely a művész lelkét az istenségnek magasságos, szent világába lendítette fel. A művészi alkotás minden emberi érzést egységbe hozó kifejezése a templom lett. A brahmanista és buddhista templomok komor misztikus, kelet fantáziájával túl díszített épületeitől kezdve a görög-római templomok derült fenségén, a román egyházaknak szélesen megalapozott erején, a gótikának égbe vágyó szárnyas áhítatán át, az iszlám mecseteinek túltagolt színpompás díszítésű alkotásain át, az ember, a világot az építészeti műrekeknek megbecsülhetetlen értékű tömegével gazdagította. Lehetne-e művészetről beszélni, ha a vallásos ihletességnek ezen csodás alkotásai hiányoznának a földről?

A becéző szeretet, azt, akit szívének mélyébe zár, minden széppel feldíszíteni akarja. Azt a legszebbnek szeretné látni. Ezért az egyházi épületeket az ember természetszerűen már korán felékesíteni kezdte. A puszta falakat befestette, annak bemélyedéseit szobrokkal töltötte ki. A díszítmények a vallásos érzés jelképei voltak. A festmények és szobrok vallásos tárgyúak. így jött létre mindenkoroknak hatalmas egyházi festészete, szobraszata, mely műveltségünket hallhatatlan műrekekkel gyarapította. Legújabb korunkig, a legkiválóbb lángeszek, az egyházi művészet terén alkották meg nagy műveiket. A mai legmodernebb időkben is, mikor a vallásos érzés gyöngítése céltudatos munka eredménye, egy-egy vallásos tárgyú műrekek felüdíti az emberek lelkét. Évszázadokon át e két művészet az egyházak szolgálatában állott. Csak miután legmagasabb fejlődési fokát elérte, aztán tért át a laikus életnek tárgyaira. Mily szegényesen üresek és sí várákká válnának a világ legnagyobb műgyűjteményei, templomai, középületei, ha onnan a vallásos tárgyú művészet eredményeit eltávolítanák? A lelki és erkölcsi emelkedettségtől megfosztott emberi lélek mily szárnyaszegetten keservesen, tehetetlenül vergődne azok nélkül, a földi világ nyomorúságainak posványában.

Minden művészi alkotásnak kezdő megindító okai vallásos motívumok voltak. Az ember, érzéseinek legkezdetlegesebb dadogó kifejezéseiben, a legegyszerűbb mondatokban az imában, melyet nem a köznapi élet számára mondott ki, hanem lelkének ünnepélyes hangulatát akarta visszatükröztetni, vallásos volt. naiv versikék, mesék, példázatok, mind az istenség fenséges

gondolatkörébe kapcsolódtak bele. Mikor az emberi képességekből a költészetnek pompás virágai nyíltak ki és csodás színpompájukkal, illatukkal elbájolták az emberiséget, ezek is a vallásosság fennkölt, magasztos érzéseinek voltak kifejezői évszázadokon át. A zsidó vallásos költészetnek sötéten komor fensége, a hellén-rómaiak derült bájossága, a kereszténynek emberi szereteten nyugvó magasztossága, az iszlámnak keleti fantáziával ragyogó gazdagsága. a reformáció zsoltárainak megingatlan hite mindig legértékesebb művészi alkotásai lesznek az emberi műveltségnek. Hány millió embernek adtak ezek vigasztalást oly nehéz időkben, mikor semmi más erre nem volt képes. Hányszor emelte fel a már-már elcsüggedő és minden küzdési életerejét és kedvét elveszített embert újabb küzdelemre, termelő munkára, áldásthozó építésre.

De nemcsak a szóköltészetben, hanem a zeneköltészetben ite csodás kifejezésre juttatta az emberi lélek vallásos érzéseit. A zene szívig ható hangjainak szárnyai segítségével emelkedett fel a lélek istenéhez, hogy azt dicsőítse. A templomok áhítatos falait megtöltik a zsolozsmák megbánásra készítő, bocsánatért esdeklő, a bölcseségben és jóságban fanatikusán bízó hangjai. Azokból mérít az ember vigaszt, erőt és hitet a további küzdelmekre. Az egyházi zenének fenséges magasztossága egy-egy percre a bűnös földre varázsolja az édenkertnek tiszta, boldog életét. A mindent tudó, mindent megbocsátó, véghetetlen könyörületességű istennek, mindnyájunkat egyformán oltalmazóan körülölelő lelkét. Az isteni tiszteletet kísérő zene, a hívők ajkáról felhangzó áhítatos ének, az emberi életnek legszebb, legtisztább pillanatait teremtik meg. Azokat, amikor szünetel az emberi önzés, az anyagi javakért folyó rút civakodás, egymásnak szívtelen marcangolása. A béke és megbocsátás költözik a szívekbe. Felüdíti és megtisztítja az embert minden földi szennytől a vallásos hitnek vizével. Az egyes vallások énekei, isteni tiszteleti zenéje az emberi lélek emelkedettségének legértékesebb kincsei, melyek nélkül érzés világunk, legbensőbb, legmagasztosabb lendületét veszítené el.

A vallásos okokból származott tudomány és bölcsészet szintén évszázadokig egyedül való fejlődési foka volt az emberi műveltségnek. Az egyházi tudomány, bár szaktudomány jellegével birt, az ember lelki életének oly általános nagy kérdéseivel foglalkozott, hogy méltán kér helyett a filozófiai tudományok között. Az egyes vallásrendszerek szervezetét, hittételeit, erkölctanát, egyháztörténeti kérdéseit tárgyaló teológiai munkák, az emberi műveltségnek

megbecsülhetetlen értékei. Annál is inkább, mert azok váltak az egyházi bölcsészetnek és ebből kisarjadóan a világi bölcsészetnek kútforrásaivá. Az egyházi bölcsészet, mely korszakonként vetélytárs nélkül uralkodott, az emberi tudásnak elvont területem kutatta a kezdet és vég nagy problémáit. Amiért és hogyan döntő kérdéseit. Az állapította meg az emberi gondolkodás első rendszereit, így, bár az egyházak célzatait szolgálta elsősorban, mégis az emberi szellemnek hatalmas értékű eredményeit képezik. Az egyházi filozófiában benne lévén a filozófiai gondolkodás és rendszerek alapvető lényege nélkülözhetetlen előkészítőjévé vált a világi bölcselkedésnek is. A világi bölcsészet aztán az egyoldalú teológiai szakiránytól eltávolodva, ugyan nagy és tágas tereken fejleszti ki rendszereit, de azon alapvető nagy kérdésekre, melyet az egyházi filozófia az istenség nagy eszméjéhez utalt, máig sem tudott megfejtést adni.

Még a leganyagiasabb életnek, a közgazdaságnak, terén is kezdeményező és fejlesztő hatással lép fel koronként, a vallásos érzésből származó erkölcsi felfogás. Kezdetleges társadalmakban az egyházak nevelék rá az embert a rendszeres munkára is. A vallások mindnyája a becsületes munkát teszi az erkölcsi élet központjává, a semmittevésnek erkölcstelenségével szemben. Már vallási tételeikben határozott utasítás van erre. A kereszténységnek lélekemelő és minden időknek magasztos jelszava: «Ora et labora» világosan kifejezi az emberi hivatásnak nemes kettősségét. Az iszlámnak azon parancsa, hogy minden hívő valami gazdasági foglalkozást üzzön, a munkának gyönyörű glorifikálása. Hiszen a népvándorlásnak szörnyű rombolása után a kereszténység volt az, mely a gyermeki sorban levő népeket nemcsak beszélni, gondolkodni, érezni tanította meg, hanem kezénél fogva az akaratos és büszke harcost bevitte a műhelyekbe, ki a mezőre. Rátanítottá a földművelésnek, az iparnak üzésére. A klastromok és káptalanok voltak a mintagazdálkodások, az ipari műhelyeknek gócpontjai. A lelki és szellemi műveltséggel egyetemben innen terjedt szét a gazdasági tudás is. Évszázadokig az emberek majdnem egyedül az egyháznak szükségletét kielégítő ipart üztek. Az arabok pedig vallásuk rendeletének hatása alatt lettek az arab világgazdaságok megalapítói, mely a Csendes-tengert az Atlanti-óceánnal összekötő gazdasági viláгурalomban fejeződött ki. Ha tekintetbe vesszük, hogy még ma is az egyházak mily óriási fogyasztói mindenfajta gazdasági termelésnek teljesen világosan látjuk azt a döntő

fontosságot, melyet a vallásos érzés, mint teremtő és fejlesztő tényezője az emberi életnek, még a gazdasági téren is, képvisel.

Legmélységesebb és minden más fölé emelkedő hatása a vallásosság által parancsolt erkölcsi felfogásnak az emberi könnyörületesség érzésének felkeltésében és ébrentartásában van. Minden vallás erkölcsöt tanít. A legmagasabb és legeszményibb erkölcsiség pedig az ember szere tét, mikor a hatalmas támogatja a gyengét, a gazdag segíti a szegényt, a tudós tanítja a tudatlant, a lelkében erős vigasztalja az esendőt, az egészséges istápolja a beteget. A szamaritánizmus lelket felemelő és megtisztító érzésére nevelte az egyház minden korban az embert. A világi hiúságokról való könnyű lemondásra. Testi és lelki javainak, vidám szívvel való feláldozására. Mások könnyeinek meleg érzéssel való letörlésére. Ezernyi és ezernyi nyomor enyhítésére. Önző hatalmi vágy és pénz-sóvárságnak fékezésére. A testi gyönyörúségek csábításainak való szilárd ellentállásra, hogy el ne vesszen a lélek s le ne sülyedjen végre is az anyagiasságnak mindent elnyelő sarába. A vallásos érzés könnyörületessége szünteti meg a rabszolgaságot. Az fékezi meg a politikai vetélkedés céltalan vérontását a Treuga Deival. Az védi a sokaságot a gazdasági kizsákmányolás ellen a kamatszédés tilalmával. Később az uzsora ellen való küzdelmével. Az egyházak hozzák létre az emberbaráti intézményeket, hol a testi és lelki betegeket, öregeket, árvákat és elhagyottakat oltalmukba veszik. Az egyházak szolgálai veszik önként vállalkra a betegek vigasztalásának és ápolásának legszebb, de legnehezebb könnyörületességi feladatát. Hogy az emberi élet nyomorúságainak sötét káoszába az emberi könnyörületességnek vigasztaló sugarai biztatóan, reményt és hitet keltve bevilágítanak, ezt az ember a vallásos érzés magasztos történelmi tényezőjének köszönheti.

Az emberi életet alkotó és tovább fejlesztő erők bizonyos kiélési idő múltán elveszítik életerejüket, fokozatosan elpetyhüdnének. Ilyen válságos pillanataiban a történelmi életnek hatalmas nekilendüléssel törnek elő a mindig lappangó és a törvényes rend által eddig lenyűgözött romboló erők. A beteg szervezeten erőt vesznek és. azt vagy súlyos válságba döntik vagy pedig el is pusztítják. Mint ahogy az emberi szervezetben vannak erők, melyek a kóroknak ellentállva annak bacilusai ellen felveszik a harcot és kivédik fokozatosan ártó támadásait, épúgy a történelmi életben is vannak oly fenntartó energiák, melyek a hanyatlás korszakában, ha még a szervezet el pusztult is, megmentik a tovább

fejlődhetés alapjául a történelmi értékeket. Ezen fenntartó és ellentálló hatalmas történelmi erkölcsi erő a faji öntudat. Az a kiolt-hatatlan ősi érzése az embernek, mely őt saját vérségi leszármazottjához, a hasonló lelki felfogású embertársaihoz és azon szent röghöz fűzi, melyeken azok évszázadok óta élnek. Az a faji öntudat, mely nem szüklátó körű elzárkózás más fajtabéliektől. Nem tagadása az általános emberi fenséges gondolatának, hanem természetes érzés, melyet szív és ész egyaránt diktál. A mindent átölelő emberszereteten belül azon érzés, hogy azt, aki vérem, fajtám, történelmi harcostársam évszázados küzdelmekben, részese, összeforrasztó és felemelő szenvedéseinknek, azt jobban szeressem, mint mást. A bomlásnak, a nehéz időknek veszedelmes napjaiban a faj szeretetnek megingathatatlan érzése az, ami megóv attól, hogy a pusztításnak szolgálatába álljunk. Botorul segédkezzünk, annak tönkretetéséhez, amit atyáink szellemi képességeiknek megfeszítése árán, véres verejtékkel alkottak meg. Megsemmisíteni mindazt, amit egy évezrednek történelmi tradíciója megszentelt. Ami szóban, betűben, dalban, művészetben fajtánknak szellemét, lelkét, erkölcsi felfogását sugározza ki ragyogóan önmagából.

A történelem mindazon kísérlete, amely a faji öntudat erkölcsi történelmi erejének ellenére akarta hatalmát létesíteni és fenntartani, átmeneti sikereket érhetett el, de még akkor is, ha a fajiság ellenében nagy emberi értékeket nyújtott volna, még akkor sem tudott volna érvényesülni. Hiába alkotta meg Nagy Sándor világbirodalmát, az faji egységeire hullott szét. Hiába adta a római birodalom a «Civis romamis sum» büszke öntudatát a provinciák polgárainak, azok mégis faji egybetartozandóságuk szerint csoportosultak, mihelyt az erőszakos összetartó kapocs megszűnt. Attila gigantikus világbirodalmát ép úgy a faji érzés buktatta meg, minthogy Napóleon mindent leigázó hatalmát a tiroli hegyek szent röghöz és fajtájához fájdalmas rajongással ragaszkodó naiv parasztok faji szeretete döntötte meg. És mi tartotta fenn a parányi magyarságot egy évezreden keresztül, a német-romai császárság világhatalmának céltudatos és egy percre meg nem szűnő beolvasztási törekvésével szemben? Mi tette oly lölekbemarkolóan keserűvé, dacosan büszkévé, oly fennköltén magasztossá szabadságharcainkat? Mindenütt a faji öntudatnak történelmileg megszentelt érzése. Ez óvott meg az elpusztulástól az utóbbi időket rettetés megpróbáltatásaiban is. Ez fog erőt adni arra is,

hogy fennmaradva és megerősödve visszaszereztük azt, amit az erőszak és igazságtalanság tőlünk elrabolt.

Ép ily ellenállhatatlan erkölcsi erőtényező a vallásosság is, amely minden romboló törekvésnek legsikeresebb ellenereje. Atyáink hite, erkölcsi világa énünknek oly kiegészítő része, melyet parancszoóra hűtelenül elhagynunk nem lehet. Ezen láthatatlan erő ellen is megkísérelték nem egyszer a földi hatalmak erőszakosságuknak érvényesítését. Hiába volt minden hiú erőlködés. Mártírokat teremtettek. A vérrel öntözött területeken még fenségesebben virult ki a hitnek pompázatos virága. Hiába hurcolták a keresztényeket a cirkuszok vadállatai közé. A széttépett vértanúknak felszálló fájdalmas halálsóhaja pusztító orkánként döntötte össze a birodalomnak hatalmas épületét. A hittérítők boldog mosollyal haltak meg istenükért. Később a gyilkosok, szent gyanánt, tisztelték őket. A reformációnak rettenthetetlen és erős hitű prédikátorait hiába akarták megfélemlíteni. A hívő tömegeket hiába akarták fegyverrel hitük ellen kényszeríteni. A vallásos érzés láthatatlan, szívek mélyén levő erejét, legyőzni nem tudták. A francia forradalom hiába akarta a mindent megmagyarázó észnek üres és komikus kultuszával az embereknek vigasztalást és lelki emelkedettséget szomjúhozó lelkét kielégíteni. Felháborodva fordultak el e léha ember csinálmánytól. Bűnbánóan keresték fel ismét a& egyházaknak áhítatos, csendes fenségben hallgató falait. Ha pedig a faji öntudat és a vallásosság, ezen két történelmi erkölcsi tényező, a történelmi életben egyesül a világ minden hatalmasságával, bármily tetszetős elmélet megtévesztő mételyével szemben, minden időben, legyőzhetetlenek.

Az emberi lélek legősibb tulajdonsága az ismeretlen megismerésének vágya. Ösztönös érzés, mely a legkezdetlegesebb emberben a legerősebben jelentkezik. Valami titokzatos erő vonza az ismeretlenség sejtelmes világa felé, melynek rejtelmei izgató kíváncsisággal töltik el lelkét. Az őseMBER megdöbbenve megtorpan a félelmetes sziklaüreg előtt, melyből a víz hatalmas robajjal zuhog lefelé. De legyőzi a vadállatok és a szellemektől való félelmét. Kockáztatja testi épségét csak azért, hogy lássa mindazt az ismeretlenséget, amit az új természeti jelenség számára tartogat. Kezét, lábát összevérzi, keservesen felkapaszkodik az éles sziklákon. Az áthatolhatatlan nő vény sző ve vényen áttörve végre is eljut a barlang szája elé. Reszketve bár, de behatol, hogy kíváncsiságát kielégítse. Ép így áll meg, a házból, a kertből elcsa-

tangolt gyermek, az erdő rengetegének szélén. Bátortalanul bámul bele az előtte elterülő sejtelmes titokzatos világba. Bár félelem tölti el szívét, mégis be fog menni oda, hogy megismerje a még ismeretlen. Ez a titokzatos mozgatóerő, mely minden időben élő valóságként működött az emberek lelkében, ez a harmadik hatalmas történelmi erkölcsi tényezője e földi életnek, a *tudásvágy*.

A tudásvágy magasabbrendű ismeretlenségek iránt való tisztult kíváncsiság, mely kutatja, keresi mindazt, ami valamit előtte világossá tesz, megmagyaráz. Beteges rajongással vágyakozik arra, ami őt addig lelki szűklátókörűségéből kiemelje. Tovább és mind magasabbra a szellemi és erkölcsi életnek eszményi világa felé. Ösztönös érzés, a műveltség iránt való éhség, mi boldogító, fenkölt érzéssel tölti el az embert, ha egyik műveltségi fokról a másikra tudta magát fellendítem. Örök mozgatója az emberi életnek, mely egyeseknek lelkét utolérhetetlen magaslatokba vitte fel. Erő, mely a nagy műveltségi korszakokban százaknak, ezreknek, milliók élettevékenységét hozta létre, irányította.

A tudásvágnak titokzatos történelmi ereje tette az állatembert emberré. Az hozta létre a történelmi kort. Az indított meg minden kultúrfejlődést. Az varázsolta a földre a szépségeknek felbecsülhetetlen tömegét, ami nélkül az ember csupán nyomorúságos testi életet élhetne. A primitív ember kínzó tudásvágya kereste az összefüggést a csillagok, az évszakok és időjárás között s ezért megállapította az első kezdetleges csillagászati törvényszerűségeket. A tovább fejlődő ember aztán, a tudásnak mind tágasabb, szélesebb körét hódítja meg, foglalja le maga számára. A hellén műveltség nagyszerű emelkedettségével, sokszerűségével már egyik legfényesebb diadala a tudásvágy olthatatlan szomjúságának. Mindaz, amit a hellén szellem politikai, szellemerkölcsi, gazdasági téren létrehozott, az mindig vigasztaló és felemelő példája lesz az ember kultúrképességének, a tudásvágy történelmi diadalának.

A népvándorlás szomorú korszakába a kereszténység alkotó és tudásvágya viszi be a vigasztaló világosságot. A nomád germánokat ez részesíti a szellemvilágnak első áldásaiba. A szerzetesek vezetik be őket a betűknek csodás világába és ébresztik fel bennük faji tulajdonság gyanánt a lappangó tudásvágyat. A klostromoknak meghitt szent falai között a kereszténység aláztos szolgálói művelik évszázadokon át egyedül a tudományt, lelkes tudásvágyuk készíti arra őket, hogy életüket a szellemi

munkának szenteljék. Hány szerzetes ült fel az állvány mellé, fekete hajjal, hogy az ablak beszüremelő gyér világánál betűt-betűre rőjjon nap-nap után, hónapokon, éveken, évtizedeken keresztül. És hány szállott le onnan hófehér fejjel, hogy megtegye a megmásít hatatlan utat a sír felé. De a még nem kész kódex mellett újból ott találjuk a tudásvágyában rajongó, lelkes ifjú szerzetest. A középkor, a népvándorlás vihara után, katasztrófálisan visszahanyatlott volna a legmegdöbbenőbb műveletlenségbe, ha a kereszténységnek tudásvágya azt meg nem akadályozza. Ha az emberi művelődés alapjait évszázadokra le nem rakja.

Azon szomjas mohóság, amellyel az eladdig lelki életet alig élt, de az iszlám által öntudatra ébresztett arab tudásvágy, magát az ismeretek minden körére rávetette, szülte azt a csodálatos lelki fejlődést, amely az arab világműveltségben oly pompázatos módon kivirágzott. És minő kultúrszomjúsággal siettek vissza az emberek a renaissanceban, a klasszikus kor műveltségének üdítő és megfiatalító forrásaihoz. A már-már mindent megölni kezdő egyoldalúságának szürkeségébe milyen ragyogó színeket hozott be e szellemi újjászületés! Minden téren új meg új jelenséget tár fel a csodálkozó ember szemei elé. A felfedezések, a találmányok, a tudománynak, irodalomnak, művészetnek oly kábító eredményei szédítik el azon kor emberét, melyről még csak pár évtizeddel előbb is, sejtelve sem volt. Mindenütt a tudásvágynak mindent legyőző hatalma aratott fényes diadalt.

Az újkor és legújabb kor természettudományos vizsgálódása, a természeti erők nagy titkainak és azok összefüggőségeinek megfejtése, a nagy tudományos elméletek segítségével létrehozott találmányok e korban csakugyan a földnek urává tették az embert. A nyugodni nem képes tudásvágy meghódítja az ember számára az eladdig nem ismert összes területeit a föld felszínének. Sőt legújabb időben birtokába veszi vakmerően az ember a levegőnek és a víz megközelíthetetlennek hitt területeit. Már a repülőgépek zakatolásukkal megháborítják a madaraknak csendes birodalmát. A tengeralattjárók pedig az óceánok titokzatos világába hatoltak be vakmerően.

A tudásvágy félelmet és testi fájdalmat nem ismerő hősei bátran vágtak neki az óceánnak, hogy felfedezzék Amerikát. Szembeszállottak leküzdhetetlennek látszó fáradalmakkal, hogy megismerjék Középfrika nagy folyamainak forrásvidékét. A tibeti fensíknak égbenyúló bérceit. Az északi sarknak hómezői époly

kétkedő csodálkozással látták a kis ember óriási nagyotakarását, mint a déli saroknak jégvilága, és mégis mindenütt a földön, földben, levegőben, vízben az ember tudásvágya győzedelmeskedett. A tudomány vértanúi a nagyságnak legszebb példáival gyarapították az emberiségnek pantheonját. Soha el nem múló bizonyítékaink annak, hogy a tudásvágy minő hatalmas alkotó tényezője a történelmi életnek. Ha el tudnók képzelni azt a lehetőséget, hogy az emberi lélek élet jelenségei körül ez eltűnne, az évezredes kultúrfejlődésnek ellenére, rövidesen a műveltségi lehatatlanság sötét korszakai következnenek el ránk nézve.

Az a sok vidáman pislogni kezdő mécsvilága a tudás szomjúhozásának nem fejlődhetne hatalmas egész koroknak világító fáklyává, hanem önmagában hamvadna el, ha kortársak és korok közszelleméből nem kapná táplálékát. Mielőtt a melegségnek, világosságnak áldásába embertársait részesíthette volna, elpusztulnának, ha a nagy tömegek lelkében szunyadó tudásvágyban nem találnának visszhangra, lelki támogatóra. Még a lelki szegény korszakokban is ott van, bár kevesek szívében a kiirthatatlan, gyakran epekedő vágyakozása műveltebb, nagyobb lendületű lelki élet után. Csak ki kell mondania a tudásvágy hőségének kellő időben, kellő módon, a kellő szót és mintegy varázsütésre megnyílnak előtte a lelkek, a tömegeknek felébresztett kultúröntudata. Ezért nem szabad súlyos történelmi válságok idejében, a tudást, mint nem föltétlen szükséges és nélkülözhető fényűzést elhanyagolnunk. Azért kell fanatikusán, a jövő sikerének biztos hitével, ápolnunk minden legkisebb megmozdulását a magyar lélek tudásvágyának. Féltő gonddal, szeretettel becéznünk. Ki tudja, melyik most még alig pislogó mécsvilágból lesz az a hatalmas fáklya, mely minket a megalázottságnak mai szomorú sötét pusztájából bevezet az ígért földjének boldog mezeire? Fejleszténünk kell műveltségünket minden téren tovább, mert ez Nagymagyarországnak, bár most terhes, de büszke öröksége, melyet újból hiánytalanul kell átadnunk az új Nagymagyarország boldog polgárainak. Az olthatatlan tudásvágy, az a leghatalmasabb fegyver, mely legyőzhetetlen, mit nem lehet diplomáciai fondorkodással kezünk-ből kicsavarni. A több tudás győzelem a kevesebb felett. A tudomány pedig az hatalom. Legnagyobbak egyike, amely a történelmi életben az alkotás terén érvényesül. Ha élni fog minden magyar lélekben a történelemnek három erkölcsi alkotó erőtevézője, ha a fajiság öntudata a vallásosság fenkölt érzésével és a tudásvágy

kielégíthetetlen szenvedélyével párosul akkor legyőzhetetlennek vagyunk. Azzá leszünk a jövőben is s rövid ideig tartó rabszolgaságunkból újból a magyar királyság függetlenségének boldogságára fogunk felemelkedni

IV. Történelemfejlődési felfogások.

Carlyle, heroszelmélet, individualizmus idealoptimizmus Marx. elmélet, kollektívizmus, történelmi materializmus, realpesszimizmus.

A történelmi élet, hatalmas eseményáradatként zúg el előttünk Ragad magával mindent és mindenkit A forgatagban levők, kábultan, nem egyszer akarata ellenére, vergődve, követik, az ellenállhatatlan erővel tovairamodókat Meggondolásra, elhatározásokra nincs mód, mert egy-egy fontos áthelyeződési korszak, gyakran percről-percre, sorsdöntő változásokat idéz elő. E tovarohanásnak lényegét, lefolyását, az előidéző okokat és a valószínű eredményt csupán az tudja megállapítani aki elvonja magát abból. Az élet mindennapi kis eseményeinek közelségéből élt a földön és a történeteket, a messzeségnek elfogulatlan, tudományos érdektelenségéből szemléli Azt kutatja, hogy a látott tények mennyiben felelnek meg a helyes és egészséges ítélőképesség feltételeinek Mennyiben segítik elő vagy hátráltatják az embert, történelmi hivatásának betöltésében Tehát az emberiség egész történelmi életét magasabbrendű tudományos és erkölcsi világ-szemlélet törvényszerűségeinek veti alá A kutatónak meg kell tehát vizsgálnia tudományos módszerekkel az összes eseményeket A történelmi törvényszerűségek segítségével, meg kell állapítani azon alaptényeket, melyek az emberi élet helyes megértéséhez és az abból származó tanulságoknak, a gyakorlati életbe való átültetéséhez, elengedhetlenül szükségesek

Sokáig hiába keresték a nagy gondolkodók azt az általános minden korra egyformán ráülő szempontot mely a történelmi életnek mindenütt elválaszthatatlan velejárója. Olyant, amely az eseményeknek káoszába fényt visz be Mint hatalmas reflektor, a legkezdetlegesebb és a legismeretlenebb korok legsötétebb zugait is kellőképpen megvilágítja Évezredekig kellett az embernek az eszmevilágban tapogatózva keresnie, amíg oly eredményt ért el, mely megnyugtató módon oldja meg ezen kérdések kérdését De megnyugvás az emberi lélekben nincs. A vele született kritikái

szellem az újabb és újabb tudományos eredmények után sóvárgó tudásvágya nem hagyja őt pihenni. Tehát elmélet, elméletet szült. Egyiknek létrejövése az ellentábort új elméletnek kialakítására ösztönözte. Ezeknek sikere attól függött, hogy annak megalkotója jelentős fia volt-e korának és hogy az illető felfogás korának szellemével megegyezett-e avagy nem? Némelykor az elmélet pval megelőzi korát, máskor meg elkésik tőle. A világtörténelem legnagyobb hősei azok s egyben legszerencsésebbek embertársaik között, kiknek elmélete, a már előkészült kor szellemével összevág. De hány vértanúhősnek kellett addig jönnie, míg a tömeget egy történelmi felfogás megértésére és elfogadására előkészítették, arra képessé tették? A Wald, Wikliff, Huss mártíromságának kellett előbb bekövetkeznie, hogy Luther látnoki szavait az emberiség megértse és elfogadhassa

Sok vajúdás után a történelembúvárok a legtermészetesebb és legegyszerűbb módszerhez folyamodtak. A történelmi életet az ember szempontjából kezdték vizsgálni. Azon szerves élőlényéből, mely nélkül, miután minden esemény az ő szellemerkölcsi eb fizikai lényéből kisugárzó erőknek összetevődése. nem történhetik semmi a földön, így tehát leegyszerűsítődött a nehéz probléma abban a pillanatban, mikor felmerült az a természetes kérdés, váljon a történelmi életnek az egy ember avagy az egyesekből összetevődött sok-e a mozgatója, legfőbb tényezője? Így születik meg azon egyik történelemfejlődési elmélet, mely azt állítja, hogy a kiváló kortársaik fölé messze felemelkedő egyesek szülik nagy egyéniségükkel, a történelmi eseményeket. A másik ezzel szemben, tagadva az egynek korára és az egész történelemre vonatkozó döntő és »elhatározó befolyását, a sokban, a tömegben látja azt a hatalmas történelmi erőt, mely mindent keletkeztet, fenntart, szükség szerint, ha nem felel meg saját korabeli célszerűségi felfogásának, le is rombolhat. Tehát egyikben az egyén, a másikban az összeség, az egyedüli tényező. Egyik az egyénelviség, az *individualizmus*, a másik az összességelviség a *kollektivizmus* elmélete.

Az egyénnek a történelmi életre gyakorolt döntő és vezető befolyását lég világosabban Carlyle fejezte ki. Ő állapítja meg, hogy az egyetemes történelem nem más, mint a nagy emberek története. A szellemóriások, a hősök, kezdeményeznek mindent, az eszméket ők hajtadják végre. Az ő nagy egyéniségükből kisugárzó szellemerkölcsi erő hatja át a mozdulatlan és homályom öntudat-élő tömeget. Egy-egy ilyen hős, legyen az vallásalapító

költő, pap, író avagy király, ébreszti korát, a százezreket öntudatra, készíti történelmi cselekvésre. E hősök misztikusan kiváló, gondolkodó, érzésű és erkölcsű emberek, kik a mindennapi emberi méreteket bizonyos irányban felülműlják. Misztikusak azért, meri annak a nagy képességnek jelenlétét egy-egy emberben, kinek származása, életkörülményei gyakran egész normálisnak indulnak, nem is sejtik. Embertársai nem is igen veszik észre, nem méltányolják. Sőt kigúnyolják, üldözik, végül meg is ölik kiválóságának okából. E nagy szellemi vagy erkölcsi erő ép ezért nem is lehet közönséges, földi eredetű, hanem az égből, az istenségtől származó. Valóban, ha egyik-másik kimagasló alakját tekintjük a történelemnek, minden emberi logika csődöt mond, ha az ő személyére a szokásos emberi méreteket alkalmazni akarjuk. Hatásának magyarázatát csak úgy lehet megkísérteni s egyéniségét megérteni, ha vele kapcsolatban azt tételezzük fel, hogy ő, nagy, világtörténelmi hivatás végrehajtására e földön istentől kiszemeltetett és az erre szükséges képességeket az illető tőle nyerte. Enélkül érthetetlen volna Mohamed, Calvin, Luther kimagasló egyénisége s az emberiségre a szellemerkölcsi téren gyakorolt átalakító hatása. Hogyan magyarázhatnók meg Perikles, Nagy Sándor, Július Caesar, Augustus, Nagy Konstantin, Nagy Károly, Nagy Ottó, Szt. István, Szt. László történelmi alakjait, ha őket normális emberi mértékkel mérnök? Ha nem látnók bennük azt a megfoghatatlan misztikus erőt, amelynek segítségével saját korukat, embertársaik millióit a legnagyobbszerű politikai szervezkedésekre képessé tették? Miként tudnók megállapítani azt, hogy ép Sokrates, Plató, Aristoteles, Szt. Ágoston, Spinoza, Kant, Hume, Keppler, Newtonnak kellett lennie, ép azon faj gyermekének, terület és kor szülőttének, sőt ezzel a névvel kellett bímiok azoknak, kik a világmindenség és lelki élet nagy törvényszerűségeit kimondták? Koruk és embertársaikhoz képest, nem állnak-e utolérthetetlen magasságban a legnagyobb tudománynak, a bölcseszettnek e hősei? Hát még az emberiségnek istentől megihletett írói, költői, festői, szobrászai, zenészei, énekesei, színészei, szónokai? Mind újabb és újabb rejtély, melynek megoldásához természettudományos módszerrel nem nyúlhatunk. Nagyságukat nem mérhetjük le méterrel, súlyukat nem állapíthatjuk meg kilóval. E történelmi hősök s azok világtörténelmi jelentősége csakis a szellemerkölcsi történelmi tényezők által válnak megérthetővé. A mély és igaz vallásosság, a kiirthatatlan és meg-

ingathatatlan fajszeretet, az olthatatlan és ki elégít hetién tudás-vágy csodás misztériuma avatta őket az emberiség évszázadok óta csodált hőseivé.

Carlyle héroszelméletének jogosultsága az istentől származó misztikus erő feltételezésével nem magyarázható meg teljesen és a sokaság számára közmegérthetően. Utóbbi időben oly irányzatok vetődtek felszínre, melyek ép ezen erőket, mivel létüket és hátaikat kézzelfogható és mindenki által megérthető észokokkal megmagyarázni nem lehet, egyszerűen tagadják. Tehát meg kell keresniök az ily lángeszek létrejövésének, történelmi megnyilvánulásának kulcsát. Mikor, milyen körülmények közt, milyen formában jelentkezik az az individuális nagyság, amelyik nemcsak embertársait, hanem rákövetkező évszázadokat irányítja előlhaladó világító fáklya gyanánt. Azt könnyű szerrel meg lehet a történelmi eseményekből állapítani, hogy a történelmi nagy alakok korukat gyakran évszázadokkal előzik meg. Vateszi előrelátással oly eszméket hirdetnek, oly szervezkedéseket hoznak létre, melyeket saját embertársaik nemcsak hogy meg nem értenek, hanem azoknak oly módon szegülnek ellene, hogy maga a lángész is áldozatul esik erkölcsileg, gyakran testileg is. (Sokrates, Július Caesar.) Tehát bizonyos, hogy abban az egyben valami olyan van, ami sokakból hiányzik. Ha az illető cselekedete a tömeg felfogásával azonos volna, akkor a kezdeményező egy és a végrehajtásra hivatott sok, azonnal megértené egymást. Lelkes együttműködéssel igyekeznének az eszmét a valóságba átültetni. Legtöbbször nem ez történik. Az eszmét a tömeg egyszerűen lekicsinyelve eldobja hősével együtt. Csak későbbi, fejlettebb korok tömegei értik azt meg és értékelik utólagosan. (Keppler.) Más esetben a kiváló egy látván a soknak ezen haladás és műveltségellenes macacs magatartását, e nyers erővel szemben szintén nyers erőt szegez és a sokat fegyverrel kényszeríti a ránézve jónak elfogadására. (Chlodwig, Szt. István, Nagy Károly.) A tömeg nem egy esetben igyekszik szintén fegyverrel a vélt szellemi vagy politikai rabságot magáról lerázni. (Koppány, Vatha János.) Csak aztán, nemzedékek múltán nő bele a tömeg e haladottabb eszmekörnek nagyobbyszerű kereteibe. (Szt. László, Kálmán.)

Az isteni szikra misztikus erejénél fogva a szellemi és erkölcsi tudás hegycsúcsaira feljutott egyek, ezek a nagy történelmi vezető egyéniségek. Kik messze fölötte állván fent a magasban, a sokak felett, előre látják a kor szelleme áldásthozó napjának felkelését.

Ujjongva hirdetik azt a völgyi mélyben levőknek. Kik a nagy virasztók és nagy ébresztők kellemetlen szerepét töltik be. Felzaklatják a tömeget s ha nem jön az magától, erőszakkal viszik magukkal a felkelő napnak boldogabb világa felé. Ugyanazok a magasból előrelátják a veszedelmek közeledését is és fájdalmas szeretettel fajtájuk iránt figyelmeztetik ezt arra. Felhívják szükség esetén, kényszerítik őket a még ideje korán szükséges védekezésre. Az egyén mindig egyedül elül menő világító fáklya, amelynek vakító fényét s az általa kijelölt utat, csak a közvetlen körülötte levők látják tisztán. A kiválasztottak és megértők kicsiny csoportja. Minél távolabb esik tőle a fokozódó sokaság, annál halványabbnak látják a fényt. Az egész hátul levő nagy tömeg pedig értéktelen, pislá mécsnek tartja azt.

Minden igazi történelmi nagyság tehát erkölcsi alapon nyugszik. Kitűzött célja magasztos. Annak nagyságában törhetetlenül hisz. Szükség esetén társadalmi, gazdasági előnyeit, sőt életét is szívesen áldozza fel érte. Alakja megszemélyesítője az eszményi célokért önzetlenül küzdő embernek. A fanatikusán hívő mindenben bíz, ami szép, nagy, fenséges. Bíz abban, hogy az ember életerejének e földön a nagy és magasztos eszmék szolgálatában kell kimerülnie. Munkája pedig föltétlenül elhozza az egyesek, nemzetek boldogságát e földön. Tehát eszményektől vezetett és boldogságot hozó, a legjobbnak érvényesülést szerző történelmi élet az, amely a fejlődésnek ezer meg ezer változatából végső eredményül kibontakozik. E történelmi fejlődési elmélet az eszmények és a végső jóba vetett fanatikus hitnek elmélete az ideáloptimizmus. Olyan filozófiai felfogás, mely szerint a történelmi élet eseményeit csak az eszményeket képviselő nagy hősök vezetésével és mindig a legfőbb erkölcsi jóra való törekvéssel, tudjuk megmagyarázni és megérteni. És hogy csak az eszmények, azok képviselőinek hódolatos tisztelete és a végső és biztosan elérhető jónak fanatikus hite az, ami az esendő és gyarló embert arra képesíti, hogy állatias Ösztönszerűségének átörökölt bűneit levetkőzze és minden erőfeszítéssel magasabb szellemvilág megteremtéséért harcoljon. Emberi hivatását így a földön hűségesen betöltse. Azt a legnagyobb feladatot oldja meg, melyre az égből elhivatott, hogy a szó legnemesebb értelmében, minden nehéz pillanatban is ember legyen az ember.

A hérosz elmélet a világtörténelmet az egyéni nagyságnak ragyogó alakjaival tölti meg. Felfogásának szemüvegén át nézve az

életet, úgy tetszhetik, mintha a történelem tényleg eszméknek és érzéseknek nagy hőseivel volna csupán tele. Isteni küldetésből fellépő vallásalapítók, óriási államokat létrehozó hatalmas uralkodók, dicső hadjáratokat vezető hadvezérek, államfenntartó és rendező államférfiak, lángeszű művészek, tudósok, költők és bölcsészekkel. Mindenütt csak bámulatot keltő nagyság. Sehol lehangoló kicsinység. Mindenütt fény, sehol árnyék. Elkáprázik szemünk, ha e ragyogó világba belenézünk. Önkénytelenül felvetődik tehát, mindenben kétkedő, modern lelkünkben a kízó kérdés, vajjon reális képe-e ez az ember történelmi életének? Sokan és sokat gondolkodtak a kutatók e problémán. Végül is az elmélet, a maga egyoldalúságával, a kérdés újabb tanulmányozására és az eredmény újabb megfogalmazására ösztönözte a vizsgálódókat. Az a törekvés, hogy a meg nem felelő felfogásnak alaptévedését kiküszöböljék és vele megdöntsék az arra alapított feltevéseket, tehát ez esetben az egyénre felépített történelmi rendszert, újabb egyoldalúságra vezetett. Az egyén tagadására természetesen a tömeg egyoldalú hangsúlyozásának kellett következnie. Ha a sok az egyért elve megdőlt, akkor az egy a sokért való elméletnek kellett diadalmaskodnia.

Ha az emberiség történetének köznapi eseményeit tanulmányozzuk, akkor ezekből tekintve az egész emberi életnek minden korban való azonos voltát, bizonyossággal következtethetünk azonos tényeket. Baj, nyomor, szegénység, betegség, boldogtalanság volt tehát mindenkor és mindenütt. A fejedelmek fényes udvarán, az egyházi és világi uraknak kastélyain, a polgároknak kényelmes lakásán kívül, ott voltak a népnek szegényes kunyhói is. A kevesek boldog, mindennel bőségesen ellátott -élete mellett, a sokaknak szűkös, gyakran egyenesen nyomorúságos élettengőcjése. A tömeg kultúrátlan komor sötétsége mindig körülvette az egyesek derült fényes környezetét. Egy-egy ragyogó hős vagy uralkodó osztály, minél nagyobb fényt árasztott maga köré, annál nagyobb és sötétebb árnyékot vetett az akkori történelmi élet síkjában vergődő tömegekre. Az emberi élet ezen legsúlyosabb problémájának megvalósítása nem sikerült soha. A nyugodt megélhetés, képességeinek szabad kifejtése, a műveltség áldásában való részesítésnek lehetősége a sokakra, a tömeg minden tagjára nézve, nem valósult meg soha. A fokozatos fejlődés vas törvényszerűsége természetesen, itt¹⁸ ^{er}vényesült. Először az egyek, majd a nagyon kevesek, aztán a kevesek, végül a sokak jutottak a történelmi fejlődésnek oly fo-

kára, hogy lassanként belépjenek M történelmi élet arénájába. Először az egy uralkodott és gyakorolt minden jogot a horda, a törzs fölött. Később ezen vezetőhöz legközelebb állókból kialakult jogozottaknak kevés száma. Aztán egész osztály, a nemesség. Egyházi és katonai főnemesség. Majd hozzájárult a jogozottság fokozatos kifejlődésével a már nagytömegű köznemesi osztály. Azok mellé emelkedett fel a polgárság tekintélyes tömege. Végül a jobbgység megszűnésével maga a nép, az eladdig jogozottanok hatalmas sokasága.

Azok a küzdelmek, melyeket a sokak a kevesek ellen folytattak azért, hogy a társadalmakban, mint történelmi tényezők elhelyezkedhessenek, sok könnyet, gyakran megdöbbenő vérontásokat idéztek elő. Egyes korok osztályon kívül állóit, az igaz, csak a legkiválóbb keveseket, végtelen keserűséggel töltötte el az, hogy képességeiket szabadon nem érvényesíthették. Felette nyomasztólag hatott a jogozottanokra a gazdasági helyzet minden hátrányos változása is, különösen a háborúkat követő nagy válságok. Az orvosi tudomány fejletlensége következtében a védekezésre legkevésbé felkészült tömegeket megtizedelték a járványok és a szegénységnek állandó betegségei. A jaj, panasz és fájdalom e sötét színeit ha rátesszük szintén a történelem palettájára, annak ragyogó foltjai nagyon elhalványulnak. A hőroszelmélet teremtette nagy hősei mellé azonnal odavarázslódik a tömegeknek gyakran megdöbbenő nyomorúsága. Az elsőrendű emberi szükségletek megszerzéseért, a táplálkozás, ruházkodás és lakásért kétségbeesett elkeseredéssel harcolóknak vergődő sokasága.

A tömegnyomornak félelmetes, gondolkozásra készítő történelmi fogalmát, a legújabb kor váratlan, előkészület nélkül jött nagyarányú gazdasági fejlődése teremtette meg. A nagytőke, a nagyüzem, a nagybankok, a nagy tömegek és azoknak addig ismeretlen nagyarányú szükségletei. Legutóbbi idők anyagelviség alapján álló kutatóinak figyelme hamar ráterelődött e körülményre. Céltudatos előrelátással szenteltek mind több és több fáradságot, hogy koruknak s végül az egész történelemnek ezen jelenségét és a vele kapcsolatos eseményeket a többi mellé, majd mindenek fölé emelve hangsúlyozzák. Végül az egész történelmi életet egyedül a gazdasági és materiális tényezők alapjára építsék fel.

Saját korukban tett tapasztalatok és az erre vonatkozó történelmi adatok segítségével azt is észrevették, hogy a történelmi életben a sokaknak céltudatos együttműködése, a katonai műve-

leteken kívül, különösen a politikai és társadalmi mozgalmakban jelentős tényező. Nem egyszer a döntést valaki vagy valami részére a megszervezett sokak hozták létre. A tömeg fontosságát általában, majd később, az előre megszervezett tömegnek egyedüli jelentőségét kezdték megállapítani. Végre pedig kimondották, hogy a történelem egyedüli alkotó és átformáló ereje a tömeg, így jön létre a tömegelmélet, mely az egyénileg kiváló egyeseknek történelmi ereje és irányító szerepe helyébe, a tömegét teszik. Az egyént, csak mint a tömegezők vak eszközét ismerik el, amely nem egyéb, mint a tömeg kívánságainak azon bizonyos percben szükséges alkalmi végrehajtója. Az illetőt nem a magasztos eszmék, hanem a tömegélet fizikai törvényszerűségei szülik és irányítják, lökik előre cselekvésének útjain. Ezek pedig mindig az anyagban, annak természet-tudományos alapjaiban gyökereznek. Tehát minden a tömeg akaratlan függelke, így az egyén is. Minden az anyag tehetetlen velejárája, a szellem és az erkölcs is. Minden a gazdasági életforma. Annak csupán szükségszerű alárendelt életforma társai a többiek, a politikai, a szellemi-erkölcsi. Ez elmélet Marx történelmi *anyagelvisége, materializmusa*.

Ezen felfogás tagadja az egyén kiváltságos helyzetét minden téren. Az individualizmus helyébe a kollektívizmust helyezi. Az eszmények helyébe a természettudományos tények realitását, ésszel megállapítható, gyakorlatilag is bebizonyítható anyagi erőt teszi az élet lényegévé. A materiát és a realitást a szellem és erkölcs helyébe. Az erkölcsben való megingathatlan hitet felváltja a természettudományok törvényszerűségében való kényszerű, tehetetlen beletörődés. A szellemadta önbizalomnak, a haladásban való reménynek helyét elfoglalta az anyagi élet vigasztalatlanságomra felett való sötét kétségbeesés. Az ideáloptimizmust felváltja a réalpeszimizmus. Az a fejlődési felfogás, mely az életben csak reáliákat lát és a történelmi jó sem részleges sem végleges diadalában nem hisz.

Marx történelme tele van lelketlen zsarnokkal. Mindent és mindenkit elnyomó társadalmi osztályokkal és a munkástömegeket kizsákmányoló munkaadókkal. Nem ismeri az emberiségnek egész korokat nagygyá és boldoggá tevő uralkodókat. Nem akarja látni, hogy bizonyos fejlődési fokokon valamelyik osztály nem is nyomhatta el a másikat, mert az az osztály a fejlődés folyamán még létre sem jött. A nemesség nem nyomhatta el a polgárságot, a míg az nem volt. A polgárság, a nemességgel együtt nem a nagyipari munkás-

elemet, amíg az a legújabb fejlődés fázisa gyanánt meg nem született. Nem akarja tudni, hogy a munkaadó a munkástömegeket csak azóta és akkor zsákmányolhatja ki csupán, amikor ilyen tömegek a fejlődés folyamán valamely területen összetevődtek. Mindenütt egyéni önzés, feneketlen gonoszság vezet az egyeseket, az osztályokat, amelyeknek semmi eszköz sem elég alacsony arra, hogy a tehetetlen, rabszolgaságba süllyesztett tömeget gyötörje, annak testi és lelki munkaerejét kiélje. Mindenhol szellemi és erkölcsi törpeség. Csupán egy nagyság van. A fizikai brutalitásában megdöbbentő erő a tömeg. Ennek van jogában bosszút állam az elnyomatásért. Nyers erejével akár évezredek kultúráját, a legszellemibb épületét a fejlődésnek, lerombolni. Csupa sötétség bármerre nézünk, melyet csak felgyújtott házak, légberöpített gyárak rémületet keltő vörös fénye világít be borzalmasan. Csupa ványadt testű, halálra éheztetett, a nyomortól félig megőrült tömeg, mely szívszaggató jaj szóval kiált az utolsó falat kenyérért, mely megmenti életét. Vagy oly tömeg, mely állati gonoszságtól eltorzult arccal gyilkol, rombol, gyújt, mindenkit és mindent eltapos, aki és „ami terveinek útjába állani merészkedik. Az emberiség életét szabályozó és egyensúlyozó erkölcsi erők a vallásosság, a faji öntudat, a tudásvágy nem léteznek számukra. A szabadjára eresztett indulatok fékezhetetlen áradata ragadja magával az embert, míg mindent s végül önmagát is összetöri. Lehet-e ez igazi képe a történelmi életnek? E sötét hitetlenségbe és kétségbeesésbe taszító minden haladási energiát lefokozó és megsemmisítő felfogás kielégítheti-e az elfogulatlanul bíráló történelembúvárt? Boldoggá teheti-e a folyton magasabb kultúráért sóvárgó és harcoló embert? Carlyle elmélete, mely a hősöknek ragyogó világát varázsolja a földre, épúgy egyoldalú, mint Marxé, mely az emberi életet a nyomor és feneketlen gonoszság összetételének tartja. Kétségtelen, hogy nem csupán eszményiség az élet, de vannak abban materiális és reális tényezők is. Az is bizonyos, hogy a történelmi élet legnagyobbyszerű fejlődéseit a kiváló egyének hozták létre. Az sem tagadható azonban, hogy a szervezetlen, de különösen a szervezett tömegnek szintén van szerepe időnként a történelemben. Megállapítható, hogy az egyén, a maga eszményi és erkölcsi nagyságával mindig épített, a tömeg pedig nyers erejének öntudatára ébredésével, mindig rombolt. Az eszményiségben és erkölcsben való hit mindig vidám tetterőre, bámulatos alkotásokra, kitarító, gyakran emberfeletti munkára ösztönözte az embert, a végső

történelmi jó elérésének reményében. Az anyag és a reális jelenségek egymásíthatlan kényszerében való beletörődés lefokozta az életerőket, elvette az ember munkakedvét és hitét munkájának áldásthozó eredményében. Odadobta azt a hitetlenségnek, a kétségbeesésnek minden haladást meggátló sötétségébe. Az embert azon elfásult álláspontra kényszerítette, hogy úgyis minden hiábavaló, minden mindegy.

Oly nemzetnek vagy egyesnek, mely élni akar, a maga és hozzátartozói boldogságán becsületesen munkálkodni óhajt, az emberi haladás nagy alkotó küzdelmeiben hasznosan akar részt venni, annak nem szabad a történelmi életet egyik fentjelzett történelmi fejlődési felfogás szerint sem szemlélni. Az eszmény és valóság, a jóban való fanatikus hit legyen irányadó az ideál-optimizmus. A történelmi életet irányítsák mindenkor az eszménység magasztos szolgálatában álló lángeszek egyéni kiválósága. De ne tévedjen az ember elvont, a való élet tényeit nélkülöző és azzal nem számoló ábrándvilágba bele. A reális élet nyújtotta összes lehetőségeket használja fel az eszményeket megközelítő élet felépítésére. Legyen megtörhetetlen hite minden embernek az, hogy a jónak győznie kell a gonoszon. Bár az emberi életnek ezer bajon és nyomorúságon kell átvergődnie, mégis van boldogság. Vannak az életnek felemelő, nagy, őszinte lelki örömet szerző pillanatai, mikor az embert a felettünk levő hatalmas erő, kárpótolja szenvedéseiért és újabb küzdelemre, friss, vidám életerőt ad. Egyéni nagyság nélkül nincs haladó és fejlődő történelmi élet, mert csak az egyén alkotó, létrehozó, a tömeg csak a végrehajtásnak nyers ereje. A tömeg önmagában jó magamagával tehetetlen, nyers emberanyag, mely vagy teljes mozdulatlanságban elsenyved, kezdeményezésre és akcióra képtelenné válik, vagy pedig lelketlen demagógok vezetése mellett, ha kezdeményez, akcióba lép is, mindent, végül önmagát is tönkre teszi. Ha a tömeg a történelmi élet folyamán nem várja be azt a fejlődési időpontját, amikor arra megérve elfoglalhatja helyét a társadalmak rétegeződésében, akkor pusztító forradalmakat idéz elő. Megszámlálhatatlan könnyet és tenger vért okoz. Visszaveti a haladást évszázadokra. Csakis a történelem szellemerkölcsi hőseinek eszményi cél felé való vezetése mellett, megérve történelmi hivatásának betöltésére, lehet a tömeg a történelmi életnek építő, alkotó tényezője. Mindig előbb jön a látnoki egyéni lángész. Aztán az ő és társai kultúrmunkája által felemelt tömeg. Ha a sorrendet meg-

változtatják és a tömeg lép föl előbb mint kezdeményező és az egyén lesz végrehajtó vak eszköz, e természetellenes történelmi helyzet, mint minden, ami az emberi lét alá p tör vényei v öl szembe helyezkedik, csődöt mond. Magával rántja a romlásba a tömeget az egyént, a közt egyaránt. Még ahány ily irányú kísérletezés történt, az emberiség mindig hihetetlen nagy árat fizetett azért Ezen idők, a történelemnek legsötétebb és legvéresebb lapjait képezik.

A mi történelmi világszemléletünknek nem szabad egyik egyoldalúságba sem esnie. Az emberi igazságnak megnyugtató egyenes útjain haladva, történelemfejlődési felfogásunkban minden erőtenyezőnek meg kell adnunk a maga helyét. Az eszményi, magasztos célokat kitűző egyéneket kell vezetőkül tartanunk. Azok örökrevényű igazságait elfogadnunk és őket küzdelmeiknek nehéz ösvényein követnünk. Tisztelettel kell körülvennünk alakjaikat és mindig követendő például kell odaállítanunk őket minden korok tanulni és dolgozni akaró nemzedékének. Az egyénben rejlő erkölcsi erők mellett azonban nem szabad megfélemlenünk a tömegnek nyers hatalmáról sem. Minden tömegbaj, szenvedés iránt érző szívvel legyünk. Igyekezzünk a tömeget a történelmi élet hasznos tényezőjévé tenni. A kiváló és vezető egyének hű és megértő munkatársaivá, így e kettő egymást kiegészítve, nagy, boldog kort hozó erőösszetétellé

V. A történetírás irányjai.

Politikai, műveltségi, gazdasági, gazdaságpolitikai.

Az emberi lélek legősibb tulajdonságainak egyike, hogy azt, amit látott, tapasztalt, lényegest és jelentéktelent egyaránt, más-sal közölje. Különösen, ha valami olyan történt vele avagy körülötte, ami felette meglepte újságával. Megrémítette rettenetességével vagy meghatotta szépségével. A lelki hatásnak ily mértékét az ember egyedül nem bírja el, annak terhét ösztönszerűen meg akarja osztani mással is. Tehát elmondja azt. Ezen lelki kényszer mellett szerepet játszhatik az ember természetéhez tartozó csacskság is. A legfrissebb újsággal való eldicsekvésnek kellemes érzése, amellyel esetleg az illető többi társaihoz képest személyének, az újságolás által, nagyobb súlyt szerez. Az ilyen szóbeli közlések

természetesen nélkülözik azt az ítélőképességet, amely a lényegest a lényegtelenről megkülönbözteti. Inkább azt mondja el első-sorban mindig, ami a legfrissebb. Csak később a fejlődés magasabb fokán történik az meg, hogy a legfontosabbnak tartott dolgokat nem csak az élők mondják el egymás között, de céltudatos előre-látással hátrahagyják utódaikra az örök emlékezetben való meg-tartás okából. Ez a *hagyomány*, a *tradíció*, amiben már benne van a tanulásnak történelmi nevelő gondolata is. Ez az első kezdet-leges formája a történetírásnak.

Amikor már az ember az írás mesterségének egyszerű technikáját megismerte, ez nagy változást idézett elő a közlésnek módjára, tartalmára, de különösen a közlő személyére nézve is. Eladdig bárki mondhatott el valamit, csodásat, fantázia születt, ami a jelenlevő hallgatók között jelentősnek tűnhetett fel. Mikor azonban kezdtek leírni, mindenekelőtt mérlegelték azt, hogy a dolog megörökítésre alkalmas-e? Gondolkodtak az írásbeli köz-lésnek formájáról, annak célszerűségéről is. De leglényegesebb változás az volt, hogy aki már írni tudott, akkor társai között a legnagyobb szellemi képességgel bíró személy volt. ítélőképes-sége, stílusbeli jártassága azt a szellemi fölényt fejezte ki, amellyel az illető kortársaival szemben bírt. Az írás mesterségének első ne-hézkes formája agyagba, viaszba vésés volt. Maguknak az anyag-nak a romlandósága tehát a legszükségesebbnek feljegyzésére kényszerítette az embert. Még így is a furcsaságokat, kuriózumokat jegyzik fel először inkább, mint a fontos tényeket. Inkább azt, ami érzelmi világokra hat, semmint azt, ami az értelmire.

Az írástudók, egyben a tudósok csoportja a történelem kez-detén az egyházi férfiaknak sorából kerül ki, akik bizonyos maga-sebb erők által arra kiszemelve voltak, hogy kortársaikat irányít-sák. Nekik volt tehát meg azon hivatottságuk, már társadalmi állásuknál és értelmiségüknél fogva is, hogy a f el jegyzendőket mérlegeljék. Ily módon természetesen elsősorban a legszüksége-sabb egyházi feljegyzések alakjában indul meg a történetírás, nemsokára azonban, bár a feljegyzők még évszázadokig egyházi személyek, mégis a politikai tartalom kezd növekedni és végül majdnem csak az uralja az egész anyagot.

Az emberi szervezkedésnek első kialakult formái a politikaiak. Minden korban a politikai téren való érvényesülés volt legkönnyebb. Annak érdekében való akár hadi, akár kormányzati szolgálatok voltak olyanok, melyek az embert gyakran nem álmodott befo-

lyáshoz, tekintélyhez, vagyonhoz, juttatták. Ezért már a legprimitívebb társadalmakban a papi-rend mellett döntő fontosságúakká válnak a katonák, a politikusok, ők tudták az uralkodó vagy uralkodó osztályokat tanáccsal, ésszel, ha kell fegyverrel megvédeni. Mindaz, amire akkor is az ember súlyt fektetett, az a törekvőbbeknek tiltott vágyát képezte, a közéleti érvényesülés a politika terén volt elérhető. Az emberi érdeklődés központjába tehát a politikai élet került. Oly eseményeket tartottak ezért feljegyzésre érdemesnek, melyek egy-egy ily fényes pályát megfutott személlyel voltak kapcsolatosak. Lett légyen az uralkodó, hadvezér vagy államférfiú. Később mind szélesebb körre terjesztik ki figyelmüket. Egész uralkodó családok, majd társadalmi osztályok, végül az egész nemzetek, sőt az egész világ politikai eseményeit próbálják koronként kezdetlegesen, majd fokozatosan mind tv. dományosabb rendszerbe foglaltan megörökíteni.

Az ember élete örök harc. Egyénenként és szervezett csoportokban kénytelen egyéni létét, javait a faj közös fennmaradását, megszerzett területeit mások ellen folytonosan megvédeni. Nem lehet csodálkozni, ha a történetírók ezen sorsdöntő történelmi eseményekre fordítják figyelmüket. Hiszen attól függött mindazoknak élete, kikkel lelki közösségben volt. Attól függött, hogy földönfutó vagy minden testi javaitól megfosztott rabszolgává váljon-e? Családjá tönkremenjen, sőt pusztá élete megmaradjon-e? Egész természetes tehát, hogy egy-egy háborús katasztrófa, amelynek eredménye gyanánt egy állam semmisült meg, egy faj ment tönkre, nem csak az érdekeltet, de idegen szemlélőket is tragikus módon megrendítette. Ennek eredménye gyanánt ez események feljegyzését tartották az utókorra nézve megörökítésre méltónak. Akár azért, hogy a győzők megörökítsék ezen szerencsés, tehát hősiess vállalkozásuknak emlékét, akár azért, hogy a legyőzöttek tanulság gyanánt az utódaikra hagyják megaláztatásuknak szomorú példáját.

Nagyon közelről érintette minden időben a nemzetek egyes osztályainak képviselőit, a saját osztályuk érvényesülésének érdekei. Ebben gyökerezett létük, jövőjük. Ezeknek ki nem küszöbölhető harca méltán lehetett az egyes osztályoknak az összességnek érdeklődési központjában. Az osztálybeli áthelyeződés és átszüremlés folyton folyó folyamat. Nincs korszaka a történelemnek, amelyben többé-kevésbé hangsúlyozottan a társadalmi ellentétekből származó e küzdelem jelen nem volna. Fontos történelmi

tényező gyanánt nem szerepelni, így természetesen a történetírás anyagának nagy részét az osztályharcok eseményeinek a feljegyzései képezik.

A társadalmi és politikai szervezkedés csak úgy maradhat fenn, teljesítheti kitűzött célját, ha a védelmi és fenntartó szerveket létesíteni és kiépíteni tudja. A testi épségének, a javai zavartalan birtoklásának megvédésére kénytelen volt az ember mindig fegyverhez nyúlni. Ugyanezt kellett tennie az államnak is, ha fennmaradását gonosz, váratlan és mohó hírvágyból származó támadásokkal szemben biztosítani akarta. Szervezte tehát a legkülönbözőbb honvédelmi rendszereket. Az állami életnek alapja azon jogszabályok összessége, azon jogi rendszer, amely a társadalmi élet kölcsönös szabályozása által az embereknek egymás mellett való élését lehetővé teszi. A törvényhozásnak és az általa hozott jogszabályoknak érvényesítése a gyakorlatban egyrészt az igazságszolgáltatás, másrészt a közkormányzás terén létrehozza a legkülönbözőbb szervezeti formákat, szerveket. Ezen intézmények létrejövésének, fejlődésének s az abból származó harcoknak sokszerű eseménye, szintén elsőrendű fontossággal bírt mindig a történetírásnak szemében.

A mindenkori történelem tárgya tehát azon természetes okokból, mert elsősorban emberi létüket az érinti, legnagyobbrészt mindig politikai jellegű. Az emberi életnek legnagyobb mennyiségét az ily természetű érdekküzdelmek foglalják le. A történetírók, kik benne élnek koruk élet-halál harcában és kik nemcsak szemlélői azoknak, hanem azt irányítják vagy szenvedő tárgyai is egyben, elsősorban a politikai eseményeket örökítik meg. Hiszen nincs is nagyobb szerű és az emberi élet törvényszerűségeire nézve tanulságosabb jelensége a történelemnek, mint nemzetek és államok megszületése. Fejlődésének élet-halál küzdelmei. Végül elpusztulásuk. Amily megható és reménykedést kelt az egy ember megszületése és megdöbbenően tragikus érzést elmúlása, épúgy megragadja elemi erővel a gondolkodók lelkét egy-egy nemzet, állam létrejövésének nagyszerű folyamata, valamint ezen történelmi folyamat végső akkordjának, az elmúlásnak szomorú ténye. A kezdet és vég közé eső fejlődési mozzanatok, a merre és meddig kérdései izgató érdeklődést váltanak ki a történetíróból. Bármennyire is eltávolodjék az élet más érdeklődési irányba, kétségtelennek látszik, hogy épúgy, mint a múltban, ha talán nem is oly fokozott mértékben, de a történelem a politikai eseményekkel fog mindig túlnyomóan fog-

lalkozni. A történelemírásnak politikai iránya és jellege fog ural-
kodni a feljegyzésre és megörökítésre szánt események tömegében.

A folytonos faji élet-halál harc és a politikai vetélkedés
pusztító küzdelmeivel párhuzamosan az ember lelki életében is
hatalmas összeütközések és válságok folynak le. Bár a politikai
élet nagy érdekei mindenkit közéről érintettek, mégis a fejlődés
vas törvényszerűsége mind több és több helyet hódított el a köz-
érdeklődés területéből az elvontabb eszmék és érzelmi világ je-
lenségeinek számára. Az emberek öntudatlanul is érezték, hogy
nem lehet csupán a fajoknak a harci zaj kísérete vergődése egye-
düli megnyilvánulása az emberi életnek. Nem szívhat fel mindent
önmagában, hanem kell, hogy a léleknek valami légiesebb kívánsága
is legyen. Ez pedig a békében a műveltségnek nyugodt fejlődésében
keresi a boldogságnak végső célját. Az ábrándozók, a költői lelkek,
világboldogító szellemek abban a hiszemben voltak, hogy az em-
berek boldogtalanságát a folytonos harcok minden időt és az
emberek egész lelki energiáját lefoglaló eseményei okozzák. Ha
nem volna politika, ha nem volnának pártok, nem lennének em-
berpusztító háborúk, akkor az emberek minden erejüket a béke áldá-
sos munkájának szentelnék egészen. Teljes megértés boldogságá-
ban teljesítenék magasabbrendű hivatottságukat.

A háborúknak és politikai fondorlatoknak gyakran felette
csúnya civakodásaiból szívesen menekült az ember az élettől el-
vont magasztos eszmék és fennkölt érzelmeknek harmonikus
világába. Minél műveltebb lett valamelyik kor, annál nagyobb
lett az emberek fogékonysága a szellemi és érzelmi érdekek iránt.
Annak segítségével letompították a nagy érdekellentéteket. Létre-
hozták egy-egy békés korszaknak nagyszerű műveltségi fejlődését.
Némelykor már-már úgy látszott, mintha a szellemóriások nagy
erkölcsi hatása alatt az ember ősi természetét levetkőzhetné,
tehát elérkezett az örök békének sóvárgott ideje. De hiába, az
életküzdelem s a megváltozhatatlan törvényszerűsége a törté-
nelmi életnek a maga komor fenségével a képzelet világába űzi az
örökbékének gyönyörű fantomját.

Aminthogy az ember csak másodlagos fejlődési mozzanat
gyanánt fordult a lelki élet jelenségei felé, épúgy a történetírás is
csak akkor foglalkozott az egyes korok műveltségi eseményeinek
feljegyzésével, mikor már a politikai történetírás fejlődésének
magas fokán állott. Amikor a történettudósok már a politikai
vonatkozásokban nem találtak elég és megnyugtató magyarázatot

a történelmi életnek egy-egy problémájára. Ekkor az érveket s a bizonyítékokat más térről kezdték felhasználni, így kellett figyelmüket a műveltségi tényezőkre fordítaniok és kutatniuk, melyek azon eladdig ismeretlenségben maradt történelmi alkotó erők, amik az emberi élet eseményeit a politikaiakon kívül létrehozzák és irányítják. A lelki életnek bensőséges és külső, látható jelenségek alakjában nem oly könnyen észrevehető erőit nehéz volt megérteni. Ezzel szemben pedig a politikai események külső összefüggéseit, a benne szereplő személyek, pártok, fajokat, könnyebben lehetett meglátni és így leírni. Tehát a műveltségi élet eseményeinek leírása csak később fejlődhetett ki, mert annak módszerét kitalálni, anyagát megismerni és feldolgozni felette nehéz volt. Annak idejében a történelem anyagául szolgáló ily irányú adatokat ugyanis a politikaiak mellett rendszerint el is hanyagolták. Az ily történelem megírása nagy szakértelmet és az elvont tudományokban való alapos jártasságot igényelt.

Régi időkben alig is akadunk ilyen irányú kezdeményezésre. Csak szétszórtan és rendszertelenül jelenik meg a politikai történelem anyagában a műveltségtörténeti rész. Az utóbbi századok látják be csak a történelemírásnak az igazság kiderítésére alkalmatlan egyoldalúságát. Ezért megkísérik a politikaival fokozatosan egyensúlyba hozni a műveltségi anyagot. A szellemi tudományok fejlődésével mind jobban előtérbe lépnek a történelmi élet megbírálásánál a lelki tények s nem egy írónál a történelem, lélektanná, bölcsészetté, erkölcstanná finomul. Természetesen itt a politikai szempontok hanyagolódnak el teljesen. Sokszor a tárgyi és alaki igazság rovására. Ez újból oly egyoldalúsága volna a történelmi élet felfogásának, amely lehetetlenné tenné a tisztánlátást.

Műveltségi iránya a történetírásnak, mivel ép a lelki életnek legbensőségesebb jelenségeivel foglalkozik, elsősorban a vallásos élet problémáit boncolgatja. Leírja a Messiás, a próféta vagy prédikátor életét. Fellépését, annak bukását, az általa alapított vallásrendszert. Hogy azonban váratlan megjelenését a történelemben megérthető ve tegyék, kutatni kell az ily irányú mozgalmaknak előzőit eszmei és személyi vonatkozásban. Aztán megállapítják a szellemerkölcsi mozgalomnak hatását, eredményét és világtörténelmi jelentőségét. Azon harcokat, melyek segítségével ez eszmeáramlatok győztek. Végül pedig annak erkölcsi erőit, mellyel az emberek millióinak vigasztalást és lelki emelkedettséget hozott, történelmi és erkölcsi példaadás okából ez eszmék fennkölt hősei-

nek, nemes vértanúinak elmondják életviszonyait, azzal egyben megfestik az illető időknek korrajzát is. Ily módon a műveltség-történelem a lelki élet történelmi eseményeinek oly területeit dolgozza fel, amelyen a politikai történetírás alig fordult meg. És ezen lelki tényezőknek felhasználásával oly súlyom történelmi problémákat világított meg, mely nélkül a politikai történet is érthetetlen maradna.

A lelki életnek más területein is számtalan esemény született és halmozódott fel a történelmi idők folyamán. Bár először ezeket is a vallásos szempont uralta, fokozatosan a laikus eszmék és érzelmek is elfoglalják az őket megillető helyüket. Az emberi életnek érzelmi világa kivirágzik, a szó- és zeneköltészet, az előállító művészet, építészet, festészet. Szobrászat, iparművészet formájában. Koronként oly hatalmas képviselői támadnak ezen érzelmi világnak, kik egész korokat alakítanak át érzésben. Ragadnak magukkal megtisztultabb, a mindennapi élet közönséges felfogásán felül emelkedett hangulatba. Ezen hősei az érzelmi életnek, a belőlük kisugárzó fénnel gyakran vigasztalatlan korokat aranyoznak be. Az emberiség műveltségi fejlődésének gyönyörű fokozatait teremtik meg azáltal, hogy a tömegek sötétben levő leikébe belevetítik magasztos érzelmeiknek ragyogó világosságát és a közönység hidegét elűzik belőle az izzó érzéseknek melegével.

Az értelmi életnek terén nem kevésbé fontos és döntő jelentőségű eseményeket kell a műveltség-történelemnek feljegyeznie. A tudomány, a bölcsészet, bár kevesek által művelt, de beláthatatlan nagyságú területei lelki életünknek. A történelmi életnek irányításában és keletkezésében még máig is alig felderített nagy szerepük van. E tényezők lényének megismerése, működésüknek formái, önmagukban is a legnehezebb problémák közé tartoznak. Hát még azoknak logikus és helyes beillesztése a történelmi életnek fejlődési folyamataiba. A műveltség-történeti szempontok ily nagy jelentősége nyilatkozik meg abban, hogy a történelemtanításban mindjobban igyekezzenek az addig kizárólagosan politikai jellegű történelmi anyag mellé a műveltségit is felvenni. Egyelőre egyes korszakok végén való összefoglalás alakjában. Ez az illető idők műveltségi állapotai címen, nagyon röviden, inkább nevek és címek felhalmozásában, bemutatja az akkori szellemi élet irányait és eredményeit. Ez természetesen nem elég, mert ha a tanulóban a történelmi életnek helyes és világosan érthető képét akarjuk keletkeztetni, akkor tekintetbe kell vennünk minden ható tényezőt,

oly mértékben, amint azok az életformák létrehozásában és fejlesztésében résztvettek.

A történetírásnak műveltségi iránya az utóbbi évszázadoké. A legutóbbi század azonban a politikai és műveltségi mellett még egy harmadik irányt is kénytelen volt kifejleszteni, a *gazdaságit*. Körülbelül egy évszázada lehet annak, hogy a természettudományos műveltség egyszerre minden téren hatalmas lendületet vett. A tudósok mohó kíváncsisággal vetették rá magukat azokra, mert az emberiség azt hitte, hogy a földnek anyagi törvényszerűségei megcáfolhatatlan magyarázatát adják majd minden eddigi titoknak. Megfejtését a függőben levő legkétségesebb kérdéseknek is. Azonban e korszak gyakorlati iránya nem elégedett meg egyszerű és általános meglegyetéseket előidéző elméleti megállapításokkal, hanem ezeket igyekezett a mindennapi élet számára gyakorlatilag is értékesíteni. Az addig használatban levő egyszerű technikai eljárásokat tökéletesítették. Mindenfelé a gépszerűség gondolatát vitték bele. Különösen mind általánosabbá lett az iparban a javított és újonnan feltalált gépek használata. Az emberi és állati korlátozott munkaerő mellé feltalálják a fizikai energiákat, a gőzt, a villanyt és újabb gépek segítségével fokozzák az eddigieknek, a víznek, a szélnek munkateljesítményét. A találmányok mind szélesebb területen való alkalmazása eladdig nem remélt és nem ismert termelést eredményezett, különösen ipari téren. Valóságos gazdasági forradalmat idézett elő az átalakulás. A sok, olcsó, gyors és raktárra való termelés teljesen megváltoztatta a gazdasági életnek pénzügyi technikáját. A nagyüzemű termeléshez sok pénz kellett, de sok pénz rövid idő alatt sokat is hajtott. Nagy tőkefelhalmozódás jelentkezett tehát a befektetésnél, de nagy tőkét hozott létre a jövedelem is. így kialakult a tőkeuralom fogalma, a kapitalizmus. A sok pénznek kezelése újabb és újabb pénzügyi eljárásokat hozott létre. Kezelésükre hatalmas pénzintézetek létesülnek, gyűmölcsötzetésükre részvénytársaságok. A gyors és nagyarányú pénzfelhasználás létrehozza a pénzhelyettesítő eszközöket. Kifejleszti a hiteligazdálkodásnak és technikájának egyszerű és sokféle formáit. A fizikai hajtóerőknek felhasználása a közlekedés terén hihetetlen változást idézett elő. Mindenféle járóművet találtak fel, gőzkocsit, gőzhajót. Azoknak tökéletesítése azt eredményezte, hogy az ember legyőzte a kultúrának és gazdasági életnek legmakacsabb ellenségét, a távolságot. A föld felszínét behálózták vasutakkal, tengereken és folyókon rendszeres és állandó járatokat létesíte-

nek. A közlekedésnek ily arányú kifejlődése pedig szédületes mennyiségű gazdasági javakat vitt egyik országból a másikba, egyik földrészből a másikba, így született meg a világgözlekedés nemesik az árúra, de a személyforgalomra nézve is.

A javaknak ily óriási kicserélési lehetősége a kereskedelem hirtelen fellendülését idézte elő. A közlekedés a termelőt bármikor elérhető közelségbe hozta a fogyasztóhoz. A termelés gyarapodása a megalakulni kezdő nagyvárosi gócpontok nagyobbigényű fogyasztását mégis alig tudta kielégíteni. Tehát a kereskedelem szerepe mind nagyobb fontosságúvá vált, különösen akkor, mikor már nemcsak országrészek, de földrészeknek javait kellett közvetítenie. Fokozta a kereskedelem jelentőségét az is, hogy félreértett gazdasági elméletnek magyarázata szerint a kereskedelmet tették meg az államok gazdaságának alapjává, így minden hivatalos hatalmi tényező a kereskedelem előmozdítására törekedett. Ezen időknél gazdasági fejlődési eredménye az egész föld kerekességét egymással összekötő világgereskedelem lett.

A modern történelmi fejlődésnek ezen korát méltán nevezhetjük a gazdasági élet századának. Mindenütt a gazdasági fellendülés. Hatalmas, nem sejtett arányú fejlődés az ipar, kereskedelem terén. Óriási pénzbőség, szédítő nyereségek ejtik bámulatba a kor gyermekét. A nagyüzemű gyárak, melyek ellepik a világot, naponként tízezerszámra ontják magukból az árut. Ezeket gőzkocsira vagy gőzhajóra rakva, százezerszámra viszik pár nap alatt egy egész földrészen át a fogyasztó piacra. A fényesnél fényesebb üzletek tele vannak a legkülönbözőbb országokból származó árukkal. A bankok kínálva kínálják a pénzt. Unszolják az embert vállalkozásra. A tőzsde pedig, a modern élet ezen rettenetes molochja, felszívja az emberek pénzét. Időnként visszaadja azt a szerencsés játszónak, de aztán egyszerre százezreket vetkőztet le pőrére, tesz örökre koldussá. A nagy fény nyomában már ott settenkedik a veszedelemnek sötét árnya. A túlzott és indokolatlan jólétben tobzódó kevesek mellett rohamosan kezd a szegénységbe sülyedőknek nagy tömege jelentkezni. A maga egész rettenetességében lép fel a kapitalizmusnak egészségtelen elfajulásának ellenhatása gyanánt a társadalmi nyomor. A kizsákmányolt ezreknek először bátortalan panasza halalszik. Majd az öntudatra ébredt tömegnek magabizott követelése. Végül a nagyszerűen megszervezett munkásságnak fegyveres terrorja következik. Ez már nem elégszik meg a tőke túlkapásainak megszüntetésével, hanem az évszázadok történelmi fejlődése gya-

nánt létrejött társadalmat magát összes szerveivel és gondolatvilágával együtt akarja egy csapásra elpusztítani.

A történelmi fejlődés folyamán az államok lakosságának új eleme keletkezik, az ipari, gyári munkásoké. Miután e kor a nagyüzem u ipar ideje, természetesen a gyáripar által foglalkoztatott munkásságnak jelentősége nőttön nő. A tőke kormányozza a politikai, a társadalmi életet. A munkások hozzák e tőkét kezük munkájával létre. Mihelyt tehát ennek ők tudatára ébrednek, ösztönyszerűen érzik a bennük rejlő nagy erőt. Szervezkednek. Kifejlesztik a munkásosztály öntudatát. Megindítják a harcot először tisztán az elnyomó tőkével szemben bérmozgalmak, munkabeszüntetések eszközeivel. Később kiterjesztik ezt a tőkét és a fennálló társadalmi rendet védő államra, annak egyes szerveire, a honvédelemre, de különösen a törvényhozásra. Megindulnak a nagy választójogi küzdelmek a politikai hatalom megszerzésére. Mindez ha békés úton. részleges zavargásokkal nem sikerül, általános, az egész történelmi társadalmi rendszert minden vonatkozásban megbuktató forradalommal próbálkoznak. A szocializmus mint vészes lázbetegség gyötri a társadalom testét, amíg azt fokozatosan legyengítve, a pusztulásba hajtja. Minden pillanatban, minden téren megteremti a gazdasági élet túltengése szülte társadalmi ellentétek, a harcok és összeütközések korát.

Természetes tehát, hogy e kornak történelmi feljegyzéseiben fokozatosan azon elem kezd uralkodóvá lenni, ami akkor minden életmozzanatban döntően jelentkezik, a gazdasági érdek. Míg egyrészt naiv és büszkélkedő örömmel jegyzik fel a gazdasági életnek csodás, szédítő eredményeit, másrészt számbaveszik azon történelmi alkotó tényezőket, melyek a fejlődés e nagyszerű századát létrehozták. Kénytelenek az élet eddig ismeretlen anyagi erőtenyezoinek, egyfelől a tőkének, másfelől a munkának, a kereskedelemnek és iparnak egyedüli jelentőséget tulajdonítani. Mindenben csak az anyagi, a gazdasági vonatkozást és annak eredményeit látják. Mi sem természetesebb tehát, hogy a történetírás iránya gazdaságivá vált. Minden élet jelenséget gazdasági szempontból néztek meg, mindent gazdasági erőkkel magyaráztak meg.

Ezen gazdasági irányzat érvényesül a múltra vonatkozó történelmi kutatásokban is. A legrégebb, kezdetleges fejlődési korszakaiban is a gazdasági okokat és gazdasági tényezők hatásait keresik, s miután azon elvből kiindulva végzik vizsgálataikat, hogy a gazdasági erők a legfőbb alkotó energiái a társadalmi életének, termé-

szetesen minden korra nézve a többi elhanyagolásával, a gazdasági szempontokat emelik ki, hangsúlyozzák. A történelmi életnek ily egyoldalú szemlélete azt eredményezte, hogy azon felfogás lett uralkodóvá, hogy minden emberi jelenségnek egyedül való alap-tényezője a gazdasági, a többi csak attól függő mellékalakulásai az emberi életformáknak. A politikai és szellemi jelenségek indító okai csak gazdaságiak és ezek, mint történelmi alakulások, mellékképződmények és alárendelt szereplésnek és értékűek a gazdasággal szemben. Ezen felfogásra építették fel aztán az új történelmi elméletet, a történelmi anyagelviséget, a történelmi materializmust vagy marxizmust.

Ezen egyoldalú történelmi világszemlélet teljesen megfelelt korunknak, amikor a tudományos törekvés kimondottan az volt, hogy a történelmi élet jelenségeinek magyarázatában mindenütt az anyagnak mindenhatóságát segítsék diadalra. Ennek kedvezett a természettudományos irányzat, mely mindenben a természeti jelenségek fizikai és kémiai törvényszerűségeit akarta alkalmazni az emberi lélek jelenségeinek magyarázatánál is. Ezt mozdította elő a nagy gazdasági fellendülés, mely természetesen az anyagi erőben és azok erőviszonyainak okos felhasználásában látta az ember egyedüli boldogulásának eszközét. Különösen megerősítette ez irányt a munkásságnak és ezzel a szocializmusnak mind nagyobb fontosságra emelkedése. Ennek elméletei, irodalma hadat izentek minden történelmileg kifejlődött felfogásnak. A történelmi erkölcsi erő tényezőket nemcsak háttérbe szorították, de azoknak hatását, végül még létezését is kétségbevonták. A mi századunk az anyagelvűség győzelmének kora. tehát a történetírás teljesen anyagi, illetve gazdasági irányt vett.

Hiába volt azonban a gazdasági szempontnak e hatalmas diadala. Mégsem voltak képesek a társadalmi életnek politikai jellegét teljesen megerősíteni. Mindenkinek látnia kellett percről-percre és tapasztalnia azt saját életviszonyain is, hogy elsősorban minden attól függ egy-egy államban, minő belpolitikai irányzatok uralkodnak. Merrefelé tájékozódik az állam külpolitikája. Melyik párt kormányoz és kik azok az államférfiak, akik az ország ügyeit intézik. Hiszen ép elsősorban az ország gazdasági érdekei fűződnek a politikaihoz. Külkereskedelmi szerződések döntenek el a kivitel és behozatal kérdéseit. Adó-, közlekedés-, pénzügyi, kereskedelmi és ipari törvények adják meg a gazdasági élet jellegét és irányát. Sőt magának a szocializmusnak nagy kérdéseit is a politikai be-

folyásnak azon mérve, a politikai hatalom megszerzésének oly mértéke dönti el, amennyit a szervezett munkásság magának megszerzeni tud. Ha egy államban a politikai élet nyugodt és normális jellegű, a gazdasági tevékenység is zavartalan. A politikai válságok a túlérzékeny gazdasági téren szintén azonnal válságokat hoznak létre. Oly szoros viszonyban van tehát e két alkotó irányzat egymással, hogy egyiket a másik nélkül elképzelni nem lehet. Egyik megbetegedése feltétlen a másiknak leromlását vonja maga után. Tehát a teljesen egyoldalú gazdasági irányú történetírásnak el kellett ismernie a politikai irányzat nélkülözhetetlenségét. A mai történetírás, mint *gazdaságpolitikai* irányú, tudományos szemlélet, leginkább felel meg a körülöttünk lezajló eseményeknek. Bár az általános felfogásnak napjainkig e szempontok adtak speciális jelleget, azért határozottan észlelhető ezen anyagelvi gondolkodásnak erős irányú térvesztése. A legutóbbi világesemények, amelyekben az anyagi gondolkodás egyedül érvényesült, az eseményeket keletkeztette és irányította, óriási csalódásokat hoztak. Az emberiséget kiábrándították az utópisztikus és kultúrát romboló elméletekből és visszaterelték érzelmi és értelmi életét, az építő erkölcsi történelmi tényezők megbecsülésének és kellően értékelésének egészséges és helyes világába.

VI. A történelmi élet haladásának irányai.

Földrajzi: folyam völgyi (potámikus) kor, földközi tengermelléki (thalasszikus) kor, világtenger melléki (oceánikus) kor, sarki (polárikus) kor.

Faji: szumér, sémi, árja. Technikai: halmozódás (agglomeráció), szétosztódás (differenciáció).

A tudományos vizsgálódásnak célja az, hogy a tények összevisszaságába rendet, homályába világosságot, sokszerűségébe egyszerűséget vigyen bele. A látszólagosan minden összefüggés nélkül való káoszba rendszert. A történelmi élet, a maga millió meg millió eseményével, melyek a felületes szemlélő előtt ötletszerűen torlódhatnak egymásra, különösképen csupán akkor válik megérthetővé, ha azt egyes törvényszerűségek által megszabott rendszer keretében vizsgáljuk meg. Ily körülmények közé tartozik a megfigyelésnek azon eredménye, hogy a történelmi élet előre való haladásában bizonyos meghatározott irányt mutat. Ez irányok külsődlegesek és könnyen felismerhetők, mert a történelmi életnek oly jelenségeire

vonatkoznak, amelyeket minden kétséget kizárólag látni és megállapítani lehet. E külső tünetények a történelmi életnek fizikai, mozgásbeli jelenségei. Azt magyarázzák meg, hogy a meginduló élet mily világtájak felé halad, minő fajtájú népek lépnek be, mily sorrendben a történelem színpadára és mily keretben és hogyan élik le életüket és semmisülnek meg a történelmi életformák. Tehát a történelmi életnek haladása három irányban vizsgálándó meg, a földrajzi, területi elterjedés, az egyes fajtáknak létrejövése és elterjedése, végül az életformák keletkezésének és megszűnésének technikája szempontjából:

A föld megszületésének homályba burkolt első idejében, mikor a fokozatos lehülés következtében kérge kezdett kialakulni, valószínűleg Ázsiának a közepe emelkedett ki, domborodott fel először. Az a hatalmas hegytömeg, mely a Himalája óriási sziklakaraja által felemelt és fenntartott tübeti fensíkban jelentkezett. A föld kérgének félívalakú ezen felhasadása észak felé nagy fensíkot, dél felé azonban hatalmas, hirtelen lesülyedést hozott létre, a hindosztáni mélyföldet. Kelet felé messze elhatoló hegy nyúlvány ok keletkeztek a tenger felé, míg azok a kínai alföldekbe laposodtak el. Nyugat felé az iráni fensíkot és az előázsiai felföldet emelte fokozatosan fel a láthatatlan belső erő. Egy bizonyos időpontban a központi kiemelkedés magával húzta fel Ázsia egész szárazlatát, később fokozatosan az afrikai és európai félszigetet. Amily mértékben a föld kérge felemelkedett, oly arányban rohant le róla mindenütt a mélyebb részek felé a rajta levő víz. A vízmentes területek lassan kiszikkadtak, felszáradtak és megjelent rajtuk a növényi, állati és végül az emberi élet.

A kiszikkadási folyamat valószínűleg a hindosztáni alföld felé történt legelőször, mivel a kéreg felhasadása majdnem meredek falat alkotott és a víz egyszerre és gyorsan zuhant le a mélységbe. Az elpárolgás is itt indulhatott meg. Másodsorban talán a kínai alföldeken, hova a fokozatos felemelődés következtében nem egyszerre és nagy mennyiségben, hanem lassan és sok ideig áramolhatott le a víz. A kiszáradás folyamata is lassúbb s több időt igénybevevő volt. Harmad sorrendben mehetett végbe a földnek ezen életfolyamata nyugat felé. Előázsia nézve csak későbbi időben. Még későbbi korban haladhatott a kéreg felemelkedési és kiszáradási folyamata Ázsiának hatalmas félszigetein, Afrikában és Európában annyira, hogy ott is a szerves élet és az ember megjelenhessen. A legősibb emberi élet székhelye tehát India, Kína, Mezopotámia

volt. Majd Afrika, Egyiptom és végül Európa. Megállapítható tehát, a föld geológiai életfejlődésének valószínű irányából az ember földrajzi haladásának iránya is. Először a tübeti fensíktól délre, aztán keletre. E keletázsiai ősműveltségek messze távol estek tőlünk földrajzilag, így a mi életfejlődésünkre befolyással alig voltak. Mivel alig is van gyakorlati értelme, hogy mi ezekkel bővebben foglalkozunk, ezért csak azon történelmi események bírnak ránk értékkel, melyek az Ázsiától nyugatra fekvő területeken játszódtak le. Ez eseményfolyamatoknak földrajzi iránya kelet-nyugati és észak-déli volt.

A nyugati történelmi élet legelső színhelyét a biblia is körülbelül odateszi a paradicsom alakjában, a mezopotámiai alföldre, hová a tudományos kutatás. Amint az iráni felföld fokozatosan felemelkedett, a mezopotámiai alföld mélységeibe ömlött alá a víz. Itt indulhatott meg a kiszáradás is. A felszikkadt mély földben ásott utat magának két folyó, az Eufrátes és Tigris. Ezen az östelevényen kezdődött a tudomány megbecsülése szerint mintegy 6000 évvel ezelőtt első műveltségi élete az embernek. A két folyamköz volt színhelye azon nagyszerű átmenetnek, melyben az ember, lelkének égi származásával és gondolkodásának céltudatosságával rálépett az emberréválásnak nehéz, de magasztos útjára. A szumér, a babilóniai, asszír, föníciai, zsidó államalakulással, a mezopotámiai alföld, fel Előázsia és a Kaukázus lejtőjéig és ki a tengerpartig belépett az emberi műveltségnek határai közé. Körülbelül ugyanakkor a Nílus mentén elterülő alföldön is megindult a történelmi élet. Az előrehaladás iránya nyugat felé a méd-perzsa állam és később világbirodalom alakjában folytatódik, amely az eddig ismert területeket Indiától a Boszporusig meghódítja. Előázsián keresztül pedig Európa tengerparti vidékei felé hömpölyögteti a történelmi fejlődést.

Azalatt, míg Ázsiában e nagy világesemények lejátszódnak, indul meg a történelmi élet Európában is. Körülbelül Média történelmi szerepének kezdetével egyidőben kezdődnek a Balkánon a hellén államalakulások. Mire a perzsa hódítás eléri az európai partokat, addig már hatalmasan kifejlődik Spárta és Athén. Majd a két állam az athénieknek vezetésével dicsőségesen veri vissza a keleti kolosszus minden hódító törekvését. Eközben a hellének meghódítják a Földközi-tengernek keleti medencéjét, sőt annak nyugati részében is gyarmatosítanak egész Marseillesig. Végre az élet-halálharcban mindkét állam tönkremegy és kénytelen Nagy Sándor

világhódító terveinek magát alávetni. Ő az eladdig ismert ázsiai és európai területeket rövid idő alatt oly megdöbbentő nagyságú világbirodalommá egyesítette, amiről emberi agy álmodni sem mert. Halálával azonban felbomlik a nagyszerű szervezkedés alkotó részeire.

Azon időpontban, mikor a Balkán déli csúcsán Spárta létrejön, Európa egy másik félszigetén, az apenninin, szintén megindul a történelmi élet. A félsziget közepén a Tiberis mellett keletkezik a latin városállam, Róma, amely aránylag rövid idő alatt az akkor ismert föld urává lesz. Először az itáliai félszigetet hódítja meg, majd a pún háborúkkal kapcsolatosan Keletet. Ekkor a Földközi-tenger keleti medencéjének örököse a hellének és karthágóiak után a római lesz. A nemzetben szunnyadó hatalmas energiákat a történelem haladó ereje szintén nyugati irányba viszi s fokozatosan meghódítja a Földközi-tenger nyugati medencéjét is. Innen a haladás iránya északi lesz. Miután a tengerparti részeket birtokába vette, a római sasok benyomulnak a szárazföld belsejébe és a birodalom legnagyobb kiterjedése korában elérnek Skóciáig, a Rajna, Duna, Maros vonaláig, Erdély északi határáig.

Az emberiség első földrajzi történelmi korszaka a *folyamvölgyi* volt. Az államok ekkor egy-egy folyó mellett levő városból mint csirából fejlődtek ki az illető folyam vízrendszeréhez tartozó területeken. Babilonia és Ninive az Eufrátes és Tigris, Memphis, Thébe a Nílus, Spárta az Eurotas, Athén a Kephissos, Róma a Tiberis partján. E folyamvölgyi politikai területeket és kultúrákat két ízben egyesítették hatalmas történelmi egy seggé. Először Nagy Sándor a görög-makedón világbirodalomban. Ez egyesülés alig 15 évig maradt fenn. A nagy szellem, amely azt létrehozta, elköltözött a földről s törpe utódai önző politikai versengéssel széttörték pár óv alatt a világtörténelem eme nagyszerű alakulását. Másodszor a római erőnek és szellemnek sikerült összefoglalni az akkor ismert összes kultúrterületeket nagy egységbe. Augustus császársága volt a kiinduló mag, amelyből a császárság folyamán kifejlődött a római világbirodalom, mely magában foglalta a Földközi-tenger partvidé két köröskörül és megteremtette ezzel a második földrajzi történelmi korszakot, a *Földközi tengermellékit*. Ez aztán idők folyamai kiegészült a partok háta mögött elterülő szárazföldi részekkel is.

A földközi tengermelléki korszak két részre oszlik. Az egyik az ó-kor, amelyben a történelem haladásának iránya kimondottan kelet-nyugati. A másik az, amely a közép-kor történelmét foglalja

magában ő iránya dél-északi. A római birodalom bukása után azon területei is a volt világhatalomnak, melyek a legműveltebbek voltak, valóságos letarolt pusztákká lettek. Annál inkább borította be a műveletlenségnek homálya a Rajna, Duna vonalától északra fekvő részeket. A népvándorlás pusztításai után a kereszténység, annak hőselkű apostolai és vértanúi, a hittérítők vitték először a történelem jótékony világosságát e területekre. Később az öntudatra ébredt faji érzés ereje hozta létre a keresztény germán államokat. E hatalmas mozgató erő toltá elő a középkori műveltséget mind északabbra. Fokozatosan az egész skandináv félszigetig hullámszik fel a történelmi élet. Áthatol aztán a germán alföldről a vele összefüggésben levő szarmata síkságra, hol a szláv faj kezdi el történelmi szerepét. Az új-kor beköszöntésekor már Európának a ma is szereplő területei beléptek a történelmi életbe. Ekkor befejeződött a földközi tengermelléki kornak második része, mely az emberiség történelmét felvitte a Keleti- és Északi-tenger partvidékeire.

A történelmi élet az ó-kor és közép-kor folyamán nyugati, majd északi irányban haladt előre, s befejezettnek látszott. Az emberi lélek olthatatlan tudásvágya azonban mindig előbbre és előbbre ösztönözte azokat, kiknek az emberi haladás nagy eszméi iránt érzékük volt. Az ember a folyamvölgyekből előtör a beltenger felé. Innen a szárazlat eddig ismeretlen területeire. Végül pedig ismeretlenség után vágyakozó lelke a világtengerre viszi ki a merész, a haladás érdekében vértanúságra is eltökélt embert. Így kezdődik meg a történelem földrajzi fejlődés harmadik kora, a világtengeri. Az emberiség ez időben a meghódított területek nagysága, a kifejlesztett műveltség mennyisége és értéke szempontjából, az eddigi történelmi eredményeket messze felülmúló óriási sikereket ér el. El lehet mondani, hogy e harmadik történelmi földrajzi korban az ember a földnek valóban urává lett. Alig van része a földfelületnek, amelyen az ember, mint kultúrtényező, valami módon ne érvényesítette volna befolyását és akaratát. A történelmi életnek ez az aranykora.

Először az Atlanti-Óceánnak európai partvidékei tesznek jelentőségre szert. A portugál, spanyol partvonal, amely körül megindul a partmenti hajózás. Az iránytű segítségével már mészszerebbre merészkednek ki a tengerre, az afrikai partvonalakra, míg a kísérleteknek eredménye az Indiába vezető keleti útnak felfedezése lesz. De ott fekszik a merész kutatók szeme előtt meg-

döbrentő méltóságában az Óceán. A legnagyobb titkok-titka. Az izgató örök probléma, mekkora e víztömeg és mi van mögötte? Végül is a merész ember neki vág ezen végtelenségnek és felfedezi Amerikát. Ezzel az emberiség történelmi élet újból kimondottan nyugati haladási irányt vesz. Majd mikor az európaiak a már kijelölt úton mind többen és többen özönlenek át az új-világba, a legelőször felfedezett központi területről dél és észak irányába halad előre a történelmi élet vonala. Bevonják Dél- és Észak-Amerikát is az emberiség műveltségi életének határai közé. E korban keletkeznek egymásután a nagy világgyarmatosító államok Spanyolország, Kelet-India, Németalföld, Kelet-India, indiai szigetvilág, Nagybritannia, Észak-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália, Kelet- és Nyugat-India gyarmat világával. A hatalmas terjeszkedés, melyet a technika által tökéletessé tett közlekedés mozdított elő, mai napig tart. Ez lett alapjává a mai gazdasági világhódításnak, amely a legnagyobb nemzeteket a tenger és gyarmatok uralmáért egymással szembeállította. A legpusztítóbb világháborút felidézte. Azt lehetett volna hinni, hogy az ember végre megelégszik azzal, hogy az összes világtengerek, az összes szárazföldek és éghajlati övekben megvetette lábát. Bámulatos találékonyságával mindenütt felhasználta a természeteidta kincseket és erőket arra, hogy az eddig pusztá területeket bevonja a műveltség határai közé. Mindenütt érvényesítse politikai és gazdasági érdekeit saját fajtája javára. De az embert a leghatalmasabb mozgó erő, a tudásvágy, nem hagyta nyugton. Miután a legtöbb földrajzi problémát megoldotta, izgatta a legnagyobb kérdés, a sarki élet. Szeme előtt lebegtek mindig az északi és déli sarok káprázatosán hófehér hó- és jégmezői. Az az örök kérdés, hol van a sarok és mi az? A történelmi élet haladása újból északi és déli irányt mutat. Először észak felé tör az ember, majd dél felé s a legutóbbi évek csodálatos tudományos eredményei gyanánt megközelítik, felfedezik mindkét sarok közvetlen területeit. A tudománynak e hősei megnyitották az utat itt is az ember számára. Küzdelemre teremtett egyéniségével szembeszáll az ember a zordon jégvilágnak minden borzalmával és birtokába veszi a területeket. Emberi településeket létesít és gazdaságilag kihasználja még e területeket, is. Ez volna az utolsó korszaka a történelmi földrajzi fejlődésnek, *a sarki*. Minő fejlődési lehetőségek vannak és lesznek e területeken, még nem tudhatjuk. Az emberi elme és munkaenergiája csodákra képes. Már is beszélnek arról hogy a jégmezők alatt kimeríthetetlen

széntelepük vannak. Ezeknek művelése e részeket is jelentős települési gócpontokká teszi. Az emberi életnek földrajzi előrehaladása a polarikus korról azonban tényleg befejeződött. Mi fog következni azután? A földön kívül való terjeszkedés, a szomszéd égitestek felé? Ez még a mesék világába tartozik. Mikor lesz ebből valóság, nem tudhatjuk. Nem volt-e azonban pár évtizeddel ezelőtt Vernének tengeralatti hajója, Robidának repülőgépe mese? Nem intézte-e el a legtöbb ember egy-egy lenéző kézlegyintéssel e kérdéseket? A tudásvágy megmérhetetlen erkölcsi ereje meghódította az első 6000 év alatt a földet. Vájjon nem fogja-e a második 6000 évben a föld közvetlen szomszédságában levő égi testeket is bevonni, a földi tudásnak és műveltségnek varázslatos bűvkörébe?

A történelmi élet földrajzi haladása területről területre világosan mutatja, miként lépett be az ó-korban a mezopotámiai alföldtől elindulva, fokozatosan Élő-Ázsia a Földközi-tenger keleti, majd nyugati medencéje, az emberi műveltség határai közé. Ezt követte a középkorban az európai szárazföldnek közép, északi és északkeleti része. Az új-korban pedig az amerikai, ausztráliai szárazföld, a világtengerek és a hozzájuk tartozó szigetvilág. Napjainkban pedig, az ember már mindent megismervén, a sarkoknak titokzatos vidékeit ostromolja tudásvágyával. Megállapítható az is, hogy egyes területek nagy történelmi korszakok lezajlása után, mintegy kiesnek a történelem országútjának hatásköréből, hogy aztán bizonyos idő múltán ismét fontos történelmi eseményeknek váljanak színhelyévé. Időnként Ázsiának területei bírnak óriási jelentőséggel, pl. az ó-kori keleti népek történetében. A hellén és római korszakban az európai és afrikai tengerparti részek lesznek jelentősek. A római birodalom bukásával a kelet-római császárság formájában újból a keleti részek lépnek előtérbe, épúgy az arab, majd török világbirodalom idejében is. A középkorban a román és germán keresztény államok; a frank- és német-római császársággal pedig Európa középső részei. Az újkor és legújabb korban a teljes európai szárazlat mellett mind nagyobb és nagyobb jelentőséghez jutnak az amerikai területek. Különösképen az Egyesült-Államok kiapadhatatlan természeti kincseivel. Miért is a mai gazdasági irányú fejlődésben úgy látszik, a mindenképp felett való világaluralomra az Unió lesz hivatva.

Nem kevésbé fontos törvényszerűség nyilatkozik meg a történelmi életnek előrehaladásában a fajok terjeszkedésének és váltakozásának szempontjából is. A föld területeinek fekvése, kü-

lönösen éghajlata által meghatározott emberfajták úgy saját keletkezési, mint meghódított részeiken örökös küzdelmet vívnak! egymással. Ezirányú vizsgálódások gyakran egészen ellentéted eredményeket állapítanak meg. A fajok harcában egyik vélemény! szerint a magasabb műveltségű győz. A kevésszámú, de művelt Athén legyőzi a perzsa kolosszust. A magyar királyságot nem tudja beolvasztani a török birodalom, Japán pedig leveri az óriási Oroszországot, rabszolgaságban tartja a rengeteg Kínát. Mások szerint a tömegező a döntő, tekintet nélkül a műveltségre. A mongol fensík népei időnként leigázzák a nagy művelt kínai nemzetet. A húnriok, oroszok, tatárok a művelt Európát, a germán kezdetleges népek elfoglalják és széttörik a világhatalmas római birodalmat. A történelmi élet mindkét feltevésre nyújt példát, úgy hogy döntő törvényszerűségnek egyiket sem fogadhatjuk el. Inkább azt lehetne megállapítani, hogy a nagyon művelt, nagy politikai korszakokat átélte, nagy területeket meghódító fajok rendszerint áldozatul esnek kisebb politikai és műveltségi erejű, gyakran jelentéktelen, de frissebb, fiatalabb fajok életre és fejlődésre képes energiáinak. A babiloniakat az asszírok és mindkettőt a médek, a helléneket és az egész ismert világot a macedónok és a rómaiak, a rómaiakat a germánok, az arabokat a szeldsuki törökök igázzák le.

Az a megmásíthatatlan törvényszerűség, amely az egyes embernél érvényesül, áll az egyesekből alakult embercsoportokra is. Az élettani tapasztalatok azt bizonyítják ugyanis, hogy egyes kiváló képességű és nagy munkát végzett egyének, de különösen utódaik és azok utódai fokozatosan testileg és lelkileg lehanyaglanak. Míg mások, kik alig végeztek ily jelentős munkát, vagy csak középszerűt, az előbbieket utódjait életenergiákban túlszárnyalják. Azon egyedek, melyek az előbbi csoporthoz tartoznak, nagy műiükajok ellenértékéül odaadták testi és lelki erejüknek legjavát. Utódjaikra így ebből vajmi kevés maradt. Azok inkább az értéktelenebb tulajdonságokat öröklök és örökítök tovább. Gyenge ellentállási erőt, ingatag akaratot, tudatlanságra és erkölcsteleniségre hajlamos lelki és szellemi tunyaságot. Mind olyan tüneteket, mik az elhanyaglásnak jellemző tulajdonságai. Az egyes faji csoportok ép így használják fel a történelmi élet folyamán életeröiket. A kis nemzetből nagyvá való politikai szervezkedés, az államszervezetnek és intézményeinek létrehozása, a területek megtartásáért vagy újak megszerzéséért vívott harcok, faji kultúrájának

kifejlesztése, gazdasági életének kiépítése a legéleterősebb és leg-egészségesebb fajokat is hanyatlásba taszítják bizonyos idő múltán, így aztán a történelmi életben nemcsak a területeknek váltó gazdálkodása állapítható meg, hanem a fajoké is.

A legújabb kutatások érdekesen izgalmas kérdést vetettek fel a tudósok előtt. Azon általános felfogással szemben, hogy az emberiség történelmi életét a sémiak kezdték meg, új elmélet keletkezett. Ékírásos leletek megfejtése közben oly nyelvre bukkantak, mely megelőzte a sémi nyelveket. Sok megvitatás eredménye gyanánt azt állapították meg, hogy élt Babilontól délre egy nép, *a szumér*, melynek nyelvével, mint turáni, uraltáji nyelvvel a magyar is rokon. Ez ékírások hitelesen bizonyítják tehát, hogy Ázsiának nyugati részében az első műveltséget a szumérok kezeltették. A szumérok szomszédságában a rokon akkád nép lakott, kik együtt alapították a szumér-akkád államot. Meddig tartott az^o államalakulás, az még nem állapítható meg. Csupán annyi, hogy- a szumérok viszonylagos nagy műveltséget fejlesztettek ki. Bizonyos időszakban e népek közé a sémi fajtájú kaldeusok szivárogtak be és fokozatosan túlszárnyalták az úgy látszik hanyatlásnak indult szumérokat, saját területeiken teljesen elnyomták s a történelmi életnek teréről leszorították őket.

Az ó-kori keleti történelemnek majdnem három és fél ezreden át tartó idejében a *sémi* népek lesznek az emberiség vezetői. Először a *babilóniaiak*, kiknek időnként hatalmuk az egész mezopotámiai alföldre, Szírián pedig át a Földközi-tenger partjáig terjedt. Magában foglalta Feníciát és Zsidóországot is. Az *asszírok* mintegy kétezer évvel később lépnek be a történelmi életbe. Alig telt el egy félezred év és az asszírok már legjelentősebb nemzetévé lettek keletnek. Nemsokára leigázzák Babilóniát és hatszáz évig tartják uralmuk alatt. Rövid ideig egész Egyiptomot is elfoglalják. Legnagyobb virágzásuk korában a babilóniaiak kerekednek felül és új babilóniai állam formájában fél századig ismét ők lesznek a sémi népeknek vezetői. Végül az oly nagy történelmi időket átélő sémi fajok rohamosan hanyatalani kezdenek és az *árja* perzsa nép friss, fiatal erejének esnek áldozatul.

A sémi faj késői felvirágzása a *karthágói* kereskedelmi köz-társaságban következik be. A karthágóiak uralják gazdaságilag a Földközi-tenger keleti medencéjét, de szerencsés fő drajzi fekvésénél fogva a nyugatit is. Ezen Ázsiából az árja-macedón veszedelem elől elmenekült sémi nép, nemsokára ismét egy fiatal

életerős árja néppel, a rómaival kerül szembe. Rövid ideig tartó élet-halál harcban aztán végleg kipusztul az emberiség nagy nép családjából.

Míg a sémifajta népek a történelem soha el nem pusztuló tényezőinek látszottak, az iráni fensíkről megindult egy lovas nép. Bár egyelőre az asszírok fennhatósága alatt éltek, mégis rövid idő alatt nagy jelentőségre tettek szert. Mintegy négyszáz évig tartó előkészület után a *médek* egyszerre váratlanul oly erővel lépnek fel, hogy fokozatosan az árja faj háttérbe szorította a sémieket. Médiának virágzása csodálatos módon alig félezred évig tartott, mert egy másik, a médek által leigázott árja nép, a *perzsák*, uralmukat megbuktatták. A perzsák hihetetlen rövid idő alatt kétszázötven év leforgásával, az eddig megalkotott összes keleti államokat meghódítják. Indiától az Égei-tengerig és Egyiptomig minden uralmuk alá kerül. Ők az első ázsiai nép, mely hódítóan lép fel Európa ellen. Azonban egy ázsiai árja nép, a hellén állítja meg őket diadalútjukban. Végül pedig egy szintén árja-hellén fajta nép, a macedón dönti meg a hihetetlen nagyra nőtt és ép ezért már technikailag is kormányozhatatlan mammuth államalakulást.

Még pontosan meg nem állapítható időben Ázsiából egy árja fajta nép vándorolt át Európába. E népmozgalom miként történt nem tudják. Még az sincs bebizonyítva, hogy európai hazájukba a Balkánra, mi módon jutottak el. A Boszporuson át vagy lent a[^] Égei-tenger déli szigetvilágán keresztül. Csupán annyit tudunk, hogy K. e. körülbelül 1000-ik évben, ép akkor, amidőn az a nép kezdi meg történelmi életét, a méd, mely a sémifajta népeknek megdöntését indította meg, kezdett szerepelni Európában egy másik árja nép, a *hellén*. Mialatt a médek történelmi szerepüket lejátszák és a perzsáknak esnek áldozatul, ezen ötszáz év alatt kifejlődnek a hellén államok, melyeknek legjelentősebbjei Spárta és Athén. A perzsák Európa felé tartó feltartóztatatlannak látszó előretörését ez államok vezetésével a hellének gyönyörű önvédelmi harcokban verik vissza. Ez élet-halál küzdelem félszázadon át tart, míg a perzsákat viaszorítják ismét Ázsiába. E nagy hadjáratok óriási erőfeszítései úgy elgyengítették mindkettőjüket, hogy megkezdődött hanyatlási korszakuk. Ez végül a perzsa és hellén államok bukását és a makedón világoralom létrejövését eredményezte, így a helléneket is utolérte a nagy történelmi időköt átélnt nemzetek kérlelhetetlen sorsa, a hanyatlás. Miután a hellének a történelmi feladatuknak azzal eleget tettek,

hogy a Földközi-tenger keleti medencéjét az akkor ismert legfejlettebb műveltségnek színhelyévé tették, fokozatosan elveszítették jelentőségüket. A római uralom alatt, mint volt nagy műveltségnek képviselői és átörökítői, századokig nagy befolyást gyakoroltak a társadalmi életre. Később a kelet-római császárságban újból ezer évig tartott e faj újjáéledt ereje. Aztán végleg elveszítette befolyását a történelmi életre.

Már a lykurgosi alkotmány megvetette szilárd alapját a spártai államnak, amikor az itáliai félszigeten megalakult az a városállam, mely alig hatszáz év alatt céltudatos politikájával az egész ismert világ urává lett. Az apennini félsziget közepéből az árja *latin* faj először magát a félszigetet hódítja meg. Majd a pún és keleti háborúk folyamán a Földközi-tenger úgy keleti, valamint nyugati medencéjének tengerparti vidékeit. A császárság alatt a rómaiak a szárazföldi részek felé nyomulnak elő és befejezik a nagy római birodalom megalkotását, mely felülmúlta nemcsak a makedón világbirodalmat, hanem az addig létrejött összes legnagyobb államalakulásokat is. A rómaiak e megdöbbentően hatalmas szervezési munkának eredményét ezerkétszáz esztendeig voltak képesek fenntartani. Ezen idő alatt e faj oly nagy erőfeszítéseket tett egyrészt az állam belső szervezetének kiépítése terén, a belső zavarok leküzdésében, másrészt a folytonos hódításban, hogy el kellett a teljes kimerülésének következnie. Hiába volt meg a tökéletes szervezettség, hiába az óriási terület, az életerő fokozatosan kiveszett a nagy fajból és az utolsó két évszázadban rohamosan közeledett az elmúláshoz. Az utolsó évszázad már csupán haldoklás volt számára. A sors is kegyetlen volt vele szemben, mert mint különálló faj többé soha sem ért el újjászületést, hanem elveszett a hódító germán népekbe. Azokkal együtt alkotta meg a román fajokat, a spanyolt, franciát, olaszt.

A római nép világtörténelmi szerepének megszűnése a legnagyobb történelmi tragédiák egyike. Nagy Összeroppanás, mely maga alá temette a kétezer éves hellén-római műveltségnek nagyszerű eredményeit. A népvándorlás primitív *germán* népei végigszáguldottak mindenütt. Legázoltak mindent. Ifjúságuknak, friss erejüknek elbizakodottságában nem gondoltak arra, hogy azon műveltségi eredményeket, melyeket ők könnyelműen elpusztítanak, utódaiknak kell majd keserves munkával újból létrehozniok. Epén faji fennmaradásuk érdekében. Az új népek, melyek ezentúl évszázadokig az emberi történelem legjelentősebb részét csinálták,

a germánok voltak. Száz meg száz kis törzsből összeverődve, történelmi hivatás tudata hiányában, célkitűzés nélkül vonulnak egymás nyomába egész Európán keresztül. A *keleti gótok* Itáliában fészkelik meg magukat. Hatalmukba hajtják a délnémet, a pannoniai és a dalmáciai területeket. A *nyugati gótok* déli Franciaországot és Spanyolországot hódítják meg. Két hatalmas germán csoport, az *alánok* és *vándalok*, Spanyolországon át Afrika északi partvidékére tódulnak, hogy itt aztán annak sivár homokjába véglegesen elvesszenek. Kétszáz évig tartott, míg a népvándorlásnak ezen első emberhullámai befejezték történelmi életüket. Velők együtt sok germán népcsoport tűnt el a feledésnek homályába. Csupán egy vált a történelem tényezőjévé, a *frank*. E nép Észak-Franciaországból megindulva egész Franciaországot, a mai Németországot, az Alpok területeit, Pannoniát, Észak-Olaszországot hódította meg. A frank-római császárságban érte el fejlődésének tetőpontját. Négy száz év alatt ők is kimerítve minden ér ej ükét, lehanyatlottak. A Karolingok kihalása után már csak a német birodalom egyik hercegsége gyanánt maradt fenn emlékük.

Bár a középkor tisztán a germán-árják korának látszik, mégis a sémi faj késői, de nagyszerű felvirágzása teszi azt nevezetessé. Az eladdig történelmi szerepet alig játszó *arabok* jelennek meg meglepetésszerűen a világ színpadán. Oly hatalmasan avatkoznak bele az emberiség történelmébe, hogy hatásukat három földrészen éreztették. Az iszlám adta egység és erő segítségével e különben bátor és vitéz nép meghódítja egész Arábiát. Fokozatosan birtokába veszi keleten Mezopotámiát, a Kaukázus lejtőit, Perzsiát az Indus folyóig és fel északra az Aral-tóig. Nyugaton Afrikának egész tengerpartját és Gibraltáron át Spanyolországot a Piraeneusokig. Az araboknak ezen tüneményes előtérbe nyomulása nemcsak az európai germán államokat veszélyeztette, hanem a kereszténységet magát is. Természetes, hogy e hatalmas világbirodalom s az alapító faj sem kerülhetett el történelmi sorsát. Mintegy hatszáz évi folytonos küzdelem után letűntek szintén az események színteréről. Azóta újból mint jelentéktelen nép él saját hazájában. Csupán a világháború után látszik az arabok között valami faji újjászületés, de ez inkább talán az iszlám öntudatnak, mint a fajiságnak felébredése.

Még mielőtt a germán árják Európában, a sémi arabok pedig délen játszanak le világtörténelmi szerepet, Ázsiából olyan népek törtek előre Európába, melyek meg nem állapítható ősi időben van-

doroltak Ázsiának legkeletibb részébe, a mongol fennsíkra. Ezeknek első csoportja a *hunok*. Mikor indultak őshazájukból, nem tudjuk? Csupán azt, hogy akkor érkeztek Európába, mikor a római birodalom már haldokolni kezdett. E hatalmas hadinép kimozdítva a (rennán törzseket lakóhelyeikről, rázuhantották őket a birodalomra. Ezzel megindították a népvándorlás rettenetes folyamatát. A hunok rövid idő alatt az orosz steppétől Parisig, majd le Rómáig remegtették meg a népeket. De még száz évig sem tudják hatalmukat fenntartani. Elvesznek az események tengerébe. Mintegy száz évre a hunok eltűnése után egy újabb ázsiai népcsoport jelenik meg, az *avarok*. De ezek sem képesek kétszáz évnél tovább fenntartani magukat. A világalomra jutott frankok megsemmisítik őket. Harmadik csoportnak érkeznek ép a frank-római császárság bukásának időpontjában a *magyarok*, kik államalapító és fenntartó képességüknél fogva a magyar királyság területén alapítottak államot. Ezer bajon és nyomorúságon keresztül megvédték országukat és fajtájukat. Ezerszáz évi európai ittlétei után, nem épen dicsitelen történelmi munkát végezve, fájdalom, a világháború által saját hibáján kívül, veszedelmes megpróbáltatások közé taszítottott.

Krisztus után való első ezer év körül újabb fajta népek jelennek meg Európa történelmében, a *szlávok*. Ezen árják a legkésőbbben indultak el ázsiai őshaza jókból, ők szintén a Fekete-tenger és Keleti-tenger között és a szarmata-síkságon telepedtek le ideiglenesen. Majd a mai Magyarországon keresztül délre vonultak. Az egész Balkánt elszlávizálták, annyira, hogy a hellének és az ural-altáji bolgárok is áldozatul estek e szapora faj számbeli fölényének. Legelőször a *szerbek* tűnnek fel. Majd rövid időre rá a *horvátok*. A római birodalomban azon a helyen, ahol most is laknak. Azután, ahogy a gótok a félszigetet elhagyták s száz évvel a frank királyság megalkotása után. Körülbelül ugyanakkor érkeznek meg a bolgárok a mai román alföldre s a Dunától délre eső területekre telepednek le. Ezután az egész Balkán története nem egyéb, mint örökös élet-halál harc a szláv szerbek, az ural-altáji bolgárok és a görögök között a balkáni hegemoniáért. E küzdelem eredménye végre is az lett, hogy az Ázsiából óriási heveséggel előrenyomuló *törökök* mindhármukat legázolták. Mintegy 800 évig tartott e három nép harca egymással és hatszáz éves rabszolgaság követte a legyőzetést, amelyből mindhárom nép csak a XIX. század elején tudott felszabadulni. A horvátok ezen harcok ideje alatt már korán

egyesülvén a magyar királysággal, sorsukat a mienkhez kötötték. Velünk együtt szenvedték el a csak 150 éves török szolgaságot, de azóta felszabadultan a monarchia keretén belül szabadon érvényesítették faji egyéniségüket.

Jelentősebb szerepet töltöttek be a történelemben az északi szláv népek. Ezek a szarmata-síkságon át, nyugat felé terjeszkedhettek szét egész a germán alföldre. A *csehek* és *lengyelek* majdnem pontosan azon időben jelentkeznek Európa történelmi tényezői gyanánt, mint a magyarok. A csehek azonnal a német-római császárság fennhatósága alá jutnak. Nagyon rövid időközöktől eltekintve, nem tudják magukat onnan felszabadítani. Később a Habsburgok örökös tartományává lesznek. Csak a világháború alkalmával lettek önállókká, miután az osztrák-magyar monarchiát felbomlasztották. A lengyelek velük ellentétben azonnal felszabadították magukat a német fennhatóság alól. Majdnem ezer évi fennállás után a XVIII. század végén estek áldozatul az orosz hódítás hatalmas erejének. Legnagyobb történelmi szerepet a szláv népek közül az *oroszok* játszottak. Bár germán nép alapította meg államukat, rövidesen elnyelte őket az orosz tenger, mely a többi, faji egyéniségükben gyenge népeit a szarmata-síkságnak felszívta magába. Csupán akkor fenyegette veszély őket, amikor a tatárok megszállottak Déloroszországot és háromszáz évig tartották azt rabszolgaságban. De lerázták az igát és oly hatalmas fejlődést vettek az újkorban, hogy hatalmukat végül is egészen Japánig terjesztették ki, Szibérián át. Bár a világháború és kommunizmus e nagyszerű szervezkedését a történelemnek megbuktatta, ennek ellenére e hatalmas fajé a legközelebbi jövő.

A középkor és az újkor folyamán az egyes fajok birtokállománya, történelmi befolyása nagyjában megmaradt olyannak, minőnek az a középkor első felében kialakult. Folytonos harcok folytak a germán és román fajta, majd a germán és germán népek között. Az újkor elején a reformáció és anyaegyház érdekei szerint csoportosultak a népek és végzetes harcokat vívtak Európának nemzetei egymással. Mielőtt e küzdelmek lefolytak, az európai népeknek két hatalmas keleti támadást kellett kivédeniök, az ázsiai népvándorlásnak két elkésett, de nem kevésbé erős hullámaikat. Először a tizenharmadik század közepén rohanta meg egy ázsiai vad nomád nép Európát, a *mongolok*. Miután egész nyugati, később keleti Ázsiát is leigázták, az oroszokat leverték, a magyar királyság területét foglalták el. A minden műveltséget elsöprő

áradat a német birodalom határain állott meg. Az ázsiai viszonyok szerencsére arra kényszerítették őket, hogy a magyar területről visszavonuljanak, de Oroszországon évszázadokig uralkodtak még ezután is.

Nagyobbszerű és történelmi hatásában végzetesebb volt a „másik ázsiai nép előretörése, a *törököké*. A XI. században tűnnek fel s már a XIV-ik század elején alapítanak államot Kisázsiaiában. Rá ötven évre már Európában vannak s Zsigmond uralkodásakor Hunyadi már kénytelen őket országunk határain visszatartani. Száz évre Európába való átkelésük után vad rohamaiknak áldozatul esik Konstantinápoly s ezzel az egész Balkán a Duna vonaláig. Megszűnik a görög császárságban a görög fajnak ezer évig tartott utóvirágzása. Azután a török állandóan ostromolja Európát. A magyarok hősieis harcai tudják csupán őket visszatartani, miközben 150 éves megszállásnak esnek áldozatul. Ezalatt a török birodalom Déloroszországot és a nyugatafrikai tengerpartot hódítja meg. Volt történelmi pillanat, Bécs ostromakor, mikor majdnem egész Európa kezére kerülhetett volna a töröknek. A kereszténység és az európai műveltség éppúgy eltűnt volna a történelemből, mint annakidején a római. Hogy ez nem történt meg, elévülhetetlen érdeme vanu a magyarságnak, mely öntestével fedezte ezidőben is Nyugat-Európát. A török világbirodalom éppúgy, mint a többi nagy szervezetek, végül is kiélte magát. A XIX. század elején rohamos hanyatlásnak indult. Elveszti balkáni birtokait, melyekből önálló nemzeti államok lesznek. Majd ötszázötven évi uralom után a világháború folyamán, bár dicsőséges harcokat vívott, mégis áldozatul esett a győzők lelketlenségének. Az utóbbi hónapok eseményei azonban azt a reményt keltik, hogy újjászületése Ázsiában, saját ősi faji területein, nem lehetetlen.

A legújabb kor a fajoknak történelmi jövője és területi elhelyezkedése szempontjából két nagy problémát vet fel. a *román-germán* és a *germán-szlávot*. A *román* népek fejlődése Spanyolország hirtelen világhuralomra való jutásával, de gyors hanyatlásával kezdődik. Az indiai és délamerikai gyarmatokat birtokló világhatalmas spanyolt a kis germán németalföldi nép buktatja meg. Ekkor a román népek vezetését a franciák veszik át és mai napig ők maradnak az élükön. Az olaszok kis államokra való szétDaraboltságuknál fogva csak az olasz egység óta tettek szert történelmi befolyásra. a román népeknél mind biztosabb tünetei mutatkoznak a lehanyatlásnak. Spanyolország az utóbbi évszázadokban alig szerepelt már.

Franciaország, bár épp az utóbbi évszázadokban, XIV. Lajos, Napoleon, III. Napoleon, a mostani világháború alatt, óriási erőfeszítéseket tett politikai elsőségének kieroszakolására, épp ezért katasztrófálisan hanyatló állapotban van. Legkevesbbé mutatja e jelenségeket az olasz nép, amely úgy látszik, mintha leghosszabb életre volna hivatva közülök.

E déleuropai történelmi alakulatokkal szemben állanak a közép- és északeuropai *germán államok*. Idősorrendben először Németország, Németalföld, a spanyolok örököse. Majd Nagy-Britannia, Északamerika, Afrika, Ausztrália, India gyarmatosítója, a tengerek ura. Mellette a németek, kik a német egység kialakulása óta rojhamlépésben kezdték minden politikai vetélytársukat, még Nagy-Britanniát is túlszárnyalni. Ugyanez történt Amerikában is, hol a germán északi rész, különösen az Unió, nemcsak a déli román államok fölé emelkedett, hanem versenytársává lett az óhazabeli germán testvérállamoknak is. Kiegészítik a germán tengert az északi germánok, a dánok, svédek, norvégek. A lefolyt világháború nem oldotta meg e problémát, mert a hanyatló franciák csodálatos diplomáciával rá tudták zúdítani a németiségre germán vetélytársait, az angolt és amerikai, meg az ősi ellenséget, a szia vőt. De vajjon mi lesz, ha Franciaország magára hagyatva, egyedül kerül szembe még egyszer a németekkel? Vagy pláne a két nagy germán állam szövetségével? Ha a germánfajta népek jövőjét tekintjük, a három germán állam közül természeti kincseinél és ifjúságánál fogva az Unió várna nagy világtörténelmi szerep. De mindenfajta népből összeroszakolt lakossága nélkülözi a történelmi együttfejlődésnek nagy erkölcsi erejét. Valószínű, hogy nemzeti és történelmi érzés hiányában nagyobb erőkifejtésre most még nem lenne képes. A versenynek tehát Nagy-Britannia és Németország között kell eldőlnie. Előbbi már oly óriásivá fejlődött, hogy e körülmény már magában veszedelmes betegsége szervezeti életének. De gyarmatainak legnagyobb része, Egyiptom, Kanada, Délafrika, Ausztrália, sőt maga India is azt a kifejezett törekvést mutatja, hogy önállósítsa magát az Unió mintájára. Ha ez megtörténik, pedig minden jel erre mutat, Nagy-Britannia világjelentősége megszűnt. Ezzel szemben a világháborúban levert Németország oly erőt és élni akarást mutat, hogy, amennyiben a germánoké a jövő, ők lesznek valószínűleg a történelmi élet vezetői.

Míg e késhegyig menő harc folyik a román és germán népek között, addig mind nagyobb jelentőségre tett szert a *szláv nép*.

a germán alföldtől a Csendes-óceánig, az Északi jeges tengertől a Balkán legdélibb partjáig vagy szlávok, vagy szlavizált területek vannak. Nem csoda, ha a szlávok a pánszlávizmus gondolatát ki-termelték, mert ilyen óriási faji elterjedés páratlan a történelemben. Minden szlávok és szláv területek egyesítése ép úgy urává tennék őket Európának, mint annakidején ezzel fenyegették a törökök egész nyugatot. E rettenetes keleti nyomás elsősorban a germánokat veszélyezteti elpusztulással. A középeurópai németységnek ép úgy kell kétfelé élet-halálküzdelmet folytatnia, a román és szláv felé, mint a magyarnak egykor egyszerre a német és török felé, most meg északi és délszlávok ellen. Már-már elviselhetetlenné vált e folyton fenyegető veszély, mely minket is természetesen elsöpört volna, ha a világháború össze nem omlasztja a szlávok vezérbirodalmát, a cári Oroszországot. Bár a kommunizmusnak minden rettenetes pusztítása és kártevése földresújtotta e világhatalmú népet, mégis e kimeríthetetlen természeti kincsekkel bíró és óriási népességű államé a jövő. Most Csehország próbálja Oroszországnak nagy szláv történelmi hivatását betölteni, de a fiatal és természetellenesen összeerőszakolt új állam még annyi erővel sem bír, hogy önmagát fenntartsa, nemhogy ily nagy világtörténelmi szerep terheit elbírhassa.

A fajok világtörténelmi problémája megoldásának egyik lehetősége egy germán szövetség. Angol-német, mely a két kölcsönös ellenség, a román és szlávval szemben megdönthetetlen viláгурalmat hozna létre. Vagy pedig német-orosz szövetség a román és hanyatlásnak induló Nagy-Britannia ellen. Mindkét esetben a súlypont a Német birodalom. Épp ezért nekünk magyaroknak minden körülmények között történelmi hivatásunk az, amit egy évezreden át a földrajzi tényezők is kijelöltek, hogy a németséggel menjünk a nagy világtörténelmi megpróbáltatásoknak nehéz pillanataiban. A legmodernebb faji kérdés, a sárga faj veszedelme, elsősorban az Uniót érinti. Ha tekintetbe vesszük a japán nép faji egyöntetű voltát, mélységes vallásosságát, vallásosságig menő hazaszeretetét, csodálatos felkészültségét és történelmi fejlődési erőit, akkor ez összetűzésből az Unió esetleg rettenetes katasztrófával kerülhet ki. utolérheti Mukden, Oroszországnak borzasztó sorsa.

A fajok harcának kérdése talán a mi napjainkban fog megoldást nyerni. Esetleg szemtanúi lehetünk oly világtörténelmi áthelyeződésnek, amely eldönti, hogy melyik faj uralkodjék a legközelebbi századoknak történelmi élete fölött. Támpontul szolgálhat a vizsgálandó számára azon tény, hogy melyik nép kezdte meg

előbb történelmi életét. Ekkor a sorrend a következő: a romanizált déli népek, a germánok, a szlávok. Tehát az elhalás sorrendjében elsők a román népek volnának. Második szempont a néperősség és szaporulati képesség. A sorrendben legkedvezőtlenebb helyen állnak a román népek, aztán a szlávok, végül a germánok. E tekintetben is leghátrányosabb a helyzet a román népekre. Igen jelentős mozzanat a halódó népeknél a műveltségbeli elfinomodás, a túltengő mennyisége a külsőségeknek és érzékiségnek az irodalomban, művészetben, a tartalom, az erkölcsi erő és a nemesen örök szép rovására, így is a román népek kerülnek a legkedvezőtlenebb helyre. Másodiknak jönnek a germánok, harmadiknak a még ősi szellemi erejükben levő szlávok. Fontos az is, hogy melyik nép teljesít nagyobb politikai és gazdasági feladatot. Melyiknek szervezete ölel fel nagy területeket, sokfajta népet. Akkor a legkedvezőtlenebb helyre jutnak, a legnehezebb világproblémák elé vannak állítva a germánok, aztán a szlávok, végül a románok. Ha e tényeket elfogulatlan lélekkel vizsgáljuk, akkor a történelmi megállapítás a következő lehet: A románok elsősorban tekinthetők történelmi hivatásukat már teljesített népeknek. Utánuk következnek annak átvételére a germánok, de már őket is ostromolják a történelmi szerep mielőbb való elnyeréséért a szlávok. Ha pedig ezen népcsoportokon belül kell megállapításokat tenni, akkor a legkedvezőtlenebbek a jövő kilátásai a román népek között a franciákra nézve, legkedvezőbb az olaszokra. Közül maradnak a spanyolok. A germán csoportban legkedvezőtlenebb az angolok, legkedvezőbb a németek helyzete. Közöttük állnak a skandináv-népek. A szlávok csoportjában legnagyobb jövője van az oroszoknak, a horvátoknak, aztán sorrendben következnek a csehek, szerbek, lengyelek. Abban a rettenetes zűrzavarban, mely most az egész világot folytonosan izgalomban tartja, az ezer esemény, mely egymást hajszolva kergeti, mind csak a fajok problémája vajúdásának beteges tünetei. Az összes civódások csak elterelik az emberek figyelmét a nagy ténykérdésről, amelyet azonban a történelem vasszigorúsággal és megmásíthatatlan törvényszerűséggel fog megoldani. Épp úgy, mint megoldotta a babiloni, asszír, feníciai, perzsa, hellén, római, arab kérdést is.

Mindaz, ami az ember alkotása a földön, először egy elsuhanó gondolat vagy érzés volt, mely csak később, többszöri elgondolás vagy átélés által öltött formát. Bármit hozott létre az emberi agy vagy szív, az mindig először elvont lelki jelenség volt, amit néni lehetett érzéklni. Látni, hallani, ízlelni, tapintani. Hogy az elvont-

kiemelve, valóvá válják, az élet számára használhatóvá, formát, keretet, szervezetet kellett annak öltenie. A vallásrendszer, az egyház szervezete nélkül, a politikai élet, az állam szervezete nélkül, a nevelés, az iskola szervezete nélkül nem teljesíthetné nagy történelmi hivatását. Minden eszmének, ha élni és hatni akar, keretet kell a maga számára alkotnia. Életképessége attól függ, hogy e keret, szervezet megfelelő-e, helyesen felépített-e vagy nem?

Az emberiség történelmi élete bizonyítja, hogy az ember eszméinek, törekvései érvényesítésének még a legkezdetlegesebb korban is azonnal igyekszik valami lehatárolt formát adni. Amelyik ember vagy embercsoport az ily szervezeteknek létrehozásában a legkiválóbb és legelső, az tudja társai vagy nemzetének erőit a legjobban egyesíten. Az képes leghamarabb és legkönnyebben cselekedni. A legfontosabb ilyen szervezkedés az állam, mint a politikai életnek kerete, az egyház, mint a vallásoké. Amelyik nép e kettőt külön-külön tökéletesen kifejlesztette, sőt együtt, az uralkodott a :^aját korán. E szervezeteknek alá vannak vetve, természetes, földi alapvető törvényszerűségeknek. Tehát ezeknél is oly tüneteket tapasztalunk, melyek a történelmi élet szabályszerűségével összhangzásban vannak.

Ha vizsgáljuk a nagy emberi szervezkedéseket létrejövésükben, növekedésükben és elmúlásukban, csodálkozva kérjük, mi módon folyik le mindennek a technikája? Mik azok a mozgásbeli mozzanatok, melyek a folyamatokat előidézik, kifejlesztik és megszüntetik? E tekintetben két alapvető törvényszerűséget állapíthatunk meg: a *halmozódást* és a *szétosztódást*.

A történelmi szervezetek szintén élettani és fizikai törvényszerűségeknek vannak alávetve. *Babilon* városállam először önmagát fejleszti ki. Majd folytonos halmozódása következtében kialakul a babilóniai világbirodalom hatalmas politikai szervezete. Kétezer nyolcszáz évi állandó szervezkedési és fejlődési munkában, mely ezen szervezeteket megvédő folytonos harcokból, intézmények létesítéséből, tökéletesítéséből állott, a babiloni nép felhasználta mindazon testi és lelki erőket és erőtartalékot, amit a földrajzi és embertani tényezők számára adni képesek voltak. Miután minden szervezkedésnek élettani határai vannak, a babiloni államnál is elérkezett azon időpont, amelyen túl fejlődni fizikai okokból képtelen volt.

A babiloniak ezen politikai szervezete területileg, a közigazgatás sokszerűsége, az intézmények sokasága és sokfélesége

tekintetében oly nagygyá lett, hogy a nép által produkálható szellemi erők, a folyton teljesítendő fizikai munka nem voltak elég annak további fenntartására. Nem tudott elég embert csatasorba állítani, kik az óriási terjedelmű államot megvédjék. Nem tudott elég hivatalnokot adni, kik a kormányzást sok ezer hivatalban elvégezzék. Elég képzett embert, kik vezetésre alkalmasak lettek volna abban a rengeteg intézményben, melyet létesíteni kellett volna, hogy minden terület megfelelően legyen közkormányzatilag ellátva. A népnek életereje kezdett egy idő múlva elveszni. Miután az emberek a szervezeteket, azoknak külső kereteit még látták, nem vették azt észre, hogy azokból fokozatosan kivesz az életnek ereje. Az, ami a szervezetet működésre készítette és csupán az üres keret maradt meg. Mint a kagyló, melyből a csiga kipusztul. Esetleg gyönyörködni lehet művészi felépítésében, de használni többé eredeti rendeltetésére nem lehet.

A szervezet eleinte mindig rugalmas, továbbfejlődésre, növekedésre alkalmas. Végre azonban eléri fejlődésének maximumát. Bizonyos ideig összes erőt a legvégső határig gyakran erőszakkal kiterjesztett szervezetének fenntartására használja fel. Végre azonban az életenergiák újabb és újabb erőforrást, a fáradni és kimerülni kezdő népben nem kapván, saját magukat emészti meg. Bekövetkezik itt is az a folyamat, mint az élő szervezetekben. Az egykor nedvdús kötszövetek életnedveiket fokozatosan elveszítik, kiszáradnak, összeesnek. A csontokból a velő lassanként kiszikkad, száraz, porózus, könnyen törékeny anyaggá válik el. Elveszítik teljesen rugalmasságukat. A testnek minden szervében levő legfinomabb, egykor nedvdús, rugalmas erek keményekké, spárgaszerűvé válnak. A testnek nagyszerű gépei, a látásé, hallásé lassanként felmondják a szolgálatot. Bár megvan még szemmel láthatólag az egész fizikum, de egyes részeiből az életenergia kiveszőben és az egész szervezet bénult merevedésbe, marazmusba esik. Egy katasztrófális pillanatban aztán e nagyszerű szervezet, az életerők hiányában, felmondja működését. Ott fekszik előttünk az ember teljes szervezete. Csak egy hiányzik belőle, az élet. Tehát már nem ember, hanem csak hulla.

Így vesz ki a legnagyobb szerű népen energiák halmozásából keletkezett szervezetből is bizonyos történelmi, élettani időtartam után az élet. Maga a szervezet külsőleg fentmaradhatott még, de életerő nélkül nem működhetett tovább. Ezt az életerőt a babiloni állam szervezetébe a fiatal perzsa nép vitte bele. A szintén maraz-

musba esett óriási perzsa államéba az akkor még friss római, hogy törvényszerűen az ő gigantikus szervezetébe a germánok vigyenek bele új életet.

A történelmi *halmozódás* egy kiindulási kis csirából mind különbözőbb, egymással összefüggő, majd nem is összefüggő területekből történik. Ezen területeken egymással rokon, majd nem is rokon népek kerülnek egymással összefüggésbe. Mikor a halmozódás eléri fizikai végső határait, mikor az életerők fokozatosan kezdenek épp ezért a nagy szervezetből kihalni, megindul a másik történelmi technikai folyamat, a szétosztódás. Azok a területek, azok a népek, melyeket a központi hatalom hiányos ereje miatt és fizikai lehetőségek hiányában már összetartani nem tud, kezdenek a bennük élő és ki nem használt életenergiák segítségével önálló életet élni. Miután e meghódított népek csak kormányzottak voltak és nem kormányzók, természetesen a nagy szervezkedésben nem emészthették fel összes erőiket, így új életnek és fejlődési lehetőségeknek hordották magukban létfeltételeit. Mikor a nagy szervezet, az *elosztódási* folyamat kapcsán, szétesik alkotó részeire, akkor ezek önálló és új életre lesznek képesek. E külön szervezeti egységek szintén átmennek, természetesen idők folyamán, a halmozódás technikai folyamatán, hogy aztán a szétosztódás által alkotó részekre bomoljanak azok is. Végül pedig megsemmisüljenek.

Ezen technikai folyamata a történelmi szervezkedéseknek örökös körforgása az életnek. A legkisebb szervezkedésben épp úgy érvényesül, mint a legnagyobbban. A politikai szervezetekben épp úgy, mint a vallásban avagy a gazdaságiakban. E jelenség legkönnyebben megérthető példája a római birodalom. Ez *Róma* városállamból indult ki. Fokozatosan megkezdődik a halmozódás. Először meghódítják Közép-Itáliát, aztán Északi és Dél-Itáliát. Majd a pún háborúkkal kapcsolatban Szicíliát, Szardíniát, Corsikát, Hispániát és Afrika tengerpartjának nyugati részét. Az ugyanakkor lefolyó keleti háborúkkal kapcsolatosan Görögországot, Kisázsia, Szíriát. A mithridatesi háborúk eredménye gyanánt Armenia t, Júdeát, az ázsiai területeket a mezopotámiai alföldig, Caesar alatt Galliát, Egyiptomot. A császárság alatt Germániát a Duna vonaláig, Britanniát, Pannóniát, Dáciát, Moesiát. A folytonos halmozódás által ily óriásivá vált államszervezetet Caracalla vaskeze fogta össze politikai egységbe. Azonban hiába volt minden erőfeszítés. E területileg, fajilag, jogrend és közkormányzás szempontjából oly sokszerű és végrehajthatatlan feladat megoldására a központi ha-

talom rövidesen képtelenné vált. Diocletian belátta a lehetetlenséget, a birodalmat két augustus között osztotta meg, mindenik mellé egy-egy caesart állítva segítségül. E rendszer azonban már rövid idő alatt csődöt mondott. Bár ismét egységesítette az egész területet Constantinus, Nagy Theodosiuos kénytelen volt a birodalmat újból kétfelé oőztani, a nyugat-római és a kelet-római császárságra.

Bár a birodalom még nagy külső erőt mutatott, az államok és intézményeknek nagyszabású keretei tekintélykeltően fennállottak, maga a szervezet minden téren a lehanyaglás tüneteit mutatta. Testi és lelki ellentállás tekintetében teljesen legyengült a római nemzet. Erkőlcstelen és fajtalan életbe sőlyed. Nagy történelmi és emberi célokról megfeledkezik. Csak a pillanat léha győnyőreinek élvezetére válik képessé. Ezerháromszáz évi nagy történelmi alkotó munka kimeríti összes életenergiáit. A nagy államszervezet és intézményei elveszítették rugalmasságukat. Kiőregednek az elkövetkezett új korból s megmerevedett kereteikkel gátolják a modern fejlődés lehetőségeit. Hiába próbálták a kérdést technikai közkormányzati reformokkal megoldani, nem sikerült. Az elmúlást csupán elodázni lehetett. A szétosztódás folyamatát feltartóztatni nem volt hatalmukban. Mivel az egyes, a központtól távolabb eső területeken az életerők a folytonos erőkifejtésen kívül estek, egészségesen megmaradtak, e részek, a provinciák fokozatosan leválnak a nagy birodalmi testről, önálló életet és szervezkedést kezdenek. Az új élet lehetőségét és a fejlődést a kereszténység és fajiség történelmi erkőlcsi erői adják meg. Így keletkeztek a nagy birodalomból a keleti keresztény görög császárság, a nyugati keresztény germán és román államok. A római nép pedig oly dicsőséges múlt után a történelemből kiveszett. A görög-római kultúra évszázados letargiába sőlyed és csak a rőneszansz idejében vált újból az emberiség közkincsévé.

A halmozódás és szétosztódás törvényszerősége bizonyossá teszi azt, hogy az emberiség nagy szervezkedései a történelmi életnek törvényei alatt állanak. Ha még oly kiváló faj hozza is azt létre, ha még oly nagyszerően kiépített is a szervezet, bizonyos határon túl annak fenntartása technikai, fizikai, szellemi lehetetlenséggé válik. E mammuthalakulások, mint beteges növekedési jelenségei a történelmi életnek, miután a nagyságukkal arányos életerő bennük nincs, lehanyaglanak és elmúlnak. A frank-római, a német-római császárság, a hun és avar birodalom, az arab és török világhatalom, Spanyolország, a Habsburgok világhatalma, Napóleon császársága egyformán alá volt vetve a történelmi élettani

törvényszerűségnek. Mindazon nagy államok, bármily hatalmasoknak látszódnak is, melyek ily óriási fejlődési arányokra tesznek szert, természetes vagy erőszakos hódítással épen legnagyobb növekedésüknek pillanatában aláírták halálos ítéletüket. Ily nagy egységek létrejövésének természetes ellenségei a különböző területek földrajzi, éghajlati egyénisége, a különböző népeknek faji öntudata, az egyes földrajzi területek gazdasági jellege és szükségletei. Ezért remélhetnek mindig feltámadást a kis nemzetek a nagy elnyomókkal szemben. Különösen, ha egységes földrajzi területük van, ha az a terület ki tudja önmaga saját gazdasági szükségleteit elégíteni. Legszerencsésebb az, ha egységes fajú és műveltségű nép is lakja a területet. Fényes történelmi példa erre a magyar királyság, mely bár nem bír a fent felsorolt kedvező feltételek mindenikével, mégis mindig fel tudta magát szabadítani világbirodalmak elnyomása alól. Meg tudta védeni önálló létét azok mohó elnyelési vágyával szemben, így a görög a német-római császársággal szemben, a Habsburgok és a török mindent elnyelni akaró világuralma ellenében. Ha a történelmi életet annak ridegen megvalósuló törvényszerűségei szerint, nyugodt józansággal nézzük, minden reményünk meglehet arra is, hogy a most folyó egészségtelen és természetellenes halmozódás, mely erőre és hatalomra szóba se kerülhet a fentemlített világtörténelmi példák mellett, rövidesen belső erő hiányában, a hanyatlás és szétosztódás folyamatába sülyed bele. Ez pedig természetesen meghozza a magyar királyságnak olyannyira epedett feltámadását.

VII. Történelmi életformák fejlődése.

Politikai, szellemkerkolcsi, gazdasági életformák.

Az emberi életnek azon szellemi és érzelmi eredményei, amik a fejlődés folyamán létrejönnek, formát keresnek maguknak, hogy fennmaradhassanak, összetartó fizikai és technikai erők által a valóságba átültetődjenek és tovább éljenek. Ezek az életformák, amelyek az emberi eszmét, az érzést érzékelhető alakba öntik, és pedig szervezetekbe, intézményekbe. Ilyen életformák a politikai téren az állam, a nemzet, a rendiség, az alkotmányosság, a jobbágy-ság. Szel lemérkölcsi téren a vallási rendszerek, az egyházak, tudományos,, művészeti, irodalmi irányok. Gazdasági téren földművelés

ipar, kereskedelem, a termény gazdálkodás, a pénzgazdaság, a hitelgazdaság. Oly keretek tehát, melyeknek határain belül éli le az ember történelmi életét, akár mint csak tagja az emberi fajnak, akár mint tagja felsőbbrendű szervezkedéseknek, mint nemzeteknek, vallásrendszernek stb.

A történelmi események megvizsgálásánál felmerült az a kérdés, vajjon az életformák létre jő vesében, azok keletkezési sorrendjében van-e valami szabályszerűség, sőt törvényszerűség? Ha a fejlődési történelmi mozzanatokban figyelemmel kísérjük, mikor és minő okok eredménye gyanánt jön létre valamelyik életforma, akkor azt tapasztaljuk, hogy az egyes társadalmak fejlődési fokának megfelelően más és más életformák keletkeznek. Azt is meg lehet határozni, hogy különböző korszakoknak azonos fejlődési fokaiban mindig ugyanazon életformák jönnek létre. Végül kimutatható az is, hogy a különböző életformák minden korban meghatározott, azonos sorrendben keletkeznek és következnek egymásra.

Először mindig *politikailag* szervezkedik az ember. A szellem-erkölcsi szervezkedés csirái egész kezdetben megvannak ugyan, de annak életformái csakis a már kifejlődött politikai szervezetek védelme alatt jönnek létre. Harmadiknak és utolsónak jelentkeznek a gazdasági életformák. Sőt vannak esetek, mikor politikai és szellem-erkölcsileg fejlődött életformákat elért népek a gazdasági életformáknak csak legprimitívbbjét fejlesztik ki. Elmúlnak, anélkül, hogy a fejlődöttebb gazdasági életformák egyáltalában létre is jönnének. Ezen rendkívül érdekes történelmi jelenségnek emberföldrajzi, embertani és lélektani okai vannak. A létért való küzdelem, az egyén és csoportnak fennmaradására irányuló élet akarata dönti el e kérdést. Azt fejleszti ki ugyanis az életformák közül legelőször, amely fizikai létének megvédésére legalkalmasabb. Később, amit homályos sejtéseken nyugvó, lelki élete megkövetel. Csak legutoljára azt, amit anyagi életének fokozottabb igényei megkövetelnek.

A véletlenül összeverődő embereknek, kiket nem fűz össze sem a fajiságnak, sem azonos világnézetnek közössége, tehát a hordának, legelső ösztönszerű szervezkedési ténykedése pusztán életüknek megvédésére irányul. Az az érzés hajtja őket össze, hogy tömegben jobban van biztosítva az egyes élete minden veszedelem ellen. Szétszórta, kevesen vagy éppen egyenként teljesen védtelenek. Állat- vagy embertársa részéről érhető támadástól való félelem

éppúgy kényszeríti az embert az egymáshoz való szoros csatlakozásra, mint a ménest. Ez a farkas közeledtére azonnal összefut és lábukkal kifelé fordulva zárt csoportot képeznek, hogy a támadást kivédjék. Az emberi csoportok is befelé összekapcsoló egységre törekszenek, hogy kifelé védelmi állásba helyezkedhessenek. Miután a fenyegető veszedelemmel szemben csupán együttes eljárás alapján létrejött cselekvésekkel tudnak védekezni, kénytelenek korán felismerni bizonyos szabályszerű együttműködést létrehozó, közös megállapodások szükségességét. E megállapodások, a fejlődésnek magasabb fokán, mikor már nemcsak a pusztá lét megvédésének érdeke kapcsolja össze az embereket, jogszabályokká lesznek, melyek az együttélés lehetőségét biztosítják. Az együttélőket védik egymással szemben, hogy a közösség egyesek rosszindulatú, önző ösztönei által újból szét ne romboltassék. Ezért kell lenniök valakinek vagy valakiknek, kik e közös szabályokat kitalálják, azokat elfogadtatják. Végrehajtják és az ellene tevőkkel szemben megtorlással élnek. Létrejön fokozatosan így a kormányzó személy és a kormányzott sokaság vagy a kormányzó kevesek, osztály, a kormányzottak tömegével szemben. A szervezkedés fejet nyer, rétegződést s ha az ily embercsoport aztán céltudatos előrelátással, bizonyos területen való élésre határozza el magát, akkor a legmagasabb szervezkedési egység is létre jön, az állam. Tehát az embert légtér természetesebb és legelsőlegesebb életérdekei arra kényszerítik, hogy legelőször politikai szervezeteit alkossa meg.

Egyes fajták és népek különösen alkalmasnak bizonyultak politikai szervezeteiknek gyors és évszázadokra szóló kiépítésére. Babilóniaiak, hellének, különösen a rómaiak az ókorban. Később a germán népek rengeteg tömegéből a frankok, majd a németek. Nagy eredményeket értek el az arabok s legújabbán az angolok, németek. Kiválóan államalkotó és fenntartó népnek bizonyult a magyar is, mely még mai szervezetében is oly intézményekkel bír, melyeket ezer évvel ezelőtt alapoztak meg kiváló uralkodóink. Az egyház, a vármegye szervezete. Állandó és történelmi ellentállásra képes politikai rendszert kifejleszteni nem tudó népek a főníciaiak, zsidók, punok, perzsák, hunok, avarok, gótok, tatárok, melyek aránylag rövid ideig éltek önálló életet.

Az egyes embercsoportok már nagy és erős védelmi és fenn-tartó szervezeteket fejlesztenek ki, mikor lelki szükségleteik, mely először csak babonás sejtésekből állott, a megfelelő életformák kialakítását megkívánta. Körülbelül a törzsi szervezetnek kialakulási

ideje az a fejlődési mozzanat, amikor az emberek érzésvilága, a körülöttük és bennök levő titokzatos erők megértésére és átérzésére azokat megbatározott formába inti. Megalkotja először kezdetleges, majd mind tökéletesebb vallásrendszerét. A világnézeti fejlődés értelmi és érzelmi eredményei először vallásos költészetet, tudományt, bölcsészetet hoz létre, majd az felvéve mind több és több világi elemet, általános műveltséggé szélesedik ki. A műveltség ki-fejlődése, bár legtöbbször szoros összefüggésben van a politikai fejlődés menetével, nem mindig és nem mindenhol föltétlen velejárója annak. Csak kiváló fajok és népek képesek arra, hogy nagyszabású politikai szervezeteik mellett époly nagy műveltséget fejlesszenek ki.

Legszerencésebbek ily tekintetben a hellének, a rómaiak, arabok, románok közül a franciák, a germánokból a németek, angolok. A magyarok, bár politikai rendszerüket nagyszerűen ki tudták építeni, fájdalom, nagyszabású műveltséget nem tudtak keletkeztetni. Ennek okait a faji tulajdonságok bizonyos hiányai mellett, történelmi helyzetünkben, bőségesen megtaláljuk. Annyit meg lehet állapítani, hogy oly népek, melyek földrajzi kedvező fekvésüknél fogva, távolabb, védettebb helyen feküdtek a történelmi életnek folyton zajgó országútjától, azok e tekintetben szerencésebbek voltak. Módjuk volt azon nyugodtabb idöket, melyeket más népek élet-halálküzdelemben töltöttek, műveltségük fejlesztésére fordítani. A néptermelte testi és lelki energiákat nagyobb szabású szellemi fejlődésnek szolgálatába állítani.

Az embernek elsőrendű szükségletei a táplálkozás, a ruházkodás, lakás, a legkezdetlegesebb korokban is, természetesen legfőbb gondját képezte a népeknek. Tehát bizonyos minimális *gazdasági fejlődés* minden népnél észlelhető volt történelmi életének legkezdetén is. Csakhogy mindazon gazdasági tevékenység, amely az egyes korokban megnyilvánult, nagyon sokszor nem állott arányban a más két életformának fejlődési fokával. A gyűjtögetés legprimitívebb gazdasági tevékenységétől kezdve, amelyben még a célkitűzés és előrelátás lelki mozzanata hiányzik, a terménygazdálkodás rendszeres gyakorlásán át, a legmodernebb hitelgazdálkodásig, a gazdálkodási fejlődési fokok nem következnek minden népnél, minden korban föltétlenül be. A világtörténelmi példák azt mutatják, hogy politikailag nagyon kifejlődött, nagy szerepet játszott népek gyakran a műveltségben csupán alacsonyabb vagy közbeeső fokot értek el. Épúgy tapasztalható ez a gazdasági fejlő-

dós terén is. Nagy politikai súllyal bíró nemzetek tekintélyes műveltség birtokában alacsony vagy közepes gazdasági fejlődési fokot produkáltak csupán.

Az embernek legelsőrendűbb szükségleteit hosszú ideig az őstermelés egyedül elégítette ki. Ezzel szervezetét fenntartani és fajtáját továbbplántálni képes volt. Táplálkozik a föld, az erdők gyümölcseivel, az erdők és vizek állataival, megszelídített állatok termékeivel. Ez magában oly gazdagságot és változatosságot nyújt, ami az embereket sokáig kielégítheti olyan egyszerű alakban, mely semmi nagy technikai átalakítást nem igényel. Ruházkodását el látja az állat és növényi anyag. A lakásban szintén könnyen megelégszik az ember nem szilárd épülettel is, különösen, ahol az éghajlati viszonyok erre nem kényszerítik rá. Az ipar, ha kielégítette a csekély igényeket, teljesen aránybari állott az ember azon korban való szükségleteivel. A kereskedelem az egymással való kicserélésre elég anyagot talált az őstermelés eredményeiből. Nagyon fejlődött államok és népek évszázadokig megelégedtek ily gazdálkodási fejlődési fokkal. Az ókori keleti népeknek oly sok századig, sőt évezredekig fennállott államai, a gazdasági téren ezen legalsóbb gazdasági fokát fejlesztették ki, a termény gazdaságot. Babilónia. Asszíria, Egyiptom, Perzsia oly nagy területen űztek terménygazdálkodást és oly óriási mennyiségű gazdasági javakat termeltek, ami egyenesen csodálatot keltő. És e primitív gazdálkodási módszer kielégítette e világhatalmas népeket és korát. Hiszen a középkorban is nagy államok, frank-római császárság, német-római császárság, életüknek első felében ezen első gazdasági fejlődési fokra emelkednek fel csupán.

Az ókor népei közül részben a föníciaiak, de különösen a hellének voltak azok, melyek nagy politikai, csodálatot keltő műveltségi fejlődésük mellé gazdasági téren is a kezdetlegesnél magasabb fokra emelkedtek. Bámulatosán sokoldalú képességükkel a pénzgazdálkodást fejlesztették ki. Oly világkereskedelmet, mely Massziliától Olbiáig és Tráciától Afrikáig uralkodott az akkori gazdasági életben. Utódja ebben Róma lett, mely ezen területet kiterjesztette az Indusztól Gibraltárig, Afrikától Kaledóniáig és Germániáig. A népvándorlás, mint minden téren, itt is arra kényszerítette az embert, hogy történelmi életét a legkezdetlegesebb fokon kezdje újra. A nagy germán államoknak, a hűbérrendszernek kora fi legteljesebb termény gazdálkodási fejlődési típusai a történelemnek. Csak a középkor második felében fejlődik az ember ismét a

pénzgazdálkodás színvonalára fel. Az olasz, német városok hatalmas kereskedelmét, iparát, a céh rendszert, mint bámulatos kiegyenlítőjét a gazdasági egyenlőtlenségnek és túlzásnak, már nagy politikai és műveltségi fejlődés előzte meg. Az újkor nagyszerű kultúrújjászületésével, felfedezéseivel és találmányaival szintén megelőzte azt a hatalmas fellendülést, amely végül is a kapitalizmusban és legújabbban a mindent átölelő hitelgazdálkodásban csúcsosodik ki.

Amerika felfedezésével, a tőkék létrejövésének lehetőségével minden magát jelentősnek tartó állam arra kényszerült, hogy területének gazdasági energiáit minél inkább kifejlessze. Már kezdett mutatkozni a modern történelmi életnek azon jelensége, hogy a politikai, műveltségi tényezők mellett a gazdaságiak lépnek előtérbe. Minél inkább haladunk napjaink felé, annál inkább érvényesül e szempont. Végül úgy tetszik a felületes szemlélő előtt, hogy csak ez az egyedüli. A világversenyfutásban senki sem akar lemaradni. Innen van, hogy a legújabb korban a politikai, a műveltségi életformák mellett, sőt sokszor azok rovására is, minden nép szenvedélyes mohósággal a gazdasági életformák kifejlesztésére veti magát. Az újkor raffinált kultúrája nem elégszik meg sem a táplálkozásban, sem a ruházatban, sem a lakásban egyszerű, természetes formákkal, hanem a technikai találmányok által elkényeztetve és elkapatva, mindinkább szélsőséges mesterkéltségnek esik áldozatul, így különösen az iparnak és kereskedelemnek oly munkaanyagot ad, hogy úgy látszik, mintha mindenki és minden ezen két emberi tevékenység szolgálatában állana csupán. Államéletben, műveltségben minden és mindenki csak ezért volna, csak ezért szabadna dolgoznia.

Csak a legújabb kor mutatja azon legszerencsésebb fejlődési típusokat, melyeknél bámulatosan kiépített politikai életformák, nagyszerűen kifejlődött műveltségi életformák mellett époly hatalmas, sőt bizonyos tekintetben az előbbieket elnyomó és rajtuk uralkodó gazdasági életformák jelentkeznek. A fejlődés menetében tehát a sorrend megállapítható. Előszóra politikai, aztán a szellem-erkölcsi és végül a gazdasági életformák következnek és fejlődnek ki. Ha a történelmi életet helyesen akarjuk megérteni, akkor ezen törvényszerűséget szintén szem előtt kell tartanunk. Ennek tudása sok oly mozzanatot tesz világossá, melyek különben előttünk homályosak maradtak volna.

VIII. Politikai életformák.

Horda, törzs, népcsoport, nemzet, állam.

A történelmi életformák közül, a fejlődésnek természetes következményeként, legelőször a politikaiak jelentkeznek. Ezek vannak szoros és elválaszthatatlan összefüggésben, azon már a legprimitívebb embernél is jelentkező törekvéssel, hogy fizikai lényének fennmaradását biztosítsa. A politikai életformák ép ezért védelmi jellegű szervezkedések. Az erőknek oly irányú összetétele, melyek saját személyüknek és fajtájuknak megvédését lehetővé teszi. Ez erőösszetevődés azonban később a halmozódás által fokozatosan oly mérvű lesz, hogy védelmi jellegét elveszítvén, hódítóvá válik. Egy-egy fajnak oly hatalmas fejlődése következik be, hogy annak összpontosuló életenergiái nemcsak a saját politikai szervezetének, a létesített intézményeknek fenntartására elég, de még erőfelesleget is termel. Ekkor ez a felesleg elhelyeződést keresvén a politikailag már szervezett népcsoportot, szervezetének kibővítésére új területeknek beleszólására, tehát hódításra ösztönzi, kényszeríti, így keletkeznek a politikai életformáknak különböző fokozatai és sokszerű változatai, megfelelően azon változó és váltakozó eseménycsoportoknak, miket a történelmi élet folyton-folyvást létrehoz.

Az állatvilágnak megfigyelhető egyik lelki jelensége, hogy azok, hacsak a földrajzi viszonyok megengedik, csoportokban élnek. Az egyfajta-hoz tartozók mindig, de még különböző fajtájúak is, gyakran együtt vagy legalább egymáshoz közel élik le életüket. Annál inkább meg kell állapítanunk ezt az emberről. Az embernek ősi időktől fogva egyik legfőbb és legjellemzőbb lelki tulajdonsága volt a társulásra való hajlam és készség. Titkos és öntudatlan lelki rugója ennek valószínűleg a biztonság megnyugtató érzése és az egyedüllevőségben bekövetkezhető elpusztulástól való félelem volt. A kezdetleges embert ezer veszély fenyegette. Állattársai, a természeti erők, embertársai részéről. A maga védelméről való gondoskodás ugyan nem igen okozhatott félelmet, mert bátran szállt szembe a veszéllyel. De a vérségi kapcsolatnak aggodalma, otthon maradt gyermekeiért, arra készítette, hogy legalább távolléte alatt, míg prédára jár, biztonságban tudja azokat. Legjobban pedig azt úgy érthette el, ha őket oly nagyobb

tömegbe helyezte el, melyben valószínűleg nem épen az övéit érheti a veszély és amely nagyságánál fogva, a rájuk zuhanó bajjal szemben könnyebben tudott védekezni. A tisztán önvédelmi cél szerűség homályos, eleinte még öntudatlan gondolata hozhatta össze nagyobb területeknek szétszórt ember családjait megfelelő, együttes védelemre alkalmas területen. Ha e terület egyben arra is alkalmas volt, hogy elsőrendű szükségleteiket könnyű szerrel elégítsék ki, tehát haldús folyó vagy tenger, vadban és bogyókban gazdag erdő, akkor ezen ötletszerű összetevődése az embereknek hosszabb időre szóló, szilárdabb keretet ölthetett. Így jöhetett létre a politikai életformáknak legkezdetlegesebbje, a *horda*.

A horda jellemző vonása az alkalmosszerűség, ideiglenesség. Nincs tehát a kezdetleges szervezkedésben állandóságra törekvés és a célkitűzésnek tudatossága. De nincs meg benne a történelmi erkölcsi erőknek, a faji öntudatnak, azonos világnézetnek összekovacsoló és összetartó hatalma sem. Hanem csak homályos tudat alatt levő azon ösztön, hogy saját magát és hozzátartozóinak életét védje, fennmaradását inkább biztosítsa. Az így összeverődött és végül összeszokott emberek között az együttélés természetes folyamánnyaként, élettani kapcsolat jön létre. A legkülönbözőbb csoportok tagjai egymással összekeverednek és a fajfenntartás ősi ösztönétől hajtva idegen, de velők együtt levőkkel hoznak létre újabb és újabb nemzedéket. Bizonyos idő múlva az elkeveredés oly fokúvá válik, hogy csak homályos tradíció gyanánt él a csoportban a hordaállapotnak emléke. Sőt ép ellenkezőleg, az egy fajtához való tartozandóságnak történelmi tudata lép mindinkább előtérbe. A hagyomány mindjobban kifejleszti az ősök kultuszát. Egy emberfölötti tulajdonságokkal bíró hős félisten lebeg az utódok lelki szemei előtt, misztikus, fényes magasságban. Az együttélők pedig a történelmi tudatnak bizonyosságával származtatják magukat a hősi őstől. Az így összetevődött embercsoport, melyet a faji összetartozandóságnak történelmi tudata, az egy őstől való leszármazásnak érzése tart össze, ez a *törzs*.

A törzs szervezkedési életformájában a vérségi kapcsolat összetartó erején kívül fokozatosan, már magasabbrendű kultúrkötélékek fejlődnek ki. Az emberi együttélés csak úgy valósítható meg, ha közöttük valami erkölcsi szabályozó erő van jelen. Olyan erő, mely az egyesek gonosz indulataiból származó önzést, s vérmérsékletének túlzásaiból keletkező vadságot és kártevésre való akaratát megfékezze. Az ember még a mai legműveltebb korban is

könnyen hajlandó arra, hogy ami neki előnyös, azonnal és könnyű szívvel megcselekedj e, ha az embertársának kellemetlen, sőt anyagi tönkremenését idézi is elő. Meggondolás nélkül s érzéketlen és kegyetlen lélekkel támadja meg haragjában és gyűlölködésből azt, ki céljának útjában áll. Nyomorékká teszi őt, esetleg életét is elpusztítja. Ezen emberiségellenes hangulat és lelki alkat vájjon minő lehetett akkor, mikor még az erkölcsi erőknek fékező hatalma nem volt meg? Mikor minden a testiség nyers erejétől függött? Mikor az erőnek érvényesítése, az erőszaknak minél merészebb alkalmazása dicsfényvel vonta be az illetőt? Bátor, vitéz a többi által irigyelt tagjává avatta az embercsoportnak. Természetesen, nehogy az következzen be, hogy a másoktól származható veszély ellen együvé csoportosult emberek önmagukat pusztítsák el, oly erkölcsi szempontoknak kellett megszületniük, melyek a köztudatba átmenve, tiltó parancs gyanánt működjenek. A nagy szellem tiltja egymás megölését. A főnök megbünteti, ki a törzshöz tartozót elpusztítja. A család férfi tagja bosszút áll azon, ki hozzátartozójának életét elveszi. A fejlődés folyamán mind e szempontok kialakították az összesség lelkében az együttélést szabályozó és lehetővé tevő megállapodások és megállapítások szükségérzését. A célszerűség előrelátó gondolata is mindjobban^ gyökeret verhetett a tapasztaltabb, élesebb ítélőképességű emberek között, míg végre létrejöttek akár kölcsönös megegyezés, de inkább egy magasabb erő rákényszerítése következtében erre vonatkozó megállapodások, jogszokások, később jogszabályok. E jogszabályokat isteni kinyilatkoztatás útján legtöbbször az isten szolgái adják népüknek (Mózes). Vagy pedig a vezér, fejedelem, rákényszeríti arra népét saját akaratából és belátásából, avagy a közösség beleegyezésével (Árpád). Az így törvénné, tehát mindenkire egyformán érvényessé fejlődött jogszabályok, csupán elméleti értékkel bírtak volna, ha annak háta mögött nem állott volna erő, mely a meg nem tartókkal szemben megtorló lépéseket nem tehetett volna. Kellott valakinek és valaminek lennie, aki és ami e jogszabályokat megtartotta, de meg is tartatta. Ez volt a törzsnek a feje és a mellette levő katonai rend, a nemesi osztály. Tehát már a törzs egyszerű politikai életformájának három fontos feltétele volt meg az embercsoport, a vezető és a törvény.

A törzs, ha még oly nagy is, mégis az embercsoportosúllanak, halmozódásnak igen kicsiny egysége volt. A védekezések, a hódításnak érdeke nagyobb csoportosulásokat tett aján-

latossá. Egy területen élő különböző törzsek, a nélkül, hogy tór/.si önállóságukat feladták volna, egyesülnek laza összefüggésben ocrv-mással. Lehetett köztük hasonló vallásos felfogás, ugyanazon égitestnek imádása, hasonló nyelv, esetleg már elkeveredés útján vérségi kötelék is, az összekötő kapocs. Ily törzsek közös érdekből, közös célkitűzés okából sokáig élhettek egymás mellett. Vándoroltak együtt, mikor is az egyes törzsek fejei, ideiglenesen, legalább is a nagy feladat megoldásának tartamára, közös vezetőt ismertek el maguk felett, Álmos, Árpád és a magyar hét, később kilenc törzs. A törzseknek ily összehalmozódása, mely csak alkalmoszerű jellegű, a vándorlás tartamára, megtámadtatás és a háború befejezésének idejére vonatkozik, *népcsoport*.

A népcsoportok a közös együttélés, a közösen elviselt szenvedések a kölcsönös védekezés és végül azonos világnézeti és faji felfogás segítségével mindjobban összekeverednek. Mindinkább kialakítják a törzsek fokozatos összeolvadásából az új népegyéniséget. A törzsi ellentétek mindjobban eltűnnek és az egészet összefoglaló általános, nagy tulajdonságok, mindinkább uralkodókká, válnak. A laza összefüggés helyébe a történelmi célkitűzésnek új haza keresés, új terület elfoglalása, szilárdan összefoglaló öntudata lép. Mikor az összeolvadt volt törzstagok, nem saját törzseiknek, de az újonnan létrejött általános és közös népegyednek érzik magukat tagjaiul. Mikor elismerik, hogy a mindenkire kötelező törvények megtartásának joga az egyet illeti. A történelmi jövő felett való intézkedési és elhatározás! hatalom egygyé, akkor létrejön a tökéletes politikai szervezkedés, a *nemzet*, mi nem egyéb tehát, mint a politikailag szervezett népcsoport.

A nemzet magában foglalja a politikai szervezkedésnek alapfeltételeit, az embercsoportot, jogszabályokat, vezetőt, de már fejlődöttebb fokban. Leglényegesebb különbség azonban a kettő között, hogy itt a fajiság öntudata által kitűzött történelmi eszme segítségével, honalapítás, haza keresés vagy érzelmi közösség jön létre, a régebben laza lelki összefüggés helyébe. A faji és történelmi egység, mely történelmi hivatásának először körvonalatlan, később szilárd és biztos öntudatát ébreszti fel az így együvé szervezetteknek. A nemzettéalakulás, mint magas politikai fejlődési fok, oly időben indulhatott meg, mikor még az egész embercsoport a mozgás állapotában volt. Tehát a nomád és félnomád időkben. Teljesen azonban csupán akkor fejlődhetik ki, ha a letelepedésnek legdöntőbb kultúrténye, az egy helyen maradni akarásnak hatal-

mas lelki motívuma megszületik. Ha a vándorlás folyamán összeolvadt és politikailag mindjobban szervezkedni kezdő népcsoport, akár saját ösztönszerű vagy történelmi tradíciók által teremtett érzés okából, akár védelmi és gazdasági célszerűségből, végül a vándorlást vezetőnek történelmi belátása és előrelátása következtében egy bizonyos, földrajzilag és politikailag lehatárolt területhez leköti magát. Amikor tehát az előbbi feltételekhez politikailag szervezett embercsoport, azaz nemzet, jogszabályok, politikai vezető, hozzájárul még a letelepedés kultúrtényének és az állandó területnek feltétele, akkor megszületik a legtökéletesebb politikai életformáció, az *állam*.

A politikai együttélés kifejlesztette tények összességének elvont fogalma az állam. Az állam most már magában foglalja a területet, melyet a nemzet egyedüli és elvitázhatatlan tulajdonának tart. Az államfőt, akit a nemzet elismer. A nemzetet, amely fölött a fejedelem uralkodik. A jogszabályokat és ezeknek a gyakorlati életbe való átültetésére szolgáló intézményeket, melyeket mindenki elfogad és azoknak engedelmeskedik. A politikai tagozódás által létrejött osztályokat, melyek a természetes kiválogatódás törvényszerűségénél, egyes fejlődési fokoknak természetes és mindig azonos velejárói. A politikai életnek ezen forma ja volt azon lehetőség, melyben a nemzetek megszületvén, kifejlődtek és maguknak évezredek fennmaradását biztosították. Azon népcsoportok, melyek nem tudták az állam szervezetét kialakítani avagy csak tökéletlenül, azok rövid történelmi élet után megszűntek. Gótok, longobardok, vandálok, alánok, hunok, avarok. Viszont, melyek ebbéli képességgel és tehát történelmi hivatással bírtak, azok hosszú ideig éltek, nagy politikai, műveltségi, gazdasági szervezkedéseket hoztak létre. Babilóniaiak, asszírok, egyiptomiak, hellének, rómaiak, frankok, németek, magyarok. Tehát történelmi bizonyosságnak tekinthetjük azon törvényszerű megállapítást, hogy az ember az állam politikai keretében tehet legjobban eleget emberi és történelmi hivatásának. Fejlesztheti ki az őt boldoggá tevő szellemi és gazdasági kultúrát. Valahányszor az ember az államnak szétrombolásával kereste boldogulásának útjait, mindig rettenetes romlásba döntötte önmagát is. Reakcióképen oly formáját hozta létre az uralkodási módoknak, melyek az államot visszaállítva régi helyébe, közszabadsági korlátokat nem ismert.

Sándor, Augustus, Napoleon deszpotizmusa.

IX. Államformák.

Kötött államforma: egyeduralom (monarchia). Kötetlen államforma: köztársaság (respublica).

A politikai szervezkedés elsődleges célja az önvédelem volt. Később pedig a faji képességek kifejlődésének, magának a fajnak minél nagyobb számra való felnevelésének biztosítása. Végül az így kifejlődött testi és lelki erőknek segítségével való hódítás. Az a belátás, hogy a fennmaradásnak és továbbfejlődésnek lehetősége csak az erők együttműködésében van meg, továbbá, hogy a közös érdek megvédésében a siker szempontjából a gyors és egyöntetű, cselekvés elengedhetlen, arra ösztönözte végre is az embereket, hogy közösen kötelező jogszabályokat és mindnyájuk felett álló egyéni közhatalmat ismerjenek el. A törzsi korszakban még a vezér csupán a törzsfőnökök és a törzsek előkelőinek, sőt az egész törzs fegyverképes gyülekezetének együttes beleegyezésével gyakorolhatta a közhatalmat. Az államfő eszméje csak akkor alakul ki teljes világosságában, mikor az állam fogalma megszületik. A közhatalomnak egy vagy több által való gyakorlása, annak mikéntje az államszervezetnek is különböző fajtáját alakította ki, tehát *államformát*.

Az államforma az a politikai keret, melynek határain belül s annak védelme alatt leéli az ember politikai, kultúr- és gazdasági életét. Tehát döntő fontosságú volt az államok formáját kitalálni, mely ezen nagy történelmi hivatásnak megfeleljen. Nagyon kevés ingadozás után az ember célszerűségi belátása által ösztönöztetve, a közhatalomnak egy személy által való gyakorlását fogadta el. Tehát az államformáknak azt a válfaját alakította ki majdnem minden nép és mindenkor, melyben az egy volt az uralkodó személy, tehát egyeduralmakat. E tekintetben aztán a fejlődés folyamán azon hatalmi erőviszony szerint, hogy az egy hatalma milyen arányban állott az általa kormányzott sokakéhoz képest, kétféle személyes uralom keletkezett. Az elsőben a kormányzottakat, a sokat, többszörös jogi és lelki lekötöttség fűzte az egyhez. A másodikban pedig a közhatalmat gyakorló egyet a sokhoz. Ott az egy, a legfőbb hatalmi tényező és a sok akaratának végrehajtója, itt pedig a sok az egyedüli hatalmi tényező és az egy nem egyéb, mint a sok akaratának végrehajtó személyi eszközei. Az elsőnél a

köz hatalomhoz való jutás és annak gyakorlása sok kötöttség által szabályoztatik, a másodiknál kötöttség alig van. Ép ezért általában kétféle államformát állapíthatnak meg a történelmi élet folyamán, kötöttet és kötetlent.

A *kötött államformában*, az uralkodó személyéhez az államot és általa a nemzetet három állandó történelmi kötelék fűzi. Az uralkodó család, a köz hatalom megszerzésének módja, a köz hatalom gyakorlásának ideje. Az uralkodóház vagy dinasztia jelentős politikai történelmi alakulat, melynek gyökere a legprimitívebb korba nyúlik vissza. Az általános fejtelenség idejében az egynek egyéni kiválósága őt a többi fölé emelte. Testi erő, lelki bátorság, okos előrelátás, esetleg legtöbb jószág felett való rendelkezés külön-külön egyenként, legszerencsésebben ezen összes tulajdonságok együttvéve a soknak tiszteletét, bizalmát, az illetőtől való félelmet kényszerítette ki. Ha az így megszerzett hatalmat úgy használta fel, hogy ebből a soknak előnye, jóléte, védelme származott, akkor a legegyszerűbb lelki érzés követelménye gyanánt is, a sok hálás volt az egy iránt. A lekötölezettségnek, a bámulatnak és szeretetnek ezt az érzését szívesen ruházta át a nemzeti hősnek még ismeretlen gyermekére is. Ha ez is érdemeket szerzett a törzs, a nemzet érdekében, akkor már a sokak lelkében az a történelmi tudat fejlődött ki, hogy sorsa ezen szerencsés, vitéz család tagjaihoz van kötve. Ennek hiányában talán el is pusztulna. Tehát idők folyamán a nemzet és uralkodó család között, az együttélés, a dicsően együtt-harcolás, a szomorúan együtt szenvedésnek történelmileg megszentelt emlékei, tradíciói hatása alatt oly benső kötelék jön létre, mely uralkodócsalád és nemzet történelmi létét elválaszthatlanul köti össze. A kötött államformának, az egyeduralomnak, a monarchiának tehát legelső feltétele, melyhez kötve van, a történelmi élet folyamán fokozatosan létrejött uralkodócsalád. Karolingok, Bourbonok, Habsburgok, Hohenzollernek, Árpádok, Romanovok. Az oly uralkodócsalád, melynek első tagja a véletlen által jut köz hatalomhoz hirtelen, minden történelmi előfeltétel nélkül, az legtöbbször az alapító személyével megszűnik. A római katonacászárok, I. Napóleon, III. Napóleon.

Az egyeduralomnak második jellemző tulajdonsága az a mód, miként az uralkodócsalád alapítója, majd annak utódai a köz hatalomhoz jut. Az eddig való történelmi kutatások azt bizonyítják, hogy a hősies ősz kényszerítette maga számára a köz hatalmat, legalább is, ha kedvező viszonyok véletlenül kezére játszták, azt

a nemzet akarata örökre is megtartotta. E tényben a különösen a kezdetleges időkben, mikor kellő érettsége erre nem is volt, kevés szerepe lehetett. Valószínűleg nem gördítettek az ellen sem akadályt, hogy az érdemeket szerzett apa után, annak gyermeke vegye át az uralmat. Ha volt is esetleg az illetőnek vetélytársa, akár saját fajtájából vagy idegen népből, a nemzet történelmi öntudatból ragaszkodott volt uralkodójának családjához. Tehát a közhatalmat az utód *örökösödés* útján szerezte meg. A monarchia jellegzetes vonása ép ez.

Azonban nem egyszer adódott oly helyzet is, hogy egyesek pártok vagy osztályok saját egyéni érdekeik előmozdítása céljából a nemzetet, nem az utód, de idegen mellé sorakoztatták. Ha pedig az uralkodócsalád kihalt, akkor felmerült a változás természetes szüksége, előbbi esetben a lehetősége. A közhatalmat tehát az illető az össznemzet akaratából vagy egyesek és pártok által való befolyásolás által, *választás* útján nyerte el. A nemzet és király között való alkotmányharc eredménye gyanánt vegyes forma is jöhetett létre, mely úgy az uralkodói, valamint a nemzet szuverenitását juttatja kifejezésre, az *örökösödéssel vegyes választás*. Azonban ebben a módban a tényleges erő kifejezése mégis az -örökösödés, mert az uralkodó a nemzet beleegyezésével kijelöli utódját előre, aki biztosan követi őt. A választás tjsak formái. Bár törvény szövegébe foglalt joga a nemzetnek, mégis tulajdonképpen a szintén törvénybe foglalt joga az uralkodónak mindig erősebb, A választás elméleti ténye, rendszerint a hatalomba beigtagató díszes szertartásban, a koronázásban fejeződik ki, mint nálunk.

Az egyeduralom harmadik jellemző feltétele az, hogy az uralkodó a közhatalmat *haláláig* gyakorolja.

A *köztársaságnak* kötetlen államformája nélkülözi a monarchia leglényegesebb kellékeit. A közhatalmat itt is ugyanegy személy gyakorolja, de ez tekintet nélkül származására, bárki lehet. Tehát nélkülözi az illető az uralkodói családból való születésnek történelmi tekintélyét, az ily család közéleti szerepléséből kiáradó presztízsnak misztikus fényét és erejét. Itt a közhatalom megszerzésének a dolog természeténél fogva csak egy módja van, a választás. A közhatalom gyakorlásának időtartamát illetőleg csak nagyon rövid idő van megállapítva, pár év. Tehát a köztársasági államforma az államfővel szemben a nemzet részéről jóformán semmi megkötöttséget nem enged meg. A közhatalmat gya-

korló elnök az államnak közkormányzattal megbízott első hivatalnok csupán.

Ha e két államformát összehasonlítjuk, akkor azonnal szembeötlő különbségeket fogunk tapasztalni. A monarchia az állandóságnak államformája. A politikai életet köti egy-egy uralkodó családnak évszázadokig tartó életéhez. Az általa történelmi-híg kifejlesztett politikai rendszerhez és célkitűzéshez. Az örökösödés által az állandóság az egyes uralkodó halálával sem zavarodik meg, mert a közhatalom az állami élet minden megzavarása nélkül az elődről átmege az utódra. Szintén az állandóság gondolatát szolgálja azon körülmény, hogy az uralkodó élete végéig gyakorolja a közhatalmat és egy átlagos emberi kor határán belül, 40—50 év, az uralkodásban még személyi változás sem következik be. A nemzet által kifejlesztett intézmények zavartalanul működhetnek. Különösen a modern alkotmányos monarchiában, hol a nemzet és király akarata egyenlő, sőt a nemzeté több. Az uralkodó nem is igen nyúlhat be államának politikai életébe zavarólag, mert a modern király nem kormányoz többé, csak uralkodik. Pártok felett áll, állandó erkölcsi hatalom, mely tekintélyével lehetővé teszi a politikai élet veszedelmessé váló ellentéteinek letompítását, új pártoknak kormányzásra való igénybevételével, új államférfiaknak a vezetéssel való megbízásával. Az uralkodó történelmi tekintélyével képviseli az államot külfölddel szemben is, védi azt s igyekszik szövetségekkel erőssé tenni. Az uralkodó fényes udvartartása, a művészetnek és tudománynak lehet egy életen vagy családokon át hagyományoszerűen istápolója, kifejlesztője és létrehozója. Úgy-szintén egy-egy állam speciális gazdasági ágának, mintagazdaság, külön ipar vagy tenyésztési ág meghonosítója és kifejlesztője. Nem egy uralkodó család nemzetének speciális kultúrát vagy gazdálkodást és általános gazdasági fellendülést teremtett.

A köztársasági államforma természeténél fogva a rövidebb időközökben, rövid ideig hatalmat adó választásával, a változásnak a kifejezője. A köztársasági elnök, gyakran alig ismert közéleti férfiú, önmagának az őse. Bár ez az egyéni érvényesülés szempontjából ideális, mégis hiányzanak belőle a történelmi fejlődés szempontjából oly értékes közkormányzási tulajdonságok, melyek egy-egy családban a fokozatos fejlődés folyamán az illetőt uralkodói, államfői egyéniséggé teszik. Ha az elnöknek erre volna is képessége, tie uralmának rövid ideje ennek kifejlesztésére és kifejtésére nem ad módot. Tehát minden elnökkel más és más politikai felfogás

kerül uralkodóul előtérbe, más és más személy, egész politikai érdekelttségével. A legyőzött elnökjelölt pedig őszintén nem tud vereségébe belenyugodni és újabb erőpróbára készül, bár ép hogy befejezte az egyiket. A választásokat hihetetlen agitáció előzi meg, mely az állampolgároknak hónapokig lefoglalja élettevékenységét, a lelki és anyagi kísértés által megingatja és aláassa közéleti tisztaságát. A köztársaság a nemzetet folytonos politikai lázban tartó, újabb és újabb politikai rendszereket, személyeket és pártokat felszínre vető, szüntelen mozgásnak életformája.

A történelmi élet azt mutatja, hogy úgy az időmennyiséget, területet és a népek számát illetőleg, minden korban a monarchia volt az uralkodó kormányforma. A babiloniak, egyiptomiak majdnem három és félezer évig, az asszírok ezeröttszáz évig, rómaiak ötszáz évig, arabok ötszáz évig, a mai európai nemzetek, franciák, angolok, németek, magyarok, bolgárok, szerbek, görögök, oroszok, lengyelek, csehek ezer év óta élnek monarchikus államformában. Ezek közül az angolok, franciák, lengyelek éltek köztársaságban is, de ezek a világtörténelem 6000 évéhez viszonyítva csak epizódoknak tekinthetők. A történelmi élet két jelentős esetet mutat, mikor köztársasági államformában élt egy nép, a hellének és rómaiak. Mindkettő azonban pusztító pártharcok után monarchiába végződött, egyik Nagy Sándoréba, másik Augustuséba. Azt is meg leli az állapot, hogy nagy kultúrákat a monarchiák államformájában fejlesztette ki az ember, különösen a római császárságtól máig. Itt is kivételt képez a hellén és római, legújabban az Unió kultúrája. Ha még ehhez vesszük Indiának, Kínának és Japánnak ősrégi monarchiáit, akkor arra a történelmi megállapításra kell jutnunk, hogy a monarchia felel meg az emberi természetnek. Legalkalmasabb politikai keret a legnagyobb kultúrfejlődés megteremtésére is. Nekünk, magyaroknak, a köztársasági államforma szellemi és érzelmi világa oly idegen, olyannyira nem felel meg történelmileg kialakult népegyéniségünknek, nemzeti történelmi felfogásunknak, hogy annak keretében való élés lehetetlennek látszik számunkra. A magyarságnak történelmi öntudata, élni akarása, elválaszthatatlanul függ össze a Szent István ragyogó koronája által szimbolizált magyar királyság nemzeti állameszméjével.

X. Uralkodási módok.

Önkényuralom, (abszolútizmus), alkotmányos uralom (konstitucionalizmus).

Azon kezdetleges korban, mikor az ember politikai szervezkedése megindult, ép azért történik az erők összpontosítása, szabályozó megállapodásoknak létrehozása, hogy az illető embercsoport fennmaradását biztosítsa. A műveletlen ember, nem bírván az erkölcsi erőknek fékező lehetőségével, teljesen indulatainak és állati ösztöneinek volt rabja. Az önzés, a harag, a bírvágy, hatalmi vágy, gyűlölet, könnyűszerrel állítottak embert emberrel szembe. Nemcsak egymásnak javait vették el kölcsönösen, hanem életét is minden meggondolás nélkül. Örökös harcban állott egymással az ember és ez állapot nem volt más, mint «Mindenkinek harca mindenki ellen.» Ily körülmények között megtörténhetett, egyik elmélet szerint, hogy azok közül egy, ki nagyobb történelmi előrelátással bírt, nagyobb látókörű és élesebb ítélőképességgel volt megáldva, mint ezen eszeveszett összeviasszaságban élő társai, belátta ez állapotnak vég veszélyességét. Sejtette, hogy a folytonos belső harc elpusztítja a csoport férfitagjait s végül kipusztul maga az egész törzs is. A folytonos emberpusztulás és a harcok miatt a közösség érzésének meglazulása úgy meggyengítik, hogy a szomszédok kevés erővel megtámadhatják és megsemmisíthetik őket. E belátás megértésére tehát alkalmas társakat keresett a csoportból, azon célból, hogy a lehetetlen állapotot erővel megszüntesse, így aztán a kellő pillanatban a rakoncátlankodókat megtámadták és a vezető akaratának elfogadására kényszerítették. Meg voltak arról győződve, ezt a hitet a vezető maga és környezete is igyekezett a köztudatba átültetni, hogy e nagy előrelátás nem földi tulajdonság, hanem égi szerzemény. Azt is hitték, hogy közönséges földi erővel a győzelmet az illető nem is vívhatta volna ki, csupán isteni segítséggel, így megszületett az a sejtelemszerű érzés, hogy az illető e feladat teljesítésére magasabb sugallatra vállalkozott és az égi erő, mint arra hivatottat, őt szemelte ki és földfeletti erejével csak őt segítette meg. Tehát a hatalom istentől származott, annak gyakorlója csak neki tartozik felelősséggel és elszámolással tetteiről.

Az uralkodó ezen felfogás által misztikus magasságba emelte önmagát a sok fölé. Kívánságait és parancsait mindig a legmagasabb erkölcsi erő, isten akaratának védelme és presztízse alá helyezte.

A nép elismerte fejedelmének kivételes lényét és hatalmának istentől való származottságának elvét. Minden fejedelmi parancsot meg gondolás nélkül teljesített, így jött létre a fejedelmi mindenhatóságnak gondolata, mely a keleti népeknél a fejedelmet oly emberfölötti magasságba emelte fel, hogy ő saját magát is félistennek, isten gyermekének, isten küldöttjének tartotta e földön. Földi halandótársaitól elvonultan élve, titkos sejtelmességbe burkolva be életét, még emberi szemnek sem volt szabad őt látni. E kegy csak azon kivételeseknek jutott osztályrészül, kik közvetlen környezetében éltek. Ez a deszpotizmus vagy zsarnokság.

Az ily uralkodók természetyszerűen uralkodói ténykedésükben teljesen önállóan jártak el és azon elv alapján, «így akarom, így parancsolom», minden szava és kijelentése paranccsá vált. Később ez elvet jogi formába öntötték, mondván: «Ami a fejedelemnek tetszik, bírjon törvény erejével.» Tehát a rendelkezési jog egyedül a fejedelmet illette nemcsak a saját és dinasztíája ügyében, hanem a nemzetet illető minden ügyben is. E felfogás az ókor és középkor folyamán változatlan fennmarad, sőt az újkorban még nagyobb jelentőségre tesz szert, ebben a közismert megfogalmazásban: «Az állam, az én vagyok!» (XIV. Lajos.)

Az *istentől származott uralkodói fenség elve* évezredekig rendszerezítette azt a módját a közhatalom gyakorlásának, amit önkényuralomnak nevezünk. Ahol minden cselekedete az uralkodónak az ő kényétől függött. Minden megkérdezése nélkül azoknak, kik annak végrehajtására vérüket és verejtéküket adják. Az önkényuralomban az államfő egyedül szabad elhatározásából gyakorolja a felségjogokat. Ő ízen hadat, köt békét, ő hoz törvényt, azaz az ő akarata válik mindenkire kötelező törvénné. Ő a legfőbb bíró és kegyelmi hatóság. Ő nevezi ki akaratának végrehajtóit, a közhivatalnokokat. Végül ő rendelkezik az állam pénzügyi forrásai fölött. Formailag van mellette egy testület, a tanács, mely alkalmas volna arra, hogy tudásával kiegészítse a fejedelem tehetségét, de ezt az uralkodó ha igénybe is veszi, mindenben saját elhatározása szerint cselekszik. Létrejön tehát azon uralkodói mód, amelyben az uralkodó önhatalmára támaszkodó, saját elhatározásából, a nemzet megkérdezése és beleegyezése nélkül, ha kell, annak akarata ellenére is, saját személye és családja érdekében uralkodik. Ez az *önkényuralom* vagy *abszolutizmus*.

Az ember tényleg örökös harcban volt embertársával, állítja a másik elmélet is, de e harc nem úgy szűnt meg, hogy az

egy a közhatalmat erőszakkal magához ragadta. A sok, az összesség arra a belátásra jutott, hogy ezen állapot a pusztuláshoz vezet és jószántából, közös akarattal, a bennük rejlő és tulajdonukat képező közhatalmat átruházták az egyre. Azon feltétellel, hogy azt az ő javukra gyakorolja, a kormányzásba beleszólást enged. Tehát kétoldalú szerződés, mely a nemzet és a király között úgy jön létre, hogy a nemzet adja az uralkodónak a közhatalmat, ezzel szemben ő a nemzet javára uralkodni tartozik. A kölcsönösségből természetesen folyik azon következmény is, hogy amennyiben a király a nemzettől kapott közhatalommal, nem az ő érdeke szerint él, akkor őt arra kényszerítheti, sőt azt tőle vissza is veheti. E felfogás szerint köteles a fejedelem az összesség érdekében uralkodni még akkor is, ha az saját személyi haszna ellen van, mert minden tettéért annak felelős, kitől a hatalmat nyerte. Az istentől származó uralkodói felség elvével szemben kialakul a *népfelség elve*, mely szerint minden a nemzetből és nemzetért van és az uralkodó a nemzetfelségnek csak megbízott gyakorlója.

Ezen felfogás a legújabb korok fejlődésének eredménye. Mikor fokozatosan a jogozottság mind szélesebb és nagyobb rétegekre kezd kiterjedni, polgárság, jobbágyság jogozottságával mind jobban jut jelentőségre a több, a sok az eggyel szemben. De műveltségi fejlődéssel mind többen sajátíthatták el a közkormányzásban való részvételhez szükséges ismereteket, így mind nagyobb tömegek jutottak a politikai érettségnek magasabb fokára. Belátták az önkényuralom visszáságait s meg nem felelő uralkodó kezében annak veszélyét az összességre nézve. Az uralkodói felelősség áthárítását a saját lelkiismeretére nem fogadta el a nemzet, hanem kívánta, hogy az uralkodó a felelősséggel annak tartozzék, kitől hatalmát nyerte és kinek erejével azt fenntartja. Ép ezért követelték, hogy a nemzet képviselőileg részt vegyen az állam kormányzásában és a felelősséget közösen osszák meg egymás között. A nemzet képviselője az országgyűlésben és a nemzetnek felelős és az uralkodótól független kormányban fejeződik ki. A legújabb korban a 48-as szabadságharcok után Európa minden államában érvényesül e felfogás. Tehát azon uralkodási módot, mely szerint az uralkodó nem saját egyéni hatalmára, de a nemzetére támaszkodva, nem saját elhatározásából, de a nemzet akaratával egyetértve, nem maga és dinasztíája, hanem a nemzet javára uralkodik, *alkotmányosságnak*, — *konstitucionalizmusnak* hívjuk.

A műveltségnek fokozatos kifejlődésével az embernek mind nagyobbodott ítélő- és kritikai képessége. Mindjobban belátta és érezte, hogy teljesen egy embertől függő közhatalom, amelyben legfőleg kevesen, a nemesek osztozkodnak, nem felel meg a mindenki érdekének. Ezért arra törekedtek, hogy legalább közvetve vegyenek részt a közkormányzásban. Folyton folynak tehát a több jogozottság elnyeréséért a rendi küzdelmek. Az így számban és közkormányzati szellemi értékben mindig növekedő jogozottak természetesen mind hatalmasabban ellensúlyozták az uralkodó egyéni hatalmát. Arra kényszerítették őt, hogy a közhatalomban a nemzettel osztozkodjék. Háborút csak a nemzet beleegyezésével izenjen, békét szintén csak a nemzet akaratával kössön. Törvényt a nemzet képviselőivel, az országgyűléssel együtt hozzon. Az igazságot a nemzet által kinevezett hivatalnokokkal szolgáltasson, kik a nemzet független kormányának tartozzanak felelősséggel. Közhivatalnokot csakis a nemzet felhatalmazása alapján nevezzen ki, kik szintén a kormánynak felelősek ténykedéseikkel. Végül az állam jövedelmeivel csakis a nemzet meghatározta célokra rendelkezék, nyilvános elszámolás mellett. A közhatalom két tényezőből álljon, az általános jogozottsággal bíró nemzet akaratából és a király akaratából. Ezen kormányzási mód évezredes vajúdas után« született meg, mint a modern államélet uralkodási módja, mely megfelel a mai műveltség által milliók és milliók jogozottságából származó azon felfogásnak, mely a történelmi fejlődés folyamán a közszabadságok szempontjából, mint leghelyesebb, kialakult.

XI. Társadalompolitikai rendszerek.

Társadalmi felszűremlődés, kevesek jogozottsága, (arisztokrácia), egyesek közhatalom bitorlása (oligarchia), mindenki jogozottsága (demokrácia), mindenkinek közhatalom bitorlása (ochlokrácia).

A történelmi életnek legelső kezdetében az emberek nyomorúságos élet-halál harcukban, a létükért való aggodalomban, az elpusztulástól való félelemben egyformák voltak. Összebújtak, védekeztek s együtt örvendettek a veszélynek elmúltan. De az eseményeknek azután való újból végiggondolásánál szembe kellett ötleniök bizonyos mozzanatoknak. Egyik közülök nagy testi erejével tűnt ki. A másik nagyszerűen tudta kihasználni az ellenség gyengeségeit. A harmadik pedig halált megvető bátorsággal har-

colt. Lehetetlen volt ezektől az elismerést megtagadni, ami embertársaikban az irántuk való tisztelet és ezen tehetségeik előtt való ösztönszerű meghajlás tényében jelentkezett. A hordának, később a törzsnek ezek lettek természetes vezérei, kikre nemcsak válság idejében, de a pihenés pillanataiban is megkülönböztetett bizalommal tekintettek fel többi társai. Ezek és hozzátartozóik fokozatosan elkülönöztek. Később följe emelkedtek a többieknek. Végül, mint nagy szolgálatot tevő tagjai csoportjuknak megkülönböztetett hatalmi állásra is tettek szert. Belőlük alakult ki a csirája az emberiség első társadalmi osztályának. Megindult ezzel a társadalmi rétegeződés folyamata.

A törzsi szervezkedés korában, a többitől elkülönözött helyzete, a többi fölött több jogban való részesítése a kiválónak, nem fejeződött egész világosan ki. Mindenki saját törzsén belül szabad volt. Úgyszintén nem függött semmi tekintetben a másik idegen törzstől sem. De mégis a törzsfőnökök, annak hozzátartozói, környezete, a papok, a bírák, ezek mind oly természetes, a többitől külön és felette álló kört alakítottak ki, amelyet mindenki kritika nélkül elismert. Azok, kik ebben benne voltak, vagy testi, vagy lelki kiválóságuk vagy esetleg nagy gazdagságuknál fogva természetesen emelkedtek ki a tömegeből. A történelmi életbe belépett népek az osztály tagozódásnak határozottan kifejlődött formáit mutatják. Úgy látszik, addig az egyes csoportok nem is tudtak jelentőségre szert tenni, míg ily vezető osztály tömegükből ki nem emelkedett. Ez természetes és mindenki által elismert folyamat volt, mert ennek felelnek meg a vele kapcsolatos emberi lelki motívumok. Az önfenntartás ösztöne által diktált célszerűségi gondolat. Bizonyítja azt a körülmény is, hogy sehol sem találunk, kivévé Indiát, és itt is vallási okokból, oly osztály tagozódást, mely a kasztnak merev elzárkózásában nyilvánul meg. Mindenütt és minden korban folytonos fejlődést látunk, mely a sokból fel a kevesek felé halad. Tehát itt is érvényesül a halmozódás törvényszerűsége. Másodlagos fázis a kevesektől le a sok felé, tehát a szétosztódás folyamata.

Az ember társadalmi életének fejlődésében így nyilván tapasztalható az a tünet, hogy az alsóbb rétegekben elhelyezettek ép tömegerejüknek nyomása folytán arrafelé mozdulnak, hol a szabad mozgásnak lehetősége nagyobb. Tehát felfelé. Minden alsóbb tömegréteg nyomja a felette levőt. Mivel a társadalom szerkezetét ezen fejlődésben piramis alakban felépítettnek tekint-

hetjük, minden felsőbb rétegmennyiség kevesebb, de súlyban, társadalmi és politikai jogozottságban gazdagabb. Míg végre a leg-tetején van az összes közhatalmat gyakorló egy, az uralkodó. A kisebb tömegű, de ép intelligenciájuknál fogva belátó és előrelátó kevesek az alsóbb rétegek részéről fokozatosan növekvő nyomásnak időnként engednek. Nem mindig szívesen, mert az ember hatalomban és erkölcsi és anyagi javakban való kedvezményes helyzetét nem könnyen áldozza fel. De mindig voltak kiváló férfiak, kik a válságoknak már-már legveszedelmesebb pillanataiban egy-egy alkotmányreformmal a végzetessé válható osztályfeszültséget megszüntették. Az osztály harcot, csendes és természetes fejlődési folyamatba, levezették. Solon, Servius Tullius alkotmánya. Tehát a tömegrétegeknek folytonos felfelé irányuló mozgása és nyomása kényszeríti a már fentlevőket, a keveseket, hogy minél többet vegyenek be maguk közé a sokakból.

Hatalmas hajtóerővel bír az emberben lappangó azon természetes ösztön is, hogy képességeinek minél nagyobb érvényesülést szerezzen. A fokozott műveltség fokozott igényeket teremt, a társadalmi megbecsülés, a társadalom kormányzásában és az anyagi jólétben való fokozatos részesedés szempontjából. A még alacsony műveltségi fejlődésben levő apát kielégíti az, hogy magát a történelmi élet nevetlen és súlytalan atomjának tekintse és ebbe belenyugodjék. A már magasabb kultúrára szert tett fiú osztályhelyzetéből származó hátrányait lázadó keserőséggel, nehezen viseli. Az unoka már akár forradalom útján is megszerzi a kifejlődött lelki egyéniségének megfelelő osztálykörnyezetét. Ez a felfelé áramlás folytonos békés és fegyveres összetűzések és kiegyenlítődések sorozatából áll, míg végre a teljes jogegyenlőségben a végső kiegyenlítődések megtörténnek.

Nemcsak alkotmány harcok, fegyveres küzdelmek segítségével folyik e felfelé törekvése a jogozottlanoknak, hanem alig észrevehető folytonos elvegyülés, át- és felszívódás által is. Minden időben megtörtént az, hogy a jogozottlan osztályból egy-egy férfiút vitézsége, ura iránt való hűsége jutalmául a jogozottak közé felvettek. Különösen háborúk alkalmával elég tekintélyes számmal. A rómaiak uralmuk kifejlődésekor mind több embert szabadítanak fel egyéni szolgálatok jutalmazásaképen. A kereszténység a maga ideális jogegyenlőségével szintén ez irányt mutatja. Az által, hogy papságába állandóan áramlott be a jogozottlan népelem, kik természetesen igyekeztek környezetüket szintén magukkal felemelni,

a felfelé elvegyülést előmozdították. Mikor az osztálykorlátok fokozatosan tágultak, a jogozottá lett polgársággal az emberek nagy tömege szívódott fel. Legalább is a felszívódásnak jogi és társadalmi akadályja megszűnt. Majd később, mikor a jobbágyság felszabadításával és az alkotmányos uralkodási rendszerrel a tömeget tényleg bevették az alkotmány sáncai közé, akkor már a be-, az át- és felszívódás folyamata óriási arányokat vett. Ekkor már világosan lehetett látni ezer meg ezer esetből, hogy a társadalom testének láthatatlan hajszálcsovein miként nyomja fel a tömeg ereje a fennebb levőket be a társadalmi érvényesülésének hatalmas tartályedényébe. A társadalmi hajcsöveesség, a *társadalmi felszűremlődés* folyamata a történelmi életnek oly törvényszerűsége tehát, melynek döntő és nagy horderejét ma már világosan látják. A történelmi fejlődés folyamán így találkoznak a *társadalompolitikai rendszerek*.

Az állam lakosságának olyan politikai beosztását tehát, mely szerint a nagyon kevesek teljes jogozottsággal bírtak, a többek féljogozottsággal, a sokak pedig teljesen jogozottlanok voltak, kevesek jogozottságának, *arisztokráciának* mondjuk. Az ily társadalompolitikai rendszert, a középkortól kezdve rendiségnek hívták. Az arisztokrácia jellegét legjobban a spártai államban figyelhetjük meg. Teljes jogúak voltak ott a hódító dórok, ők viselhettek hivatalt, vehettek részt a törvényhozásban és az állam közkormányzásában. Másodszor egyénileg szabadok voltak. Harmadszor birtokuk lehetett. Feljogozottak voltak a körülakók, kiket nem tudtak a dórok leigázni. Ezeknek nem adták meg az első pontban foglaltakat, így nem vehettek részt az államéletben. De személyes szabadságot élveztek és meg volt a szabad birtoklási joguk. Az itt talált és teljesen levert, azelőtt szabadokat, helótákká tették, teljesen jogtalaná. A fentjelzett feltételből egyiket sem kapták meg. Itt az egyik osztályból való felszűremlődés vagy alkotmányos jogon való felemelkedés a felsőbb osztályba, ki volt zárva. Solon alkotmánya e tekintetben jobban megfelel rugékonyságával az Met és a történelmi fejlődés természetes feltételeinek, úgyszintén a Servius Tulliusé is. Úgy az athéni alkotmány négy osztálya, valamint a rómaiak hat osztálya a születés helyett a becsületes munka után szerzett vagyon alapjára volt felépítve. Tehát egyik osztályból a számonkérés után, ha jövedelme a magasabb osztály mértékét megütötte, a felette levő osztályba automatikus módon felemelkedhetett. Természetes mindkét helyen az első osztály a volt arisz-

tokráciát foglalta magába, második helyre a középnemesség került és csak harmadik helyre a polgárság s végül utolsóba pedig a tulajdonképen demos, illetve plebs. De azzal, hogy ezeket nem száműzte kaszt szerű áthághatatlan határok közé, lehetővé tette, hogy a rendi küzdelmek segítségével úgy Athénben, mint Rómában fokozatosan megszülethessen a teljes egyenjogúság állapota. A római birodalom bukása után a jogfejlődés e tekintetben újból visszatér az eredeti formához. A rendiség tagozódása a spártai rendszert mutatja. Itt is három osztály kifejlesztését látjuk. A nemességét, mely önmagában szintén rétegződést mutat, mert feloszlik egyházi és világi főnemességre és köznemességre. Aztán egy átmeneti alakulást, mely sem nemes, sem jogtalan nem volt, amiből később a polgárok féljogozott osztálya keletkezik. Harmadszor a jogtalan jobbágytságot. Eleinte itt is az osztálybeli elzárkózódás érvényesül. A középkor második felében azonban, mikor a polgárság mind jelentősebb szerepre kezd szert tenni, de különösen az újkorban, ezt az osztályt is beveszik a jogozottak sorába. A legújabb korban a polgárság mind fontosabb tényezője lesz az egyes államoknak. A francia forradalom, de különösen a 48-as szabadságharcok mindenütt felszabadítják a jobbágyokat. Ezzel a jogtalanok legnagyobb tömegeit bocsátották be az alkotmány sáncai közé. Így a társadalmi kiegyenlítődség politikai folyamata befejeződött. Tulajdonképen csak akkor kezdődött meg az alsóbb rétegekből való rohamos feláramlás, felszüremlődés. E társadalmi küzdelem békés folyamatát megzavarta a modern gazdasági ellentétek felmerülése, mely a csak most helyét elfoglalt jogozottakkal szemben egy új elemet, az ipari, gyári munkásságot termelte ki, mint a felfelé törekvésben kíméletet nem ismerő tömeget.

Bár minden kor és minden nép először a kevesek jogozottságán alapuló társadalompolitikai rendszert fejlesztette ki és évszázadokon keresztül makacsul ragaszkodott ahhoz, mégis ugyanazon népek már korán érezték annak igazságtalanságait és az állami élet tökéletes kifejlesztésére való hátrányait. A már említett politikai és lelki tényezők szükségszerűen, a fejlődés törvényének engedelmeskedve, megindították a jogkiterjesztési folyamatot. A spártai alkotmánnyal szemben az athéni és római már ezirányban hatalmas lépést tesznek előre. Perikies és Caracalla idejében már mindkét helyen a teljes jogegyenlőség diadalmaskodott, a *demokrácia*. Tehát az a társadalompolitikai rendszer, mely az állam

lakosságát csak egy osztályba sorozza, a jogozottba. Itt a nemesi családba való beleszületés elzárkózó feltétele helyébe, az állampolgárságba való beleszületés általános és mindenki által elérhető feltétele kerül. Ugyanez a folyamat a középkor arisztokratikus rendszerében is, mely először a polgárságot, végül pedig a jobbágságot veszi fel a jogozottak sorába.

A magyar királyság történetében természetesen ugyanaz a fejlődés, mint a többi nyugati államokban. Csupán valamivel elmaradtunk azok mögött. Mindenesetre érdekes tünete a mi történetünknek, hogy nálunk oly heves rendi küzdelmek nem voltak, mint más államokban. Ez annak a magyaros, őszintén emberes és gavalléros magatartásnak tulajdonítható, mellyel a magyar földesúr jobbágyaival szemben viselkedett. Hiszen jobbágyait is önként, emberségből és politikai okosságból, önmaga szabaddítja fel.

Az arisztokrácia osztálykülönöződése riktívá tette a jogozottságban való egyenlőtlenséget akkor, ha az nem is egész osztálynál, hanem ezen osztály egye tagjainál jelentkezett. A jogozott osztály keretén belül ugyanis szintén megnyilvánultak az emberi életnek természetes egyenlőtlenségei. Egyik tagja vitézebb, bátrabb volt, a közkormány zárban jártasabb és okosabb tanácsadó, így saját társai közül is kiemelkedett. Nagy vagyona, tehát nagy tekintélyre és hatalomra tett szert. Az így keletkezett nagybirtokú arisztokraták különleges politikai hatalomra is törekedtek. Sőt voltak olyanok, kik az állami közhatalom után is kinyújtották sóvárgó kezüket. Ha az államszervezet maga vagy az uralkodó gyenge volt, ha az államélet nagy megrázkódtatásokon ment keresztül, akkor az ilyen nagyhatalmú urak tényleg bitorolták is az uralkodónak felségjogait. Az ilyen elfajulását az arisztokráciának, hol egy-egy nagybirtokú főúr közhatalmat bitorol, *oligarchiának* hívják. Természetesen akkor, mikor az uralkodó központi hatalma megvolt, ilyen kiskirályoknak uralkodása lehetetlen volt. Csak Máté és társai élhettek Vencel és Ottó árnyék-királyságának idejében, de Róbert Károly hatalmas egyénisége azonnal visszazorította őket régi osztályhelyzetükbe.

A demokrácia fokozatos kifejlődésével a sokaknak mind jobban érvényesülő tömege, hataloméhes vezetőinek befolyása alatt mind erősebb törekvést mutat a közhatalomban való részvétel irányában. Az alkotmányos uralkodási módok kora felette kedvezett ily áramlatoknak. A teljes jogegyenlőségen alapuló

parlamentáris rendszer egyenesen bebocsátotta őket a politikai küzdelem arénájába. Nagy tömegüknél fogva, mivel nagy arányszámuk szerint, sok képviselőt küldhették be az országgyűlésbe, fokozatosan mind jelentősebb tényezőivé váltak a politikai életnek. Végül a közhatalom kizárólagos birtoklását akarták. Ezt természetesen csak erőszakkal, a többi jogozottak fegyveres leverésével érthették el. A demokráciának ezen elfajulását, mikor a közhatalmat mindenki bitorolja, *ochlokráciának* nevezik. Csöcselékuralomnak hívják azért, mert ilyen osztályharc-felidézte forradalomban a tömegindulatok segítségével nem annak legjobbjai, de leglelkiismeretlenebbjei, vakmerő és tehetségtelen kalandorai kerekednek felül s válnak vezetőkké. Ezek pedig a tömegnek nem értékes és józanul megfontolt elemeire támaszkodnak, mert ezeket nem lehet a céltalan és embertelen rombolásba belevadítani, hanem az éretleneket és erkölcsteleneket uszítják a fennálló társadalmi rend ellen, kik önző céljaiknak elérésében bármire kaphatók. Az ilyen vulkányszerű kirobbanása az ember állati indulatainak sohasem volt tartós. Az ily mozgalmak erkölcstelen demagógjai mindig nélkülözték az érett és derék emberek köztudatában a történelmi elismerésnek és cselekvésre való jogosultságnak minden alapját. Az általuk vezetett lelkiismeretlen tömeg, mely percek alatt évszázadok kultúrmunkáját rombolta le, mindig a történelmi megvetésnek és irtózatnak volt tárgya. Az ókorban, Athénben, Rómában épúgy az emberi kultúra legveszedelmesebb ellenségeinek tekintették az ily mozgalmak vezetőit, mint a közel múltban. Ezeknek történelmi szereplését csak rombolás, könny, vér, éhínség, rémület és borzalom tette emlékezetessé a világtörténelemben.

A történelmi életnek a folytonos fel- és átszüremlődési folyamata önmagától is megoldja a rendi ellentétek teremtette kérdéseket. A forradalmi és természetellenesen gyors átalakulás mindig óriási károkat okozott az emberiség anyagi és lelki kultúrértékeiben. A természet, az emberi élet, a 6000 éves történelmi fejlődés világosan mutatja az egyedüli helyes és természetes utat, mely a fokozatosságban jelentkezik. A fejlődés egyes fázisait nem lehet erőszakkal, kár nélkül létrehozni vagy gyorsítani. Minden fejlődési mozzanatnak meg kell érnie. Bizonyos időmennyiséget be kell várnia, mint minden szerves lénynek. A férfikort nem lehet csecsemőkorban keletkeztetni. A csemetén nem lehet gyümölcsöt kierőszakolni. Valahányszor a tömeg ily erőszakot gyakorolt

a történelmi fejlődésen, mindig rettenetes kárt vérontást, fájdalmat okozott. Évszázadokra való visszaesését az emberi kultúrának. Viszont, ha a természetes fejlődés egyes fázisait megvárva okos, történelmi előrelátással, fokozatosan juttatták az arra már megéretteket jogokhoz, akkor boldog és aranykora keletkezett az emberiségnek.

XII. Államfenntartó és védőszervek.

Honvédelem, törvényhozás, igazságszolgáltatás, köz kormányzás.

Az emberi élet legnagyobbyszerű szervezkedési formája az állam. Annak keretében, annak erejével és védelmében alkotta meg az ember azokat a hatalmas politikai, műveltségi és gazdasági köröket, melyek egyes történelmi korokban a fejlődésnek csúcspontjait jelezték. Természetesen az állam, mint egységes szervezet, szintén kifejlesztette mindazon különleges szerveit, melyeknek segítségével történelmi feladatának eleget tudott tenni. Magában az állam elvont fogalom volt. Látható szervei, intézményei révén lett mindenki számára jelenvalóvá, észlelhetővé, jó és rossz hatásában érezhetővé. Ezen szervek tették lehetővé az egész szervezetnek jó és zavartalan működését, mely a népekben szunnyadó politikai, műveltségi és gazdasági energiákat elpusztulástól megvédve, azokat kifejlődésre bírták. Ezen szerveivel védekezett az állam külső és beltámadás ellen. Létesített együttélést lehetővé tevő jogszabályokat. Osztott igazságot. Végül kormányozta a területek és emberek sokaságát. Ha az állam ezen szerveinek egyike beteggé lett, már súlyos válságot okozott a nemzetnek. Ha több, avagy végül az összes szervekben jelentkezett komoly és állandó baj, akkor az államnak finom, komplikált gépezete felbomlott. Épúgy, amint életszerveinek megbetegedése nyomán az embernek csodálatos szervezete is felmondja a szolgálatot. Lett légyen az a legerősebb, legeszesebb, legerkölcösebb ember is a föld kerekégén.

Az államnak azon szerve, melyet a dolog és a fejlődés e legtermészetesebb követelménye gyanánt legelőször fejlesztett ki, a *honvédelem* volt. Magának a szervezkedésnek legelső, ösztönös, lelki mozzanata, a saját maga megvédésének gondolatában nyilvánult meg. Azon törekvés tehát, hogy a biztonságnak kellemes érzését állandósítsa, természetes volt. Ezt pedig nem lehetett másképp elérni, mint hogy az embercsoport egy része többi társainak meg-

védésére vállalkozott. Először saját elhatározásából, legújabb időben az államhatalom parancsából, így alakul ki a társadalomnak idősorrendben és rangban is első rendje, a harcosok rendje. Már kezdettől fogva minő fontosságot tulajdonítottak azok csoportjának, kik vérüket adták az államnak, mutatja azon körülmény, hogy a legújabb korig a honvédelmi kötelezettséget teljesítő társadalmi osztályok teljes jogozottságot és az állami terhek alól való felmentés előjogát élvezték. Tehát az állam azért, hogy ők az emberre nézve legértékesebbet, az életet adták, a legtöbbet adta szintén, amit a többi lakossággal szemben nekik nyújthatott'. A honvédelmet teljesítők azonban nemcsak az államhatalom részéről élveztek ily kedvezményezett elbánást, de a köztudatban is. mint az állam, a társadalmi rend őrei, az egyesek életének megvédői oly megkülönböztetett tiszteletnek örvendettek, mely kiváltságos helyzetüket az államban természetesnek és szükségesnek találta.

A honvédelem mindig nemzeti magból indul ki. A faji és nem egyszer a vallási öntudat (arab. török, spanyol) hatalmas erői ezen nemzeti hadsereg segítségével az államot erőssé, végül hódítóvá teszi. Mindaddig, míg az államok a nemzeti hadsereg alapján állanak, addig hatalmasak. Mihelyt megnövekedésük és a faj leromlása miatt idegen zsoldosok erejének fokozott segítségére szorul, hanyatlani kezd és végül elbukik. A római világbirodalom a germán, az arab, a török, a görögkeleti császárság, az olasz zsoldosok beszívargása, végül az államban való felülkerekedése miatt pusztul el. A nemzeti hadsereg a faji öntudatban oly hatalmas és legyőzhetetlen történelmi erkölcsi erővel bír, mellyel sem az ellenfél tömegtúlsúlya, sem pedig jobb felszerelése sem ér fel. Az az érzés, hogy oly történelmileg megszentelt rögökért harcol, melybe dicső ősei temetkeztek s melybe ő és utódjai is pihenni fognak, oly erőt ad izmaiknak, hogy a harcost legbámulatosabb erő kifejtésre teszi képessé. Az a tudat, hogy otthonát, szüleit, feleségét, gyermekeit védi, őket a végromlásba való beletaszítástól megmenti, oly hőstettekre ösztönzi, melyek másképen megérthetők nem volnának. Fajtáját és hazáját fájdalmas rajongással szerető népek a világtörténelemben csodás példáit mutatták annak, hogy óriási hódító tömegeket állítottak meg diadalútjukban. Legyőzhetetleneknek mondottakat vertek meg. A maroknyi hellének hősi harcait a rengeteg perzsákkal szemben époly hódolatos tisztelettel olvassuk, mint a kis Németalföldnek gyönyörű küzdelmét a spanyol világbirodalommal. A hazai rög és a családi tűzhely megvédésében ép

a magyarság mutatja a világtörténelemnek legszebb példáit. Csodával határos hősi harcait a németekkel, a görögökkel és törökökkel szemben ezer éven át folyton folyvást csak úgy volt képes folytatni, hogy honvédelme nemzeti alapon nyugodott.

Az önvédelemnek természetes ösztöne a társadalomnak egy részét nemcsak azért fegyverezte fel, hogy önmagát és intézményeit külső támadás ellen megvédje, hanem azért is, hogy az állam szervezetének zavartalan működését biztosítsa. Az embereknek az egymással való békés együttélést lehetővé tegye. Az ember egyéni véralkata szerint, ha még azonos műveltségi fokon is áll, egymástól elütő típusokat mutat. Ha pedig tekintetbe vesszük egy nagy em bérc sop or t ban a megszámlálhatatlanul sokféle fokát a műveltségnek s az ebből származó belátó- és ítélőképességnek mennyiségét, cikkor világossá válik, hogy ezen legellentétebb lelki és véralkatú emberek számára mindenkit egyformán kielégítő jogszabályokat hozni nem lehet. A megértés a fegyelmezetség tekintetében, a legjobbat feltételezve mindenkiről, mégis mindenki a maga fogalmazásában szeretné a törvényt meghozni és a maga módja szerint akarná azt magyarázni. Ha pedig tekintetbe vesszük az önzésnek, haszonlesésnek, bosszúállásnak, gyűlölködésnek minden kor béli hatalmát az ember fölött, akkor be kell látnunk, hogy az államnak oly hatalommal kell rendelkeznie, mellyel ily romboló ösztönökkel szemben a törvényt érvényre juttassa. Mindazokkal szemben, kik azt megtartani nem akarják, az engedelmességet kikényszerítse. Erre szolgál a társadalom felfegyverzett osztálya, mely a dolgozó tömegeket, kik a békés polgári munkában foglalatoskodnak, gonosz polgártársaik támadásától megvédje. Verejtékkel szerzett javaik megtartásában őket támogassa. Mindenkitől az együttélést lehetővé tevő törvények betartását és tiszteletét kikényszerítse. A honvédelem egy része külön csoportokba szervezve, csendőrség, rendőrség ezen fontos feladatot teljesíti. Éneikül állami és jogrend fenn nem állhat. A történelmi élet ezen védőszerve az államok és nemzetek fejlődése és fennmaradása szempontjából döntő fontosságú. Melyik állam a legjobb honvédelmi szervezetet hozta létre, az érte el politikai fejlődésének legmagasabb fokát. Az tudta függetlenségét a kapzsi szomszédok hatalmi éhsége elől legjobban megvédeni. Az volt képes az állam belső rendjét a gonosz és bomlasztó energiákkal szemben biztosítani. A politikai életnek azon formája, mely a honvédelmet nélkülözi, lehetetlen. A felfegyverzés gondolata, amit a túltengő felfegyverkezésből származó visszaélések

hoztak létre, utópia. A militarizmus kártevéseit néni úgy lehet megszüntetni, hogy az államokat és nemzeteket megfosztják kardjuktól és kardjuktól. Odadobják hatalomvágyó népek szabad prédájának vagy gonosz, erkölcstelen pártok zsákmányának. De úgy, ha annak kinövéseit, visszaéléseit megszüntetik és azt a faji öntudat erkölcsi magaslatára emelik fel. Az ember természetében az erkölccsel szemben mindig harcol a gonoszság. Az erkölcsnek, míg ember lesz e földön, fegyverrel kell segítségére sietni. Az emberiség 6000 éves története ezer ténnyel bizonyítja azt, hogy az ember soha sem tudott az erkölcsiségnek oly fokára emelkedni, mely a felfegyverkezést, a honvédelmet nélkülözhető ve tehette volna. Magyar királyságunk jelene és jövője is nemzeti honvédelmünk minél tökéletesebb kiépítésén nyugszik.

A hordaállapotból fokozatosan kiemelkedett embercsoportok az állam keretén belül kialakítják azon szerveket, melyek segítségével az fennmaradhat, továbbfejlődhet. Az önvédelem gondolata létrehozza a felfegyverkezést, a békés együttélés biztosításának eszméje a *törvényhozást*. A jogszabályoknak első forrása valószínűleg az uralkodó parancsa volt, melyet mindenkinek el kellett fogadnia. Azonban minél nagyobb arányúvá lett a szervezkedés, minél több embert és területet ölelt fel, annál inkább szükségét érezte a fejedelem, hogy a felségjogot többekkel megossza. A fejlődő történelmi élet folytán kialakuló társadalmi osztályok szintén mind nagyobb nyomást gyakoroltak rá, hogy őket is e döntő fontosságú állami ténykedésben részesítse. Mire az egyes embercsoportok állammá szervezkedtek, már akkor mindenütt kialakult ez a jogozott osztály, mely képviselői útján az államfővel együtt végzi a törvényalkotás feladatát. Az ókori deszpotikus, keleti államokban a törvényhozás uralkodói önkény volt. A hellén államokban, Spártában, Athénben, a gerusia, a búié, külön törvényhozó testület alakult, amellyel az államfő együtt alkotja a törvényeket. Ezeket formális jóváhagyás céljából a jogozottak népgyűlése elé terjesztik. A római szenátus szerepe ugyanez. Tehát a törvényhozás alkotmányos úton, a jogozottak megkérdezésével, történik. Mivel az államokban kezdetben arisztokratikus társadalompolitikai rendszer uralkodott, természetesen a jogozottanok a törvényhozás munkájában nem vehettek részt. De a rendi küzdelmek folyamán mind több és több embert bocsátanak be az alkotmány sáncai mögé. Végül majdnem minden egyesnek joga volt az államban indirekt szavazatával a törvényhozásban résztvenni. Azaz joga volt választás

útján kívánságát kifogni. Akaratát érvényesíteni azon irányban, hogy ki képviselje őt és társait, tehát a pártot, a törvényhozó testületben.

A középkor államaiban, melyek a népvándorlás romjain jönnek létre, mint minden téren, a fejlődés a kezdetből indul ki. A törvényhozás fejedelmi felségjog lesz. A mellette levő tanács csak inkább kiváló férfiak díszes testülete, de hatásköre alig van. Évszázados fejlődés eredménye gyanánt válik szükségessé, hogy az államfő a nemzet, a jogozottak képviselőit időnkint összehívja. Bizonyos ténykedéseikhez a nagyobb szentesítést ezáltal érje el. Természetesen minél nagyobb súlyra tett szert a nemzet, annál nagyobb nyomást gyakorolt az uralkodóra ezen jog megosztása tekintetében. Végül itt is bekövetkezett a nemzetnek képviselői rendszere, a birodalmi gyűlés, országgyűlések alakjában.

Mialatt a jogozottak és az uralkodó között folyt a harc a törvényhozás felségjogában való minél arányosabb és igazságosabb megosztásáért, ezalatt folytatódott küzdelme a jogozottlanoknak a több jogért, a jogozott osztállyal szemben. Az alkotmányosságért és a jogegyenlőségért való harc párhuzamosan alakítja át az állami életet. Szabályozza az államfő viszonyát az állami hatalomban a nemzettel, a jogozottak hatalmát pedig a jogtalanokkal szemben. Ezen élet-halálharcban jut jogozottsághoz a polgárság. Talál enyhítést a jobbágyság törvények, szórványos felszabadítás által. A kettős harc rettenetes kirobbanása a francia forradalom lesz. Az uralkodó kénytelen megosztani törvényhozó hatalmát a nemzettel. A nemzetet pedig most már a jobbágyság általános felszabadításával létrejött teljes jogegyenlőséggel bíró nép képezi.

Az állam törvényhozó szervének szintén elsőrendű fontossága van a nemzetek fejlődésének történetében. Az egész társadalmi élet azon jogszabályokon és belőle kifejlesztett jogrenden épül fel, melyet törvényhozói megalkotnak. Miután a törvényeknek a lehető legtöbb emberi eshetőségre alkalmazhatóknak kell lenniök, oly emberi és történelmi alapelvekből indulnak ki, melyek azon korban általánosan elfogadottak voltak. A helléneknél és rómaiaknál az első időben elsősorban a jogozottak érdekeinek megvédésére alkalmas törvényeket hoznak. Fokozatosan aztán mindjobban azon alapelv diadalmaskodik, hogy törvényhozó bárki lehessen. A törvényt pedig mindenki és minden érdek védelmére alkossák meg. Ugyanez a fejlődés a középkortól mai napig is. Tehát a törvényhozás alkotta jogszabályok döntik el a fejlődés gyorsabb vagy

lassúbb módját. A törvényhozók tudása, közéleti erkölce, kenyér-felelősségérzése állapítja meg azt, hogy minő korban minő törvények valók. Azt is, hogy a fejlődést lassítani vagy gyorsítani kelljen. Korszerűtlen törvények az államot vagy az elmaradás műveltségébe vagy pedig a fékezhetetlen előrerohanás rombolásába taszítják. Mindig azon nemzetek voltak legnagyobbak, melyeknek törvényhozói feladatukat magasztos, évszázadok boldogságát megalapozó nemzeti munkának tekintették. Erkölcstelen törvényhozók, kik párt- vagy személyi érdekből cselekedtek, államukat és nemzetüket lelketlenül és gonoszul romlásba döntötték. Aminő egy nemzetnek törvényhozása, olyan a nemzetnek sorsa. Róma világhatalma szenátorainak lelki nagyságából sarjadt ki.

A legújabb korban mindenütt a parlamentarizmus diadalmaszkodott. A törvényhozó testület létrejövése oly módon történik, hogy minden állampolgárnak joga van a választásnál szavazatával akaratát nyilvánítani. Szavaz tehát személyre, ki az ő politikai felfogását képviseli, egyéni választás, vagy pedig szavaz egy pártra, melynek programját elfogadja, lajstromos szavazás. De nemcsak választásra van joga mindenkinek, de bizonyos korlátok között ő is megválasztható törvényhozónak. Természetesen ezen általános rendszer mellett is a lakosságnak csak bizonyos hányada kapja meg a választójogot. Azok kik komoly és lelkiismeretes mérlegei után erre elég éretteknek találtnak, ítélőképességük és erkölcsi megbízhatóságuk a sorsdöntő feladatra őket képessé teszik. Az utóbbi évtizedek törvényhozási életét folytonos választójogi harc jellemzi, mely végül élet-halálharccá lett és legvégül forradalommá fajult. Az ipari munkásság érezvén fokozatosan növekvő jelentőségét a gazdasági életben, a politikai hatalom birtokáért nyújtotta ki kezét. A maga osztály érdekeinek megfelelő törvényhozást akart létrehozni. E célból minden törvényes, majd törvénytelen eszközt, sőt magát a forradalmat is felhasználta. A világháború okozta felfordulás kedvezett törekvéseiknek és végül is megdöntvén az addig levő államrendet, oly törvényhozást hoztak létre, melyben mint választó és választható résztvehetett jóformán bárki, tekintet nélkül, hogy a törvényhozás történelmi jelentőségéről, annak jövőre való hatásáról s a vele járó erkölcsi felelősségről sejtelve lett volna. Az ily államok, Oroszország, Magyarország, Németország, teljesen tönkrementek. Legelőbb a magyar királyság ocsúdott fel e rettenetes történelmi katasztrófából. A többiekben még küzdenek a történelmi erők, a romboló gonoszok tovább pusztítani akaró er-

kölcstelenségével. E borzasztó romlásból a történelmi életre nézve azonban azon tanulság bontakozott ki, hogy a törvényhozás szent fiilai közé csakis erkölcsös, hazafias és tudásban érett polgárok bocsáthatók be. A választó urnákhoz szintén.

A jogszabályok alkalmazása kétes esetekben az *igazságszolgáltatás* feladata. Ha a törvényeket mindenki maga számára elismeri, azoknak szellemében és rendelkezése értelmében jár el, akkor igazságot osztó bíróra nincs szükség. De ha valaki a törvényt nem értvén vagy pedig annak engedelmeskedni nem akarván, törvényes rendelkezéseit nem teljesíti, akkor a bíró döntésének kell bekövetkeznie. Oly valakinek kell a két fél között ítéletet mondania, ki a törvény alkalmazására nagy jogtudása által, annak igazságos magyarázatára, feddhetlen erkölcsi egyéniségével hivatva van. Erre a feladatra már a primitív szervezkedésekben is korán kialakul egy külön osztály, a bírói. Természetesen mivel oly fontos, nagy erkölcsi és anyagi érdekek felett való döntés joga a bíráké volt, nagy tekintélyt élveztek. A bírák a fejlődés első stádiumában csakis a jogozott osztályból kerültek ki. Tehát jogozott ítélezett jogozott felett, de jogozott bíráskodott a jogtalan felett is. Ezek ismerték a törvényeket. Nekik volt módjukban azon nagy szellemi és közéleti erkölcsi tőkéknek és gyakorlati jártasságnak megszerzése, ami a bírói funkciónak elengedhetlen kellékei. Amint az egyes népek fejlődése mindinkább közeledett a teljes jogegyenlőséghez, először a polgárságból, végül a jobbágyság alól felszabadított népből gyakorolták az arra hivatottak az igazságszolgáltatást. A legfelsőbb bírói hatalmat, az élet-halál felett való kegyelmezési jogot, mindig az államfő tartotta fenn magának.

A helyes és erkölcsös igazságszolgáltatás a társadalmi békének alapja. Az a bizalom, amelyen az erkölcsi és anyagi együttműködés ember és ember között lehetővé válik. Ha az állampolgárok lelkében azon tudat gyökerezhetik meg, hogy bármely kétséges ügyben nagy jogi készség és szilárd igazságérzésből fakadó ítéletet kap bárkivel szemben, akkor a társadalmi fejlődés nyugodt menete biztosítva van. Ezért oly komolyan fenséges az igazságos bíró fogalma. Azé, ki emberi gyarlóságok és gonoszságok fölé emelkedve, csak az emberileg elérhető igazságosságra törekszik. A bíró erkölcsi érintetlensége elengedhetetlen velejárója minden élni és fejlődni akaró történelmi életnek. Mihelyt ezen legmagasabb közéleti erkölcs kiveszni kezdett valamely nép köztudatából, az a hanyatlás kezdő tünete volt. Rövidesen ott az elpusztulás

is bekövetkezett. Ily okból törekedett minden nemzet jogrendszeren arra, hogy a bírónak minden más közműködést kifejtő hivatalnok mellett a legnagyobb tekintélyt, a legszélesebb korú függetlenséget biztosítsa. Az igazságszolgáltatás ezért, mint fenntartó szerve az állami életnek, elsődrendű jelentőségű volt és lesz mindig a történelmi életben.

A törvényen alapuló intézkedéseknek az élet gyakorlatába való átvitele a *közkormányzás* keretébe tartozik. Az állam ezerszerű feladatát csakúgy képes megoldani, ha legkülönbözőbb felfogású, műveltségű és korú polgárait a törvények megszabta útra terelheti és őket itt meg is tarthatja. Az állam akaratát megbízott hivatalnokai képviselik az ország egész területén, ők a végrehajtói mindannak, amit a közhatalom elhatároz. Miután az országoknak nagy területeit egy egészében kormányozni fizikailag is képtelenség, azt kisebb közkormányzási részekre osztják fel, közigazgatási kerületekre, így tehát a kormányzás nemcsak a kormányzati egyes ágak szerint, de területileg is tagolódik. Legfontosabb közkormányzási ágak azok, melyek az ország pénzügyét, közoktatásügyét, a földművelés, a kereskedelem, az iparügyeket látja el. Ezenkívül a belügy, amely a helyi hatóságok kormányzását végzi és ellenőrzi.

A központi és helyi kormányzás az állami életnek szintén felette fontos tényezője, amit az óriási hivatalnokseregével végeztek el. Ha az államkormányzásnak finom és érzékeny alkatrészekből álló komplikált gépezetét helytelenül kezelik, az egész állami élet csetlik-botlik, végül megáll. Erélyes és helyes alapelvekre fektetett központi vezetés és pontos helyi végrehajtás elengedhetlen feltétele az országok egészséges fejlődésének. A közkormányzásnak épügy felette kell állama minden hatalmi vágyon, pártoskodáson és egyéni pártönzésen, mint az igazságszolgáltatásnak. Itt is ép ezért csak fokozatosan ment át az ország kormányzásának joga a jogozottak kezéből magára a telj és jogú népre. Most bárki tehát, mint hivatalnok, részt vehet a közkormányzásban. A történelmi fejlődés folyamán egyes területek a kormányzás terén külön önállóságot szereztek, autonómiát, pl. a városok, úgyszintén nagyobb területi egységek is, vármegyék. Ezek oly helyi hatósági jogokat gyakoroltak, melyekhez más hasonlóknak nem volt joguk s melyeket az államhatalom, tekintettel különös helyi viszonyokra, az általános közkormányzási elvektől eltérően, megengedett. De természetesen ezen különleges gyakorlat nem ellenkezhetett az államkormányzás alapelveivel. A jó közkormányzás az állam fenn-

maradásának oly fontos kelléke, hogy az oly országok, melyeknek közkormányzati rendszere jó volt és azt végrehajtó közegei megbízhatók, az ilyenek sokáig ellent tudtak állani a történelmi élet romboló erőinek.

XIII. Történelmi politikai körök.

Ókori keleti államok, ókori nyugati államok. Középkori germán államok,, középkori román államok, középkori szláv államok, középkori keleti államok. Újkori germán államok, újkori román államok, újkori szláv államok,, újkori keleti államok. Legújabbkori germán államok, legújabbkori román, államok, legújabbkori szláv államok, legújabbkori keleti államok, legújabbkori gyarmat-államok.

A történelmi élet fejlődési folyamatának legkönnyebben észlelhető jelenségei azon szervezkedések, melyek politikaiak. Ezek láthatók keletkezésükben. Ezek figyelhetők meg fejlődésükben és elmúlásokban. Oly alakulások, melyek egymástól határozott határvonalakkal választhatók el. Az egyes nemzetek által kialakított államok és államrendszerek ezért legvilágosabban mutatják a történelmi életnek törvényszerűségeit. Miután a népek minden korban a politikai szervezeteket teremtették meg leghamarabb s legegyszerűbb formában, úgy látszik, hogy az ember ezeknek kifejlesztésére a legalkalmasabb. Azt tapasztaljuk, hogy a legjelentéktelenebb népek is eljutottak a politikai szervezkedés bizonyos fokáig, mielőtt eltűntek volna feledés tengerébe. Azonban sok kiválóan politikai szerepet játszott nemzet a műveltségnek alacsony fokán maradt. Csak kevés volt olyan, mely önálló kultúrát hozott létre. Ugyanez áll a gazdasági fejlődés magasabb fokaira nézve is. Hány hatalmas világbirodalom született és pusztult el mindaddig, míg az ember a modern hitelgazdálkodás fokáig emelkedhetett fel. Az ember a történelem bizonyítékai szerint tehát mindenekelőtt politikus lény. Legnagyobb alkotóképességet és rátermettséget abban tanúsított, hogy államokat, államéletet védő és fenntartó szerveket fejlesszen ki legkönnyebben és tartson fenn leghosszasabban.

Meg nem állapítható időben indult meg első politikai szervezkedése azon *sémi* törzseknek, melyek végül *Babilon* városállamot hozták létre s ezzel megindítják az *ókori keleti népek* történetét. Először egyházi jellegű kis államokat alapítottak, melyek élén olyan államfők gyakorolták a közhatalmat, kik egyben egy-

házfők is voltak. E pap királyok mintegy 6000 évvel ezelőtt az Eufrates és Tigris egyesülési és torkolati területein uralkodtak, mígnem 2000 év múlva Babilon ragadta teljesen magához a hatalmat és fokozatosan a Földközi-tenger partjáig terjesztette ki hódításait. Nagy uralkodóit és azok tetteit alig tudjuk, de uralkodásaiknak eredményeit, a fennmaradt történelmi emlékekből ismerjük. Mindaddig megtartották a babilóniaiak fölényüket, amíg a szomszéd *asszírok* nem jelentek meg a történelemben. Ezekkel folytatott élet-halálharcnak végül is asszír fennhatóság lett vége, ami 600 évig tartott. Mintha a sors kárpótolni akarta volna az elnyomottakat, újból kezébe adta Mezopotámia felett való hatalmat. *Új-Babilóniának* nagy uralkodója támadt Nabukudurusus személyében, ki a babilóniaiak hatalmát Szíriára, Föníciára és Zsidóországra terjesztette ki. De e hirtelen felvirágzás csak fél-századig tartott s ezután újból 200 éves perzsa szolgaság következett. Babilóniát többi leigázott társaival együtt Nagy Sándor szabadította fel, hogy aztán beolvassza mindnyáját nagy *macedón* világbirodalmába. Utódjainak a *diadochok* uralma alatt ismét külön váltak a régi államegységek, míg végre újból az összesét a *római* világbirodalom szívta fel.

Az emberiségnek másik ős állama *Egyiptom*. Az állammá szervezkedést, a Nílus torkolatában fekvő Memphis várossal, Menés fáraó hajtotta végre 6000 évvel ezelőtt. Az egyiptomiak Núbia, Szíria felé terjeszkednek, azonban 2000 évi önálló fejlődés után az államot óriási katasztrófa éri. A Szíriából betört hódító pásztornép, a *hikszoszok* megbuktatják Egyiptomot s 500 évig tartják rabszolgaságban. A Thébebe visszaszorított nemzet végre lerázta hősi harc után az idegen igát s egyesítve egész Egyiptomot, ismét hatalmas fellendülési korszakot él meg. Kiterjeszti hatalmát Líbiára, Szíriára, Zsidóországra, Arábiára és Mezopotámiára. III. Tutmosis alatt éri el Egyiptom fejlődésének tetőfokát. Utána újból hanyatlás következik be. Az állam egyes részein *szerecsen* királyok uralkodnak. Ezeknek uralmát az *asszírok* döntik meg. Assurbanipal Egyiptomot Asszíriába olvasztja be. Két évtizedig tartó szolgaságból Psametik szabadítja fel hazáját, de alig tart az önállóság 30 évig, mikor Cambises *perzsa* király az országot elfoglalja. A 200 évig tartó perzsa elnyomatás után itt is Nagy Sándor *macedón*, majd a *diadochok* uralma következett, míg végre ezen állam is a mindent elnyelő nagy *római* birodalom provinciájává lesz.

Már két évezredes múlta tekintett vissza Babilónia, mikor szomszédjában megkezdette történelmi életét egy eladdig szerepet nem játszott nép. az *asszírok*. Eleinte, mintegy félezredig, kisebb államokat alkotva, önállóan fejlődött. Aztán azonban 111. Tutmosis óta 300 évig *Egyiptom* fennhatósága alá került, minek Salmanassar vetett véget. Tiglath Pilessár, Sargon Asszíriát virágzásának tetőfokára emeli, melynek hatalma Babilóniára, Médiára, Örményországra, Föniciára, Zsidóországra terjed ki. Assurhaddon és Assurbanipal Egyiptomot is Asszíriához csatolják. Ötszáz évig tartott az ország fénykora, mikor a leigázott Babilónia Médiával együtt megtámadja, Ninivét elfoglalják s az asszír világalmat megsemmisítik. Az 50 évig tartó új *babilóniai* elnyomatás után a 600 éves *perzsa* uralom következett. Ezt követte a rövid *macedón*, majd a *diadochok* uralkodása, végül pedig a *római* világhódítás.

A babiloni, egyiptomi, asszír világalmak mellett politikai tekintetben jelentéktelen népek élték le történelmi életüket, melyek földrajzi fekvésüknél fogva s harcos és politikai képességeik hiányában ezen nagyhatalmaknak voltak alattvalói. Ezek egyike a *zsidók*, kiknek történelmi élete, az egyiptomi fogságból való visszatéréssel kezdődik. Mózes vezeti őket vissza az ígért földjére, Josuah foglalja azt el. Zsidóország Dávid és Salamon nagy királyai alatt éri el aranykorát s 350 évi önállóság után két részre szakad. A szétvált területek rohamosan hanyatlani kezdenek, míg végre Izrael *asszír*, Juda *babiloni* uralom alá jut. Ezután e terület osztozik azon történelmi sorsban, amely az őt körülvevő nagy államoknak jutott osztályrészül.

A *föníciaiak* a zsidókkal körülbelül egy időben tűnnek fel, de politikai jelentőségük még azokénál is jóval csekélyebb. Mindig az akkor leghatalmasabb népnek voltak alattvalói és csak gazdasági tekintetben játszottak nagy szerepet, miután kereskedelmi telepeik segítségével a kereskedelmet az egész Földközi-tenger partvidékén, a szír partoktól a mai spanyol partokig, közvetítették.

A sémi fajták fokozatos lehanyatlásával az *árják* jelennek meg a történelem továbbfejlődésében. Ezek elseje a *médek*, kik hosszú *asszír* uralom után felszabadulva, önállóságra tesznek szert Kiaxares vezetése alatt, ki a babilóniaiak segítségével Asszíriát buktatja meg. De a médek rövid idei önállóság után a többi kelet-ázsiai részekkel együtt Nabukudurussur hódításának esnek áldozat-

túl, míg végre hódítót és meghódítottat az újabb hódító nép, a *perzsa* igaazza le.

Perzsia népe hosszú ideig ismeretlen maradt a történelem számára, idegeneknek, köztük a *médeknek* adódott. Végre Cirus nemcsak felszabadította népét, hanem Ázsia urává tette. Meghódította Médiát, Lídiát, Babilont, Iráni felföldet, Föniciát. Zsidóországot. Cambises Egyiptomot csatolta az országhoz. Darios és Xerxes már Ázsiából Európába teszik át a harcok színhelyét s bár ideiglenesen elfoglalják Thráciát, Thesszáliát, magát Hellászt is, mégis a hellének 50 évi hősie harccal nemcsak az elvesztettet szerzik vissza, de teljesen visszaszorítják őket Ázsiába, sőt a kisázsiai görögöket is felszabadítják. A perzsák 100 évig tartó hatalmas előretöréssel Ázsia, Afrika s majdnem Európa uraivá lesznek, de aztán a világbirodalom hanyatlani kezd s 100 év múlva Nagy Sándor *macedón* hódítása szünteti meg önállóságát. Utána itt is a *diadochok*, majd a *római* uralom következik. Perzsiával befejeződik az ókori keleti népeknek politikai története.

Az *ókori nyugati államok* sorozatát Hellász kezdi meg. A sémi államok hanyatlásával és az árját képviselő médeknek megjelenésével körülbelül egyidőben vándorolnak le a *dórok* Peloponneszra. *S pártá* és *Athén* város államok vezetésével rohamos fejlődést vesz a politikai szervezkedés, úgy hogy az 50 éves hellén-*perzsa* háború folyamán megvédik a végveszedelemtől magukat s a perzsákat teljesen visszaszorítják Ázsiába. E hősi korszakot Perikies fénykora követi, de a belső társadalmi harcok s az ezt felhasználó külső támadások a *peloponneszsi* háborúban tönkreteszik a helléneket. A hellénség utó virágzása Epameinondas ideje volt. Alig telt el két évtized és az összes hellén államok *macedón* uralom alá kerültek. Félezred évig tartó dicső önállóság után idegeneknek lett prédájává Hellász. Nagy Sándor után következtek a *diadochok* s aztán itt is a *római* uralom.

Már Spárta előrehaladott állapotban volt és a hegemoniát megszerezte a Peloponneszra, mikor megindul a *római* állam története is. Kétszázötven évi ingadozás után, a rómaiak, bár közben veszedelmes küzdelmeket vívnak meg, megszilárdítják államukat, 200 esztendő alatt az itáliai félsziget uraivá lesznek. A 100 éves élet-halálharcban Róma leveri és elpusztítja Karthágót s a *pún* háborúkkal kapcsolatos küzdelmek árán a rómaiak nemcsak a Földközi-Tenger keleti, de nyugati medencéjét is meghódítják s ezzel római tengerré teszik. A fokozódó társadalmi

ellentétek, a 100 éves *polgárháború*, a velejáró külháborúk az állami elpusztulás szélére taszították s Caesar nagysága és a *monarchikus* államformája mentette meg a birodalmat. A *császárság* alatt újból hatalmas fellendülés korát éri el az állam. A hódítás tovább tart Európa kontinentális területein egész Skóciáig a Rajna, a Duna, a Maros és Szamos vonaláig. A császárság 350 éves fennállása után szintén lehanyatlik s végül az óriási birodalom kettészakad *nyugatrómai* és *keletrómai* császárságra. Előbbi a *népvándorlás* rohamának nem tudván ellentállani. 80 évi küzdelem után elbukik. A római birodalom bukásával befejeződik az ókori nyugati államok története.

A *középkor* története tulajdonképpen a német birodalom története. A többi germán és román államok az állammá való szervezkedésnek, dinasztikiak egymás ellen való küzdelmeinek osztályharcoknak zűrzavaros idejét mutatják. Bár ez szintén a német birodalomban is így van, de az egy-egy kiváló történelmi egyéniség által időnként oly fejlődési eredményeket ér el és oly politikai egységeket hoz létre, melyek segítségével azon kor irányítójává válik. A nép vándorlási germán csoportok hatalmas rohama 100 év alatt minden erejét felemészti. Egyenként tűnnek el a történelmi életből s nyomuk is veszne, ha egyik csoportjuk, a *frankok*, nem rendelkeztek volna az államalapítás nagy tulajdonságaival. Céltudatos és vaserélyű vezetőjük, Chlodwig rákényszeríti őket a társadalmi szervezkedés egyedül való útjára, a *kereszténységre*. Ezzel egyesíti és kifejleszti a fajban levő építő, életerőket. Történelmi kifejezője ennek Nagy Károly, ki a mai Franciaországot, a mai Németbirodalom nyugati felét, Ausztriát, Túlalunát és Észak-Olaszországot egyesítette az akkor való világ leghatalmasabb állammává, a *frank-római császársággá*. Utódai alatt e nagy terület három részre szakad, melyből rövid ingadozás után két államrendszer fejlődik ki, a francia és a német. A német birodalom megalapítói a Karolingiak kihalása után következő szász dinasztia kiváló tagjai, Henrik és Ottó. Utóbbi egyesíti sok belső viszály leküzdése után a német területeket és Észak-Olaszországot. Megalapítja a *római német szent birodalmat*. A kor vallásos szelleme azonban létrehozza a föld feletti uralom elsőbbségének kérdését és így a császárok szembe kerülnek a pápákkal. A Henrikek küzdelme végül is Canossával végződik. Hiába volt III. Henriknek még Ottóét is felülmúló hatalma, a küzdelem folyik tovább s Rótszakállú Frigyes szintén elbukik e harcban. A harmadik vias-

kódás teljesen a pápaság győzelmével végződik s III. Ince lesz a világ világi és egyházi ura. E rettenetes harcot végig kíséri a dinasztiaiák, egyes birodalmi területek és oligarhák élet-halál küzdelmei, melybe a hatalmas Németbirodalom majdnem teljesen belebukik, bár ezen idő alatt területét nagyjában megtartja. A hanyatlás tünete gyanánt ismét hatalmi területekre szalad szét a birodalom. A hét választófejedelem vetélkedése lehetetlenné teszi az egység létrejövését, mert az interregnum alatt nem tudnak császárt választani. Végül is a viszonyoknak kényszerítő hatása alatt megválasztották császárrá az első *Habsburgot*, Rudolfot. Ez sem hozott azonban nyugalmat a birodalomnak, mert röviden kitört a harc a Habsburgok és *Luxemburgok* között, mely az utóbbiak 100 éves uralmával végződött. Ezen idő alatt belső harcok, majd újból egyházi küzdelmek bontják meg a birodalom egységét, mely az utolsó Luxemburg Zsigmond alatt érte el tetőfokát. A birodalom egységét az újra hatalomra jutott Habsburgok sem tudták helyreállítani, ép ezért nem birodalmi, hanem családi politikát folytattak s a Nemét birodalom a középkor befejezésével a teljes hanyatlásnak képét mutatja.

Németország mellett legjelentősebb germán állam a középkorban *Angolország*, mely fokozatosan magához ragadja az Északi-tenger felett való uralmat. Itt is a *kereszténység* felvétele azontörténelmi esemény, mely e népet is a szervezkedés és fejlődés útjára kényszeríti. A fejlődni kezdő államot a *dánok* hódításai taszítják időnként a romlás szélére. Hiába volt Nagy Alfréd hősiess harca, mégis az ország kezükre jutott és Nagy Kanut alatt Dániával és Norvégiával egyesítettet. Bár hitvalló Eduárd felszabadította rövid időre országát, most meg a *normannok* foglalták el azt Hódító Vilmos vezetésével. A fejlődni kezdő országot mely Normándiát is meghódítja, újból dinasztikus harcok gyengítik, míg új dinasztia jut trónra. Ennek tagja II. Henrik megszerzi majdnem fél Franciaországot. Utódai alatt lehanyagott állam kénytelen volt III. Ince elsőbbségét elismerni. Az alkotmány és dinasztikus harcokkal küzködő Angolország Franciaországgal kerül szembe, mi a 100 éves *angol-francia* háborút eredményezi. Ennek befejezése gyanánt az angolok elveszítik összes francia területeiket. Angolország további középkori történetét a *fehér A piros rózsa* között való harca töltötte ki. Az állam nyugalmai csak a Tudor-ház győzelmével nyerte vissza.

A többi három *északi germán* államnak, Dánia, Svédország

Norvégiának népei szintén a *kereszténység* felvételével lépnek be a történelmi életbe. Ott is ezzel kezdődik meg a nemzetté és állammá szervezkedésnek történelmi folyamata. A három közül vezetővé *Dánia* lesz. Nemcsak saját területén fejlődik, hanem időnként megszállja Angliát, Norvégiát, míg Nagy Kanut alatt mind e részeket erős északi hatalommá foglalja össze. Dinasztikus osztályharcok, párt és személyi vetélkedések dűlják tovább is az északi államokat, míg végre mindhárom egyesül a *kalmári unióban*. A száz évig tartó egyesülés, miután egyik számára sem hozta meg a szabad és békés fejlődés lehetőségét, a középkor végén megszűnik.

A középkori *román népek* fejlődése tulajdonképeii a germán frankokkal kezdődik. Gallia volt római provinciában ők alkotnak államot, de Chlodwig és Nagy Károly alkotása a birodalomnak a verdui szerződésben való három részre oszlásával megszűnik. Egyfelől Németország, majd *Franciaország* keletkezik. A francia íellegű királyság Capet Hugóval alakul meg tulajdonképen. Az állam első ideje a király és a nagy hűbéresek között való harcban folyt le, miközben francia területek *angol* fennhatóság alá jutottak, miket II. Fülöp Ágost hódított vissza. Dél-Franciaországot a valdensek ellen folytatott hosszú harc után Szt. Lajos csatolta királyságához. Franciaország szintén részt vesz a pápaság ellen való harcban, bár szervezkedését a vele való szövetségnek köszönhetette. Szép Fülöp a pápákat Avignonban való tartózkodásra kényszeríti. A nemsokára bekövetkezett százéves *angol háború* majdnem végveszedelembé döntötte az országot, míg végre visszazerezte elveszett területeit. Franciaország hátralevő középkori története a királyi hatalom függetlenítése a nagy hűbéresektől, az erős monarchia szervezése, amit különösen XI. Lajos hajtott végre könyörtelenül. Ezen összpontosított erővel sikerült Bretagiit és Burgundiát megszerezni.

Hispania volt római provincia területén a nyugati *gótok* alapítottak államot, de alig kezdődött meg a *kereszténység* felvételével a történelmi fejlődés, az *araboknak* feltartóztatlan előretörése megszüntette a gótok uralmát. Később Spanyolországban külön kalifátus alakult, a cordobai. A majdnem 800 évig tartó irab uralom ellen a spanyol északi keresztény fejedelmek évszázados harcot folytattak, míg végre Katholikus Ferdinándnak sikerült őket teljesen kiszorítania az országból. Az így egyesített Spanyolországot pedig céltudatos eréllyel erős korlátlan monarchiává szervezte meg.

A római birodalom anyaállamának területén *Italian*, a birodalom bukása után a *gótok*, a *bizánci* császárság, *langobárdok*, a *pápa* osztozkodnak, míglen Nagy Károly az északi részt a *frank* császársághoz csatolja. Ezután Olaszország politikai élete a pápaság élet-halálharca szerint ingadozik s mikor a császár győz, akkor gyakran egész Itália, még az egyházi állam is a *német* császárság fennhatósága alá kerül, ellenesetben felszabadul. Eközben a *normannok* megtelepsznek Dél-Itáliában, erős monarchiát alkotva, de a normann örökség a császárokra száll és itt kísérti meg II. Frigyes az első központosított modern monarchiának megalapítását. Halála után a *francia* Anjouk jutnak e terület birtokába, ahol nekik sikerül II. Frigyes tervét megvalósítani, sőt még a magyar trónt is megszerzik. A nápolyi királyság rövid ideig viszont magyar birtokká válik Nagy Lajos alatt. A császárság bukása után felszabadult Észak-Itáliában, a keresztes hadjáratok által nagy gazdaságra szert tett városok, kereskedelmi köztársaságokat alkotnak, melyek örökös harcban vetélkednek a politikai vezetésért. Legjelentősebbek voltak Venezia, Firenze, Milano, Genova, melyeknek fontossága azonban Amerika felfedezésével rohamosan le hanyatlik.

Míg nyugaton a germán és román államalakulat folynek, addig Európának keletén és Élő-Ázsiában a *keletrómai császárság* alakul ki Justinianus alatt. Azonban alig erősödik meg, mikor már hatalmas keleti ellensége támad, az *arabok*. Miközben a vallási és politikai harcok gyengítik a császárságot, észak felől szintén veszedelmes támadásokat kell kivédenie, a *bolgárokét* és *szerbekét*. Ezen harcokban Emánuel alatt éri el fénykorát, mikor a császárság nemcsak az egész Balkán, de egy ideig a magyar királyság jórésze felett is uralmat gyakorolt. A keresztes hadjáratokkal kapcsolatosan megbukik a görög császárság és a *latin császárság* laza összefüggésű kis államai lépnek helyébe. Annak megszűntével az új életre kelt császárságnak 100 éves élet-halál harcot kell vívnia az előretörő *törökökkel*, melyben végre is elbukik.

A középkori államalakulásokba döntően folyt be az *arab* birodalom létrejövése. Ezen sajátlagosan ázsiai nép rövid idő alatt hatalmát nemcsak az afrikai tengerpártra terjeszti ki, hanem felhasználva nyugati gót dinasztia családi viszályát, majdnem egész Spanyolországra is. Szinte 800 esztendeig uralkodtak itt. Fokozatosan tért veszítenek azonban az északról előretörő spanyolokkal szemben, míg végre teljesen kiszorították őket a félszigetről. Az arabok jó ideig a görög-római császárságot is veszélyeztették, sőt

magát Bizáncot is megtámadták, mígnen a szerencsésen alakult politikai viszonyok az iszlám veszedelme elől megmentették, hogy később évszázadokkal mégis annak essék áldozatul.

A középkori *szláv államok* majdnem egy időben jönnek létre és az ő történelmi szerepüknek is kiindulópontja azon pillanat, mikor a *keresztiséget* felveszik. A *lengyelek* első időkben kénytelenek hősi harcokban a német császárok hódításai ellen védekezni. Később Morvaországgal a német lovagrenddel, csehekkel, oroszokkal folytatott harcokat s a belső kialakulás küzdelmei és családi viszályok foglalták le a nemzet erejét. Virágzását és fénykorát Lokietek Ulászló, Kázmér, Nagy Lajos, Hedvig alatt érte el. A középkor végén Lengyelország beleavatkozott Mátyás cseh hadjárataiba s így osztozott Csehországot ért megalázásban.

A *kereszténnyé* lett *Csehországnak* szintén a német császárság fennhatósága ellen kell önállóságát megvédelmeznie. Közben a belső és lengyelek ellen való harc tölti ki történelmét. A császárság lehanyatlása és az ott bekövetkezett interregnum alatt Ottókar Csehországot döntő hatalommá tette. A magyarok és Habsburgi Rudolf ellen folytatott küzdelmei a cseh királyt majdnem a császári koronához juttatták. A Luxemburg uralkodók alatt a császársággal volt egyesítve. Újabb jelentőségre Podiebrad György alatt tesz szert, kinek halála után a cseh korona egyesült a lengyellel, de Mátyás diadalmas hadjárataiban mindkét országot leverte. Gyenge uralkodók alatt, kik egyben magyar királyok is voltak, a középkor végén Csehország lehanyatlik és a Habsburgok uralma alá jut.

A szláv népek közül legnagyobb történelmi szerepre hivatott *oroszok* szétszórta éltek a szarmata síkság óriási területén. Politikai szervezkedésüket a *normannok* hajtják végre, kik azonban rövidesen beolvadnak a szlávokba. Állami és társadalmi szervezkedésnek szilárdabb keretei a *kereszténység* felvételével kezdődik. E nagy feladatot Nagy Vladimir hajtja végre. A folytonos dinasztikus és belső harcok az országot legyengítik, míg egy-egy erélyesebb fejedelem ismét nem egyesíti az erőket és az országot újabb fejlődés útjára nem tereli. Ilyen Jaroszlav, ki Oroszországot dél felé hatalmasan kiterjesztette. A belső viszálykodásnak a *tatárok* megjelenése vetett véget, mely az oroszokra 300 éves szolgaságot hozott. Ezen idő alatt Oroszország egyes részeiben adónként kisebb-nagyobb uralmak fennállottak, de a tatároknak voltak adót fizető hűbéresei.

A déli szláv népek közül a *szerbek* emelkedtek legnagyobb történelmi szerepre. Ők is, mint a többi szláv népek, a IX. században kezdenek történelmi életet élni. Ekkor áttérnek a *kereszténységre*, a régebben alakult dinasztia megszilárdul. A szerbeknek azonban a családi és belső harcok mellett élet-halálküzdelmet kell vívniok a *bolgárokkal* és *görögökkel*. Időnként ellenséges, majd barátságos viszonyban vannak a magyarokkal. Balkán középkori története nem egyéb, mint a bolgár, szerb és görög népnek élet-halálharca a hegemoniáért, míglen mindnyájan kimerülve a *törököknek* esnek áldozatul. Az egymással harcoló délszláv törzseket először Nemaanja István egyesíti és Nagy Uros teszi a szerbeket a Balkán vezetőivé. Az országot Dusán Iván emelte legnagyobbra, ki leghatalmasabb uralkodója lett a Balkánnak. De már neki a törökökkel kellett harcolnia, kik halála után pár évtizedre a félsziget uraivá lesznek és az összes balkáni népeket évszázados szolgaságra vetik.

Az elszlávosodott *bolgárok* Mihály fejedelmüknek a *kereszténységre* való áttérésével megalapítják a bolgár államot. Ez szintén folytatja a létért való küzdelmet a *görögök* és *szerbek* ellen. Simon cár alatt éri el a bolgárság fénykorát, de a folytonos harcban kimerülve, a görögök fennhatósága alá jut. A 150 éves szolgaságból II. Ás jen igyekszik népét felszabadítani, de rövid fénykora után a teljes hanyatlás és végül rajok is a sok száz éves *török* uralom következett.

A középkor második felében Európát az ázsiai népvándorlásnak ötödik hulláma éri. A XIII. század elején feltűnő *törökök* Kis-Ázsiából 150 év alatt már Európába érnek és megfészkelik magukat Murád alatt a Balkánon. Hiába harcol a magyarság, élén Hunyadi Jánossal, már akkor a magyar királyság határait ostromolja. Konstantinápoly és a görög császárság bukásával II. Mohammed a Balkán urává lesz.

A szláv államalakulásokkal egyidőben a IX. században jelennek meg, idegen nép gyanánt, az európai történelemben, a *magyarok*. Elfoglalják a régi Pannóniát s a kalandozások lezajlása után végleg megtelepszenek a mai területeken. A *kereszténység* felvétele nálunk is azon nagy történelmi erkölcsi tényező, mely népünket az állammá és nemzetté való szervezkedésre képessé tesz. Szent István bölcsesége hajtja végre e nagy feladatokat és nehéz dinasztikus harcok, meg a *német-római* császárság ellen folytatott védelmi küzdelmek után Szent László alatt végre a magyar állam

végleg kialakul. Ez alatt a magyarság fokozatosan Túlادunáról föl húzódik a Felvidékre, a keleti felföldre, hót megkezdi terjeszkedését a Balkán felé, megszerezvén Horvátországot és Dalmáciát. Mindezen eredmények elvesznek a hirtelen nagy hatalomra szert tett a görög császárság ellen. Manuel a dinasztikus és rendi harcok felhasználásával és előidézésével meg akarja valósítani tervét, hogy az egész magyar királyságot bekebelezze. III. Béla szabadítja fel az elfoglalt Dalmáciát, Szerémséget s vezeti az országot a fejlődés útjára. Halála után bekövetkezett családi és rendi küzdelmek fokozatosan elgyengítik az országot, amit a *tatárjárás* sirba dönt. Hiába minden erőfeszítése IV. Bélának és III. Endrének, a kiháló Árpádok és a hanyatlani kezdő ország végzetét feltartóztatni nem tudják. Szerencsére a rövid *interregnum* szomorú korszakára az Anjouk-uralmának aranykora következik, mikor a magyar királyság eléri kiterjedésének legnagyobb mértékét. Lengyelországtól az Adriáig, a Balkán közepéig, a Lajta folyótól a Fekete-tengerig terjedt. E ragyogó képpel búcsúzik el a magyar történelem a középkor első felétől, hogy aztán rövid hanyatlás után, Mátyás alatt a középkor második felében ismét és utoljára a magyarságnak a történelemben fényes szerepet adjon. Már a Hunyadiak alatt jelentkezett azon új hatalmas történelmi erő, a török, ami az újból hanyatlásnak indult magyar királyságot megdönti és 150 éves elnyomatást hoz számára.

Mindazon középkori politikai kezdeményezések, melyek nem érték el a fejlődésüknek magasabb fokát avagy mint a görög keleti császárság és arab kalifátus nem semmisültek meg, folytatják fejlődésüket az *újkorban*. Míg azonban a középkorban az emberség politikai szervezkedésében döntő befolyást a kereszténység és iszlám s az általuk keletkeztetett műveltség határozták meg, addig az újkorban a nemzetek cselekvéseit a felfedezés, a röneszansz, de főleg a reformáció irányítja. E hatalmas eszmemozgalmak hatása alatt csoportosulnak a nemzetek, de kisebb-nagyobb eltolódások mellett az európai történelem életében ugyanazon politikai erő tényezők szerepelnek, mint a középkorban, csak mindenik nagyobb műveltségi fejlődési fokon és pedig Németcsászárság, Franciaország, Anglia. Újabban belépő hatalmak lettek Spanyolország, Németalföld, Svédország, Oroszország. A görög császárság helyét a török szultánság foglalja el. Az ádáz küzdelem Európa politikai hegemoniájáért folyik. Először Spanyolország, majd Franciaország végül Nagy-Britannia igyekszik azt megszerezni, de végeredmé-

nyében a Habsburgok vezetése alatt levő hatalmas Németbirodalom teszi ezt mindeniknek lehetetlenné. Északkeleten Svédország és Oroszország, majd Oroszország és Törökország vívnak egymással élet-halálküzdelmet.

Az *újkori germán* államok közül e korszakban is a *német császárság* vezet. Központi fekvésénél fogva s mert az államnak a Habsburgok céltudatos egységesítési politikája időnként óriási erőt ad, döntő jelentősége van a történelemben. Az újkor elején V. Károly világbirodalmának ez a magva. Bár a *reformációval* és a franciákkal folytatott s majdnem 30 évig tartó háború gyakran megrendítette a birodalom és a Habsburgok hatalmát, mégis a császárság volt legjelentősebb tényező Európában. A Habsburg dinasztíának spanyol és német ágra való szakadása a Németbirodalmat fontosságában alászállította. A nemsokára bekövetkezett *30 éves háború* Franciaország és Svédország támadása majdnem a tönk szélére juttatta. Még ki sem heverhette a borzalmas harcok pusztításait, mikor I. Lipót alatt XIV. Lajos rablóhadjáratai és a török támadások teszik az állam fennmaradását kétségessé.

VI. Károly alatt a birodalom viszonylagos nyugalmat és fejlődést élvezett. Az időközben hatalomra emelkedő *Hohenzollernek* vitássá teszik a császárságot a Habsburgok számára, ami az osztrák örökösödési és hétéves háborút eredményezi. A 23 évig tartott küzdelemnek II. Frigyes győzelme és *Poroszország nagyhatalmi* állása lett vége. A Németbirodalom két főállam köré csoportosul Ausztria és Poroszország köré. A két uralkodó család végső leszámolását egymással, mint mindent, a *francia forradalom* kitörése teszi lehetetlenné, mely az összes államokat önvédelmi harcra kényszeríti.

Anglia az újkort VIII. Henrik zűrzavaros uralmával kezdi meg, de a *reformáció* elfogadásával és Spanyolország befolyásának kivédésével szilárdulni kezdő országot hagy hátra. E munkát Erzsébet fejezi be, ki erélyes és céltudatos uralkodása alatt Angliának vezető állást szerzett Európában. A *Stuartok* abszolutisztikus és ellenreformációra törekvő korszakát, a dinasztia bukása és *Cromwell* hatalmas köztársasága követte. Az újabb Stuart-restaurációt pedig a dicsőséges forradalom és *III. Vilmos* fényes uralkodása. A Györgyök ideje belső hanyatlást hoz, sőt az észak-amerikai gyarmatok elvesztését, nagy és végzetes harcokat az ősi ellenséggel, *Franciaországgal*. Az újkori Anglia nemcsak bent építi ki fokozatosan gazdasági hatalmát, de nagyszerű külpolitikával,

beavatkozva minden kontinentális háborúba, jutalmául újabb és újabb gyarmatterületet szerez. Már e kor végére a tengerek és világ gazdaságának urává válik.

A *skandináv* államok csoportjában az újkorban Dánia helyébe *Svédország* lép be vezető hatalom gyanánt. Az ő sorsa határozza meg a többieknek is történelmét. Wasa Gusztáv a *reformáció* felvételével és új dinasztiajának megalapításával szakadt el Dániától és lett önálló királysággá. Okos és erélyes uralkodásával úgy megerősítette az országot, hogy Gusztáv Adolf részt véve a *30 éves háborúban*, Svédországot Európa egyik vezető hatalmává tette. X. Károly növelte ezt a *svéd-lengyel örökösödési háborúban*, de mikor a svédek a világalomra és a keleti meleg tengerre törekvő *oroszokkal* kerülnek szembe, hirtelen lehanyatlak hatalmuk. Hiába XII. Károly személyes vitézsége, elhibázott politikája országát az újkor végére jelentéktelenségre süllyeszti alá.

Németalföld területén fekvő kis tartományokat a középkori végén Merész Károly alatt egyesülnek állammá, de már az ő lányának kezével az összes területek a Habsburgokhoz jutnak örökség gyanánt. E gazdag és értékes ország a *reformáció* felvétele miatt ellentétbe jutott II. Fülöppel és csak nehéz élet-halálküzdelem után tudta magát a *Spanyolországba* való beolvasztástól megmennteni. Azonban a déli katolikus vész végül is az anyaországhoz csatlakozott. Móric és Frigyes Henrik alatt az ország hatalmas fejlődést ért el. Fokozatosan *gyarmatai* segítségével uralkodott a kelet és nyugati indiai területeken, a Fűszer szigeteken, sőt egyideig a brazíliai tengerparton is. Az ország nemcsak gazdasági, de kultúr-téren is vezető államává lett Európának. További fejlődésének véget vetett azonban *XIV. Lajos* rablóhadjárataival, melyek majdnem megsemmisítették Németalföldet. Miután III. Vilmos az angol trónt elfoglalta, belső küzdelmek s a céltalan és szerencsétlen háborúk az országot az újkor végén hanyatlásba taszították.

A *román államok* közül az újkorban *Franciaország* vezet, sőt volt időpont, mikor az európai politikában zsarnoki módon diktálni próbált vészes háborúkat zúdítva Európára. I. Ferenc és utódainak korát azon szerencsétlen háborúk töltik ki, melyeket *V. Károly* világalma ellen vívtak s mely majdnem tönkretette Franciaországot. Ehhez járultak dinasztikus vetélkedések és belső vallási harcok a *reformációval*, melyeket IV. Henrik áldásos uralma szüntetett meg. Richelieu és Mazarin idejében a *30 éves háború-*

ban nagy erkölcsi és területi gyarapodást ér el az ország. A presztízs politikát folytatja és kifejleszti *XIV. Lajos*, ki telhetetlen hódító hadjárataival egész Európát félszázadig fegyverben állásra kényszerítette. A rohamosan hanyatlani kezdő és kimerült országot *XV. Lajos* erkölcstelen uralma és céltalan háborúi végre is a *forradalomba* vitték.

A Habsburgok birtokába jutott *Spanyolország V. Károly* és *II. Fülöp* alatt érte el hatalmának tetőpontját. A *felfedezések* által oly gyarmatbirodalom felett rendelkezett Indiában és Amerikában, minek alapján magát a világalomra jogosítottnak hitte. Erőszakos elnyomó háborúi különösen a *németalföldiek* ellen és elhibázott politikája a hatalmas Spanyolországot a lejtőre juttatták. Utódai alatt a hanyatlás tovább tart, míglen a spanyol Habsburg-ág kihalása után a Bourbon-család jut a jelentőségét elveszített ország élére, melyben azután a *francia* befolyás érvényesül.

Az újkori *Olaszország* a teljes szétszakadottságnak szomorú képét mutatja. Az Anjouk kihalásával a *nápolyi* királyság spanyol és francia vetélkedés tárgya lesz. Az északi részeken kis kényurak uralkodnak egy-egy nagyobb állam segítségével. Időnként idegen hódítók, franciák, németek, spanyolok törnek az országra s pusztítják azt romboló harcokban. Tényleges és legállandóbb hatalmak gyanánt Nápoly-Szicília királyság, az egyházi állam, Milano, Venezia, az újkor második felében Szardínia királyság szerepelnek.

Az újkori *szláv államok* közül *Oroszország* emelkedik vezető nagyhatalommá. Ezen helyzetét nemcsak megtartja, hanem még jobban kiépíti befolyását az európai politikában. A *mongol* szolgátságot lerázott ország folytonos bel- és külháborúk, dinasztikus küzdelmek áldozata lesz, amíg Nagy Péter Svédország leverésével megteremti a nagy Oroszországot. Utódjai alatt bár állandó volt a belső harc, az állam folyton terjeszkedett a *törökök* és *lengyelek* rovására és fokozatosan birtokába veszi az óriási Szibériát.

Lengyelország az újkor folyamán rohamos hanyatlást mutat, mely végül is az ország felosztására vezetett. A folyton terjeszkedő *oroszk* támadásai és állandó belviszály úgy elgyengítették, hogy már a *svéd-lengyel* örökösödési háborúban fel akarta osztani Svéd ország, Brandenburg és Erdély. A szerencsésen megmenekült Lengyelország esztelen rendi harcok a svédek, poroszkok, de különösen az oroszok titkos aknamunkája miatt többé sohasem tudott megerősödni. Minő arányban emelkedett Oroszország, Poroszország és Ausztria hatalma, úgy esett áldozatul az ország ezek kapzsisá-

gának. Végül *három felosztása* után megszűnt az újkor végén, mint önálló állam.

A Habsburg-dinasztia uralma alá jutott *Csehország* az újkor folyamán a *fehérhegyi* csata után az osztrák örökös tartományok egírik része lett. Kivé vén az osztrák örökösödési háborúban pillanatnyi önállóságát, többé független állam nem volt.

A *balkáni szlávok* az egész újkor folyamán *török* uralom alatt nyögtek és rohamosan hanyatlanak, míg végre a pásztorkodó népek műveltségi fokára süllyedtek alá.

Az újkorban a *török* birodalom mindjobban tör észak felé. Szolimán *Moháccsal* a magyar királyságot megdönti és 150 éves hódoltság alá hajtja az országot. Ezen idő alatt Magyarországon át a törökök a Habsburgok ellenségeivel szövetségbe többször megkísérik Közép-Európa meghódítását, de sikertelenül. A folytonos belső és külső harc, dinasztikus küzdelmek végül úgy elgyengítik, hogy Magyarországot fel kell adniok. Azóta a *Habsburgok*, kiket a Hohenzollernek és franciák mindinkább keletre szorítanak és a nagyhatalommá lett *Oroszország* a törököt céltudatos politikával igyekeznek Európából kiszorítani. Bár elkeseredett harcokat vívtak ellenök, a Balkánt az újkor folyamán hatalmuk alól nem tudták felszabadítani.

A magyar királyság Mátyás ragyogó korszaka után a pusztító rendi küzdelmek mellett az újkorban két világhatalommal, a *némettel* és *törökkel* vív élet-halálharcot. Mindkettő küzd hazánk birtokáért, míg végre *Mohács* mellett a török győzedelmeskedik. A királyság három részre szakad. A nyugati szegélyen és a Felvidék egy részén a Habsburgok uralkodnak, *Erdélyben* önálló nemzeti fejedelemség keletkezik, a többi török hódoltság lesz. Az így megosztott magyarság fennmaradásáért majd a török majd a német szövetségében küzd. Gyönyörű szabadságharcokat folytat a *Habsburgok* céltudatos beolvasztó politikája ellen, melyekben a nagy erdélyi fejedelmek mentik meg a magyarságot. De mikor *Lipót* alatt a 16 éves felszabadító hadjáratral a törököt a magyar királyság területéről kiszorítják, akkor Erdéllyel együtt az összes magyar területek újból Habsburg uralom alá kerülnek. Azóta folyik ismét a nemzetnek harca saját dinasztijával szemben. A Rákóczi-szabadságharc után következik a békés beolvasztások politikája. A magyarok közben megmentik az osztrák örökösödési háborúban a Habsburg-családot a végpusztulástól, de *Terézia* okos uralma majdnem elveszi a magyarságnak

faji öntudatát. Politikai függetlenségét pedig *II. József* törvénytelen uralkodása szünteti meg egy tollvonással. Az újkor végén, a már-már kitörendő újabb szabadságharc küszöbén, *II. Lipót* alkotmányos uralma hozott rövid nyugalmat a magyar királyságra.

A *legújabb kor* a francia forradalom, az általa és Napóleon hódítása nyomán keletkezett hatalmi eltolódások visszaállításának története. A második felében pedig a szent szövetség abszolutikus rendszere ellen folytatott nemzeti küzdelmeknek ideje. A legegységűbb korban a nagy hatalmaknak harcai a politikai, de különösen a gazdasági világalomért, ami a világháborúval nyert ideiglenes elintézést.

A legújabb korban szintén legjelentősebb állam a *Németbirodalom*, melynek történelme azonban most már nem egyéb, mint Poroszország és Ausztria, illetve a *Hohenzollernek* és *Habsburgok* harca a császári trónért. Ezen nagyjelentőségű történelmi probléma megoldását azonban elodázza egyelőre a *francia forradalom* letörése, *Napóleon* hadjáratai, ami ellen mindkét állam együtt védekezik. Végül a francia hódításnak mégis áldozatul esnek. Ezzel kapcsolatosan kénytelen a Habsburg-dinasztia a német császárságról lemondani és az *osztrák császárságot* megalapítani, így a Németbirodalom egyedül való vezető állama *Poroszország* lesz. Napóleon bukása után felszabadulnak a német területek is s a szent szövetségben egyesülve Oroszország segítségével hatalmuk alatt tartják egész Európát. Poroszország rohamosan fejlődni kezd s minden erejével a Habsburg befolyást akarja Németországból eltávolítani, ami Königrätzl sikerül is. Pár évre halálos ellenségével, Franciaországgal számol le a *70-iki* háborúban, mely meghozza egyben a *birodalom egységét* is és megszületik a *német császárság*. Ausztria, miután a német császárságból és Olaszországból örökre kiszorult, a 48-as szabadságharc után szolgaságba süllyesztett magyarsággal kibékül és létrehozza az óriási léptekkel fejlődni kezdő *osztrák-magyar monarchiát*.

A legújabb korszak másik nagyhatalmát, *Angliát* szintén a *francia forradalom* és *Napóleon* imperializmusa bénítja meg nagyarányú fejlődésében. A *kontinentális* zárlat érzékeny csapást mér gazdasági életére s ezért minden erejével közreműködik Napóleon megbuktatásában. A francia háborúk befejezésével újból csodálatos lendületet vesz az ország, nagy belső reformokat valósít meg belháború kikerülésével, gyarmatbirodalmát percről-percre növelve a világ első államává küzdi fel magát. *Viktória* királyné

uralma a békének és hatalmas kultúrfejlődésnek ragyogó ideje Angliára nézve.

Németalföld a legújabb kor elején teljesen *francia* befolyás alá jutott. Először *batáviai köztársaság* lett, majd napóleoni családi *királyság*. A bécsi kongresszus egyesítette *Belgiummal*, hogy a szerencsétlen összeházasítása a *30-iki* forradalommal megszűnjön. Az így nemzetivé lett Hollandia az általános gazdasági fellendülés segítségével nagy virágzásnak indult.

A skandináv államok közül a legújabb korban is *Svédország* vezet. A francia befolyás Bernadotte tábornokot emeli a trónra. A bécsi kongresszus *perszonális unióba* egyesíti *Norvégiával* s az Oszkások uralma alatt szintén modern fellendülésnek indul az állam.

A *román államok* vezetője *Franciaország*, sőt ő diktál jó ideig ismét a világpolitikában. *Francia forradalom, Napoleon*, a két szó fejezi ki az ország világtörténelmi szerepét a legújabb kor elején. A francia forradalom szédülete ragadja magával Európát, hogy annak rémségei után Napoleon a megdöbbsent és ájulásba esett világot legázolja és rabszolgaságba hajtsa. A francia gloire sohasem volt Oly magasan ragyogó, mint akkor, de útját évszázados kultúreredmények szomorú romhalmazai jelezték. A *bécsi kongresszus* Franciaországot visszaszorította előbbi határai közé. A dinasztikus és pártharcok, a már jelentkező szociális küzdelmek megátolták nyugodt fejlődését. A *júliusi* és *februári forradalmak* az államrendet alapjában rendítették meg s a *///. Napoleon* alatt levő látszólagos erő, mely a régi presztízs politikát erőszakolni akarta, a németek hatalmas ökölcsapásai alatt összetört.

Spanyolország szintén áldozatul esik *Napoleon* fékezhetetleii hódítási vágyának és családi uralommá lesz. A *szent szövetség* visszaviszi a régi dinasztiaát s bár a rövid idő múlva kitört forradalom el is üzi VII. Ferdinándot, ismét visszatér a trónra. A *szent szövetség* bukásáig annak gyámkodása alatt van, az alól felszabadulva pedig dinasztikus és pártharcok bénítják fejlődését és szorítják hátra politikai jelentőségében.

Olaszország leginkább érzi a napóleoni uralom hatását. Csupa kis *napóleoni államra* szakadozik. Bukása után visszatérnek a helyi dinasztiaák. A Bourbonok a *nápolyi királyságba*, kiket csakhamar elűz a forradalom. A *szent szövetség* hatalma azonban visszahozza őket. Az *egyházi állam* a korszellem és a francia befolyás hatása alatt haldoklik. Az összes uralmak közül legnagyobb

jelentőségre a *szárdiniai királyság* vergődik, melynek vezetésével az olaszok végre elérik évszázadok óta sóvárgott vágyukat, Viktor Emánuel alatt az *olasz egységet*.

A legújabb kor *szláv népei* közül az *oroszkok* folytatják hatalmas fejlődésüket. I. Sándor, Napóleon leverője, mint a szent szövetség lelke uralkodik az európai politikán. Az ország kiheveri a *francia* hadjárat pusztításait s Miklós alatt tovább tolja ki az ország határait, különösen Törökország és az ázsiai kis államok rovására.

A balkáni *szláv* és *elszlávizált* népek a legújabb kor elején fokozatosan felszabadítják magukat a török uralom alól és önálló fejedelemségekké válnak. *Görög, szerb, bulgár, román* királyság az államalakulás nehézségeivel küzdve lassan kezdenek kibontakozni és mint a nagyhatalmak politikai eszközei szerepre szert tenni.

A legújabb kor folyamán a *törököket* csapás-csapásra éri. Hűbéres államai Európában fokozatosan felszabadulnak. A feltartóztatlanul előre, Konstantinápoly felé, törő *oroszkok* fojtoztatják. Belső és dinasztikus harcok gyengítik, úgy hogy a «beteg ember» halálát az osztozkodni akaró hatalmak minden percben várják.

A magyar királyság újkori története /. *Ferenc*, illetve a *szent szövetség* abszolutizmusával indul meg. Ezt követi *Széchenyinek* és *Köss uthiiSik* gyönyörű reformkor szaka, mely végül is dicsőséges *önvédelmi harcunkkal* és szomorú leveretésünkkel végződik. Elnyomatásunk rettenetes szenvedéseitől a külpolitikai viszonyok alakulása, az olasz és német egységre való törekvés és e két állam harci sikerei szabadítanak meg. A *kiegyezés* óta a magyar királyság a többi békét élvező állammal együtt nagy, modern fejlődésnek indul.

A *legeslegújabb korban*, 1870 óta, az egész világ csodálatos politikai, műveltségi, de különösen gazdasági fejlődést ér el. Még kis államok is oly eredményeket mutatnak, melyek meglepőek. A haladás élén *Nagy-Britannia* van, a tengerek ura, óriási kiterjedésű gyarmatbirodalmával és hihetetlen ipari és kereskedelmi fejlődésével. Veszedelmes versenytársává lesz rövidesen a *Németbirodalom*, mely nagyszerűen kiépített politikai és gazdasági szervezeteinek segítségével iparban, kereskedelemben, de sőt a gyarmatosítás terén is mindenütt az angol nyomába lépett. A közársasági *Franciaország* belső zavarai ellenére egyre erősödik minden, de különösen pénzügyi téren s legutóbb szintén mint gyar-

matosító állam lépett fel szép sikerrel. *Oroszország*, mint európai és ázsiai nagyhatalom kezdi kimeríteni erőit fejlődésére felhasználni, de belső zavarok és külső háborúk időnként megbénítják. A fiatal *Olaszország* rohamosan emelkedik, bár nehéz pénzügyi viszonyai, belső zavarai, sikertelen gyarmatháborúi állami életének teljes kiépítésében meggátolják. Az *osztrák-magyar monarchia* Európa egyik legjelentősebb tényezőjévé válik s hatalmas felvirágzása lépést tart a többi államokkal.

A *berlini kongresszus* óta megindult nagyarányú fejlődése Európa nagyhatalmainak úgy a kontinentális, mint a gyarmatpolitika terén végül keresztezni kezdték az egyes államoknak azon érdekköreit, melyeket maguknak jövő célul kitűztek. Különösen a gazdasági hódítás terén. Ehhez járultak faji féltékenység és elfogultság, úgy hogy minden állam védekezés céljából szövetségeseket keres és folyton fegyverkezik, így jön létre a hatalmas középeurópai *hármasszövetség*, Németbirodalom, Osztrák-magyar monarchia, Olaszország. Ellensúlyozásául pedig a Franciaország által létrehozott *antant*, Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország. Végre is az ellentét e két hatalmi csoport között annyira kiélesedett, hogy felhasználva a *balkáni háború* előidézte politikai feszültséget, a *világháborút* kirobbantották. Ez egyelőre a *hármasszövetség* és államainak bukásával végződött és az antantnak oly szerű zsarnokságával Európával szemben, mint annak idején az a szent szövetségéé volt.

Európán kívül levő országok közül a legeslegújabb korban *Japán* és az *Unió* tettek szert világ jelentőségre. *Kínát* a belső forrongások, *Japán* és az európai nagyhatalmak féltékenysége gátolják természetes fejlődésében. Az amerikai többi államok, bár szintén hatalmas fejlődésnek indultak, de jelentőségük helyi jellegű. Az idegen kontinensek legnagyobb része európai államok gyarmatbirodalmához tartozik. A világ legelső gyarmatállama *Nagy-Britannia*. Ázsiai gyarmatterületei Elő- és Hátsó-India, a Csendes-óceán szigetvilága, Beludszistan, Aden, Afrikában Egyiptom, Angol Kelet-Afrika, Dél-Afrika, Angol Nyugat-Afrika. Amerikában Kanada, végül egész Ausztrália. Ezenkívül minden fontos világgözeledési pontja a földnek. *Franciaország* északnyugati Afrikában gyarmatosított a barbár államoktól be Szudánig, Szomal, Madagaszkár, Hátsó-Indiában. A *Németbirodalom* Kelet- és Nyugat-Afrikában és a Csendes-Oceán szigetvilágában. *Olaszország* a Veres-tenger partján és Tripolisban. *Belgium* Afrikában. *Hol-*

landia a Fűszerszigeteken, ép úgy az *Unió*. *Japán* a Csendes-Óceán sziget világában. E hatalmas gyarmatbirodalom s azokból származó hihetetlen mértékű meggazdagodás hozta létre azon világ imperiálisztikus elbizakodottságot, melynek alapján a vezető államok közül mindenki magának követelte a *világhatalom* történelmi előjogát. De ezen egészségtelen halmozódás is visszafejlődés útján van. A legnagyobb gyarmat-világállamnak, Nagy-Britanniának egyes gyarmatai kezdenek rendről-rendre oly önállóságra szert tenni, hogy teljes elválásuk az anyaországtól rövid idő kérdése. Minden államnak oly hihetetlen munkát kell fennmaradása érdekében folytatnia, hogy energiája világhatalmi ábrándok megvalósítására belátható időn belül nem marad.

XIV. Szellemerkölcsi életformák.

A vallásosság, a vallás, az egyház. Vallásrendszerek, bálványimádás (fetiszizmus), természetimádás (sabeizmus), sokistenség-híves (politeizmus), egyisten-ség-híves (monoteizmus). Mózesi hit, kereszténység, iszlám. Bramaizmus, budhizmus.

Az ember lelki életének legbensőségebb, titokzatos megnyilvánulása az egyedülvalóságnak és védetlenségnek szorongó érzése. Időnként ezen érzés elfogja őt, az egyet, ha szembeállítja önmagát a nagy mindenséggel és őt körülhullámzó számtalan jelenséggel és erővel. A természeti jelenségek, élettelen tárgyak, élő lények, megmagyarázhatatlan létrejövésükkel, fel nem ismerhető hivatásukkal a természet életében, mindig félelemmel és csodálkozással vegyes tiszteletérzést váltott az ki az emberből. Megérthetetlen emberfölötti erők és tulajdonságok jelenlétét kellett léptenyomon megállapítania. Valaki megmenekül, amikor elpusztulása bizonyosnak látszik. Viszont másik hirtelen meghal, mikor ennek semmi látható előzményét nem észlelhették. A születés és halál csodás misztériuma, a betegségbeesés és felgyógyulás érthetetlen folyamata, egyesekben jelentkező emberfölötti tulajdonságok megnyilvánulása, már a legkezdetlegesebb emberben is az emberfölötti erő jelenlétének tudatát ébresztette fel. Először zűrzavaros, majd mind határozottabb körvonalakban. A valami nagyobbtól, hatalmasabbtól, az ember fölött állótól való függés homályos érzését, mely az embert a lehető legjobb, az erkölcs felé vezeti. Ez a *vallásosság*.

Az emberi lélek vallásos érzésének megnyilvánulása annyi-féle, ahány ember van. Fiatalnak más, mint az öregnek. Tudatlan-nak más, mint a tudósnak. Nőnek más, mint a férfinak. Az északi népeknek más, mint a délieknek. Földművelő népeknek más, mint a kereskedőknek. Az emberek mindenütt hosszú idő alatt, fokozatosan mind összegyűjtik magukban mindazon érzésbeli mozzanatokot, melyek vallásosságukra vonatkoznak. A belső hívesben és a külső cselekedetekben egyöntetűen járnak el. Az illető kultuszban állandó és mindenki által egyformán követendő tételeket állítanak fel. Bizonyos történelmi időpontban megjelenik a próféta, ki magasabb, láthatatlan erő által megihletve e szétszórt hívese¹ két és cselekvényeket filozófiai rendszerbe foglalja, annak erkölcs-tanát megállapítja. Tehát létrejön a *vallás*.

Minden lelki élményt, legyen az akár az ész, akár az érzelem világába jelentkező, az ember csak úgy képes maga, sőt későbbi nemzedékek számára a feledésbemenéstől megmenti, ha azoknak akár jelképekben, akár hagyományokban, végül szervezetben formát ad. A formában kialakult, mindenki által könnyűszerrel észlelhető gondolatokat és érzéseket lehet csupán a sokakkal elfogadtatni és megértetni. A forma által és útján, amit bárki felfoghat, lehet az embereket a szellemerkölcsi jelenségek és értékek iránt meggyőződéséé és hódolatos tiszteletre ránevelni. Tehát a vallás külső és belső feltételeit oly állandó keretbe kellett beleszervezni, mely a vallási felfogás és külső cselekmények állandóságát biztosítja, az egy felfogáson levőket összetartva kormányozza, lelki életüket tovább ápolja és őket a vallásos erkölcsi alapon megtartja. Ily szervezet az *egyház*. Ez áll magából az elvont szervezetből és a vallásrendszer követelte szellemi és technikai munkát elvégző kiválasztottakból, a *papságból*.

Az ember figyelmét mindig a szokatlan köti le pillanatnyi érdeklődésre. Az, ami az őt körülvevő és már jól ismert dolgoktól különbözik. Érdeklődésének mértéke nem a tárgy nagyszerűségétől vagy méretétől függ, hanem attól, hogy mennyiben tér el a dolog az eddig látottaktól. Gyakran nagyon kicsiny méretű, felette jelentéktelen formájú és értékű dolog jobban felkelti figyelmét, mint valami nagy kiterjedésű és tökéletes szerkezetű. A kezdetleges emberek az oly tárgyakat, aminőket még nem ismertek, első látáskor megdöbbenő meglepetéssel vizsgálták meg. Ismeretlen íormája és fel nem ismerése annak, hogy e tárgy hivatása mi, «zorongó és bizonytalanság érzésével töltötte el őket. Ilyenkor

könnyen hajlandók voltak azon tárgynak emberfeletti eredetet, és valami misztikus erőt tulajdonítani. Sőt az ily dologgal szemben felsőbb lényeknek kijáró tiszteletet tanúsítottak s végül megtették azt imádatuk tárgyának, a legfelsőbb isteni erő jelképének. Azon tárgyak, melyek ily megkülönböztetett tiszteletben részesültek, lehettek kövek, fadarabok, csontdarabok, melyeket az illetők magukkal hordottak. Elrejtették őket sátraikban, ágyukban, tehát mindig közelükben tartották, hogy az a szellem, amely vélekedésük szerint benne lakozott, mindig mellettük legyen, őket védje és segítse. De lehettek tárgyak természeti jelenségek, sziklák, vizek, fák, állatok, mennydörgés, villámlás is. Az ily istenségnek, a fétisnek áldozatokat mutattak be és elvárták, hogy kérésük elintézése kedvező legyen. Ha nem, akkor értéktelenebb dolgot áldoztak vagy semmit, de végérvényesen nem mertek szakítani velük s időnként nagy megbánással kiengesztelték őket. Az ily kezdetleges vallást *fetisizmusnak*, bálványimádásnak hívjuk. Az ily vallási felfogásnak magyarázóit és a velejáró külső cselekményeknek végrehajtóit *sámánoknak* hívták. A vallási cselekmények ekkor még mindenféle érthetetlen varázslásból és kuruzslásból állottak. Ezért az ily primitív vallási felfogást *sámánizmusnak* is nevezik.

Amilyen mértékben az ember kezdett mind egyenesebb gerincűvé lenni s leszegzett fejét, mellyel csak a földet és annak lent heverő tárgyait látta, mind fennebb emelte és végre az ég felé fordította, oly mértékben vetközött ki állati kezdetlegességéből. Figyelme lassankint a föld tárgyai és jelenségeiről az ég tárgyai és jelenségei felé fordul. Meglátja az égboltozatnak csodálatos, lenyűgöző világát, melynek szépsége, fenséges nagyszerűsége lelkét mélységes tiszteletre kényszerítette. A nap-, a holdfogyatkozás, a hold fázsai, az éj és nappal, az évszakok megmásíthatlan szabályszerűsége fokozták az ember csodálatát, függőségi érzésének tudatát, a nagy, az ismeretlen és mindenképp felett hatalommal ott lebegő emberfeletti lényről. Az égi testeket kezdték imádni, mint olyan jelenségeket, melyek isteni erővel lévén felruházva, őket segíteni és megvédeni képesek voltak. Ez volt a csillagimádás, *sabeizmus*.

A fejlődés további folyamán az istenség fogalmának elvont eszméjét az ember oly módon igyekezett felfoghatóvá, érzékelhetővé tenni, hogy mindenki azt elképzelni és megérteni képes legyen. Ezért a vallásos érzéseket jelképekbe öltöztette s később a kimondott jelképeket formákba öntötte. Először állat-, majd emberformákba, vagy pedig félig állat-, félig emberalakokba, így jönnek

létre a bálványképek, bálványszobrok, melyek a művészi elképzelésnek legcsodálatosabb termékei. Ezen bálványok már nemcsak növény-, állat-, hanem emberáldozatot is kívánnak és némelyik vallást a kétségbeesésnek, a pesszimizmusnak sötét éjébe taszítja, ahelyett, hogy áldást hozó világosságával és melegével vigasztalást és reményt vigyen a küzködő ember lelkébe.

A természeti élet nagyszerű erő jelenségeit, azoknak lényegét, működésüknek lefolyását az ember eleinte nem ismerte. Alig tudta megállapítani, melyik hatalmasabb és elhatározóbb jelenségű a föld, de különösen az ő emberi életére. Tehát egyszerre több ilyen égi vagy természeti jelenséget tisztelt. Egyszerre többet is megszemélyesített ember és állati alakban. De miután látták, hogy mégis csak van különbség az egyes természeti erők között hatás tekintetében, annak megszemélyesítőjét, melyet legkevésbé értettek meg és melytől lég jobban félték, a tűz, a villám, a mennydörgés istenét tették meg első helyre és hozzá képest a többit fokozatos sorrendben rangsorozták. Végül egész istencsoport jött létre, kikhez csatlakoztak azon jelentéktelenebbnek tartott istenek, szellemek, melyekkel az erdőket, ligeteket, forrásokat, vizeket, tengereket népesítette be az embernek a vallásos érzés által termékennyé tett költői képzelete, így jött létre a sokistenéghívés, a politeizmus. Az emberek isteneiket természetesen emberformában képelték el, csak szebbnek, nagyobbak, mint saját magukat. Tökéletességgel és halhatatlansággal ruházták fel őket. Sajátságos módon azonban isteneiknek nem egyszer emberi gyarlóságokat is tulajdonítottak.

A sokistenhívés, zavaros sokféle istenséget, hitté telt és külső cselekvényt magában foglaló vallásrendszeréből fokozatosan ki-jegecesedik az egyistenhívésnek magasztos felfogása. A vallásfejlődés eljut azon legmagasabb fokig, mely évezredek óta vigasztalja az emberek millióit s melynek nagy erkölcsi erejével megteremtődött azon legfejlettebb műveltség, melynek alapján az emberiség lelki életének mai magaslatára felemelkedhetett. A fizikai és lelki jelenségeknek egy istenbe való megszemélyesítése, minden földi életnek a legmagasztosabb emberi erkölcs alapjain való elgondolása, az embernek oly nagyszerű műve, melynél fenségesebbet a történelmi életnek semmi terén még nem teremtett. Elmúlhattak a nagy politikai szervezkedések, el a gazdagságnak irigyelt töménrelensége, de az egyisteniség gondolatából kisarjadt vallási erkölcs megmaradt. Annyi merész támadással szemben nem ingott meg

soha. Fenséges nyugalommal nézte végig a legyőzhetetlennek vélt római birodalom végvonaglását és bukását. Kiállotta a népvándorlás rettenetes pusztításait, a vallási küzdelmek borzalmas idejét, az álfilozófiának és hamis kultúrának gyilkos támadásait. A három egyistenhívésnek, a mózesi hitnek, a kereszténységnek és az iszlámnak fenséges erkölcstana ma is az emberiség felének nyújt vigaszt és teszi őket kultúrfeladataik teljesítésére képessé.

A vallásrendszerek mind tökéletesebb formáinak létrehozása az emberi lelki élet mind fokozottabb fejlődésének eredménye. Minél kezdetlegesebb fokú műveltséget ért el az ember, annál kezdetlegesebb volt vallásos felfogása is. Minél magasabb műveltségre emelkedett, annál fenségesebb vallási rendszert alakított ki. Hiszen a műveltség először a vallás volt maga, a kultusz és általa és segítségével megszerzett szellemi és erkölcsi ismeretek mennyiségével gyarapodva, lett a kultuszból a kultúra. A történelmi élet kezdetén született természeti népek a bálványimádás, kuruzslás, csillagimádás vallási felfogására emelkedtek csupán. A csillagimádással kapcsolatosan következett az állati és emberalakban való elképzelés és a sokistenséghívés. Az ókor keleti népei babilóniaiak, asszírok, egyiptomiak, föníciaiak és az ókor két hatalmas nyugati népe, a hellének és rómaiak. Utóbbi kettő azonban már a sokistenhívésnek oly tisztult erkölcsi felfogását tünteti fel, hogy azokat az egyistenhívés magasztos valláserkölcsei felfogáshoz való átmenetnek kell tartanunk. Az egyistenhívés első kialakítói a zsidók voltak a mózesi hittel, ugyanők a kereszténységgel. E kettőből sarjadott ki az iszlám egyistenhívése. Hívei voltak a zsidó nép, a román és germán népek, az arabok, törökök. Ma is ezen népek utódai vallják e három egyisteniség vallását. Ázsiának ősi sokistenséghívése magában összesíti a bramaizmus és budhaizmus keretében a hindukat, kínaiakat, japánokat és a többi kisebb ázsiai népeket.

Az egyistenhívésnek és tisztult valláserkölcseknek kifejlesztői a zsidók voltak. Az őket ért szenvedések, az egyiptomi fogság, az abból való csodás kiszabadulás és bolyongás a pusztában a nép lelkét megéretté tette arra, hogy régi bálványimádással vegyes sokistenhívésből az egyistenhez térjen. *Mózes* prófétájuk a Sinai hegyen ezelőtt 4700 évvel a tíz parancsolatban közölte az egyiptomi fogságból kimentett népével az egyistenhívésnek hit és erkölcsi tételeit. E vallásrendszer a megszemélyesített egy istent, Jehovát mondja a világ alkotójának és fenntartójának, ki látha-

atlan természetfölöttségben uralkodik mindenekfelett és jóságának kegyelmét kiterjeszti minden k irr. Erkölstanában a jó és becsületes ember meg jutalmazását, a bűnösnek büntetését mondja ki. A zsidók ezen egyistenhívése, mint nemzeti vallás, csupán közöttük terjedt el és ők tartották meg a többi keleti népek a görög és római sokistenséghívéssel szemben. A keresztény egyistenhívés létrejövése után is a zsidók saját egyistenhívésük tiszteletében maradtak meg.

A történelemnek második egy istent hívő vallási rendszere az elsőhöz képest egy- és félezer év múlva jött létre. Akkor, mikor a római birodalom elérte fejlődésének tetőfokát, de a fényes külső mellett az emberek lelki élete sóvárogva epekedett az újjászületés és erkölcsi megtisztulás boldogsága után. A politikai hatalom túltengése, a példátlan törtetés állás, befolyás után, a gyengének lelketlen elnyomása az erős által, hihetetlenül felhalmozódott gazdagság s azzal járó mértékietlen tobzódás minden pénzadta gyönyörben, az erkölcsnek és atyáik ősi hitének elbizakodott lennézése és hűtlen elhagyása teremtette meg a lelkekben azon sejtelmes vágyakozást, amely egy új világ elkövetkeztet fanatikusán várta. Ilyen történelmi hangulat közepette lépett fel *Jézus Krisztus* és hirdette a legtisztább és legmagasztosabb emberi egyenlőségen és emberszereteten nyugvó egy istenhívését. Tanítása, bár a zsidóság vezetői fellépését ellenséges hangulattal kísérték és bár a rómaiak hivatalos körei sem szívesen fogadták, mégis rohamosan hódított. Bár hitvallásáért kereszthalált kellett szenvednie, apostolai e vallásrendszert mindenhol megingathatatlan hittel terjesztik tovább s annak vértanúivá válnak. Hiába volt aztán a véres keresztényüldözések sora, Jézus égi hite fennmaradt s a római birodalom földi hatalma összeomlott. A római birodalom bukása és a népvándorlás rettenetes pusztítása után a *kereszténység* mentette meg az emberiséget az állati sorba való visszasülyedéstől és 2000 év óta minden kultúra, amit az ember minden téren elért, a történelmi életnek mai legmagasabb fejlődési foka a kereszténység valláserkölsi talajából fakadt és abból táplálkozott. Ma is a föld összes népeinek majdnem fele a kereszténységnek híve.

Az emberi fejlődés harmadik egyistenhívése idősorrendben is a harmadik. A mózesi hit és a keresztény eszme és erkölcsi világából sarjadott ki. Megfelel azon éghajlati és földrajzi viszonyoknak, amelyek Arábiában vannak és azon lelki fejlődésnek, melyen az arabok politikai és műveltségi téren átmentek. *Mohammed*

nemcsak prófétája volt az *iszlámnak*, hanem népének nemzeti hőse is, ki a fajában alvó nagy képességeket a lelki egységbe való hozatal által akarta, kifejlődésre bírni. Az iszlám egyistenhívésnek erkölcsstana a kereszténység magasztos felfogását tünteti fel, alkalmasnak mutatkozott arra, hogy egyetemes vallássá váljék. Az iszlám valóban óriási terjeszkedő képességgel bírt, rövidesen földrészeket hódított meg. Ázsiát, Afrikát, sőt Európából Spanyolországot. Egyúttal létrehozta az arab világbirodalmat s oly világkultúrát, szellemi és anyagi téren, ami páratlan a világtörténelemben. Az arabok bukása után, a törökök vették át az iszlám terjesztésének szerepét s híveinek számát folytonos hódítás útján rohamosan növelték. Ma a világon mintegy 200 millió iszlámhitű van, kik a Balkán, Észak-Afrika, Szudán, Arabia, Kis-Ázsia, Turkesztán, Perzsia és India területein laknak.

Az emberiség történelmi életének azon része, mely minket érint s mai fejlődésünknek alapját képezi, lelki alkatunkat 2000 év óta formálja, a három egyistenhívés keletkezésének és kifejlődésének idejére esik. Ezen vallásrendszerek hatása alatt jöttek létre a nagy román, germán, arab, török államalakulások a az egyes vallásrendszerek által kifejlesztett hatalmas kultúrkörök. Egy szóval az, amit ma műveltségnek nevezünk. Az európai műveltség, mint legmagasabbrendű fejlődési eredménye az emberiségnek a kereszténység szellemerkölcsi felfogásának képviselője, a keleti műveltség pedig az iszlámé. Az egyistenhívés területileg is uralkodik a földön, mert idetartozik egész Európa, Ázsiának nyugati fele, Afrika és Ausztrália művelt területei és Amerika. Csupán Ázsiának keleti felén maradtak fenn az ősi kultúra eredménye gyanánt a sokistenhívések és pedig a bramaizmus és a budhaizmus.

A *bramaizmus* az indusoknak ősi vallásrendszere, mely mintegy 3000 évvel ezelőtt keletkezhetett. Ezen vallás azonban nem hozta meg a népek millióinak a föld nyomorúságai felett való lelki vigaszt. Ellenkezőleg, kasztrendszerével az emberi egyenlőtlenségnek oly szomorú társadalmi képletét hozta létre, amely őket a legsötétebb pesszimizmusba taszította. Mai napig is megbénította e tehetséges fajnak a természet minden gazdagsága által előmozdított érvényesülését. A VI. század vége felé *Buddhában* talált e vallás reformátorra, ki talán történelmi alak volt. Magasrendű erkölcsstanával, mely a keresztény felfogással sok közösséget mutat, felemelte a bramaizmust a hitnek, reménynek, a lelki újjá-

születésnek vigaszt hozó magaslatára. Tana rohamos gyorsasággal terjedt el és túlszárnyalta rövidesen az ősbibb vallásrendszert, mely tisztán Élő-Indiára szorítkozott és ma az emberiségnek $\frac{1}{8}$ részét vallja hívélül. A budhaizmus Közép- és Kelet-Ázsiának mongolfajta népei között van elterjedve, számuk az emberiségnek $\frac{1}{4}$ része. Magasabbrendű vallási rendszer hiányában a földnek aránylag kevés lakosa él, mintegy 6%. de ezek között is kezd fokozatosan, melyek földrajzilag hozzáférhetőbbek, a nagy vallások valamelyike hódítani.

XV. Történelmi műveltségi körök.

Ókori sémi. árja. Középkori román, germán. Újkori germán, román. Legújabbkori germán, román.

Az ember a történelem előtt való korban az emberállat szomorú műveletlenségében töltötte életét. Lassú fejlődés eredménye gyanánt alakította ki lelki életét akkor, mikor már elsörendű szükségleteinek megszerzése, életének folytonos megvédése nem foglalta le minden percét. Majd elérkezett azon pillanat is, mikor, bár halvány derengés formájában, emberi és történelmi hivatásnak tudatára ébredt. Lelki életét kezdi, mint jobbat, magasabbrendűt a testi élet fölé helyezni, annak kialakítására és minél jobban való kifejlésztésére különös gondot fordítani. Az emberiség műveltségi életéről csak már nagyon előrehaladott korokból vannak adataink. A feljegyzésre méltó és szükségesnek vélt dolgok elsősorban és főleg a politikai eseményekre vonatkoznak. Műveltségi adatok, fájdalom, szétszörtan, minden céltudatosság és rendszer nélkül található csupán. Bőségesebb híradások a céltudatos megörökítés gondolatával csak rendszerint a népek fejlődésének niásodik feléből valók, mikor már a politikai szervezkedés befejeztetvén, a faj életenergiái a műveltség kialakításában keresnek érvényesülést. Akkor ébred a nép a műveltség történelmi jelentőségének tudatára és nemcsak műveli a lelket, de annak eredményeit a történelmi fennmaradás számára fel is jegyzi.

Az ókori keleti népek műveltsége a legújabb tudományos elmélet szerint árja lélekből fakadt, a *szumér* műveltség. Ennek azonban csupán lényegét ismerjük, de kiterjedését, életének korát és hatását ma még a kutatók szabatosan megállapítani nem tudják. Tehát az ember kultúrájának kezdetét a *sémi népeknek* ki-

fejlődésével kell megkezdenuk. A természetes fejlődés értelmében itt is először az összes műveltségi mozzanatokban a vallásos jelleg uralkodik. Még a fejlődésnek legmagasabb fokán is az illető nép valláserkölcsei felfogásának áll szolgálatában. Csak később vegyül bele az ember szellemi termelésébe a laikus elem, tehát oly érzelmi jelenségek, amelyek az emberi társas együttélés más területein mutatkoztak. Biztos képet a sémi népek műveltségéről, az adatok hiányában, nem tudnak megrajzolni. Főbb jellemző vonásai leki életüknek azonban megállapíthatók. Egész műveltségüket a sokistenhívés, helyi kultuszok sokasága, Keletnek misztikus lelki hangulata uralja. Emellett, jobbra agrár nép lévén, a természeti erőknél naponkint való szemlélője, a természeti jelenségek-ből már korán csillagászati, technikai következtetéseket állapítottak meg. így tehát az ókori sémi népeknek műveltségi elemei a következők: a sokistenhívés és ezzel kapcsolatban levő kultuszok, azoknak szolgálatában álló művészetek, építészet, szobrászat, festészet. Csillagászati, technikai, matematikai kezdő ismeretek. A szó- és zeneköltészet, a tudomány és bölcsészet képviselőiről még ma nem tudunk. Politikai műveltségük a törvényhozásban nyilvánul meg. Ezen népek műveltségi élete felett nyomasztó lelki zsarnokságnak, gyakran a kétségbeesésig fokozódott pesszimizmusnak sötét hangulata uralkodik.

A *babiloniak* csillagimádásban kifejezett kultuszát nagy templomokban, festményekben, de különösen hatalmas szörnyeszerű szoboralakokban személyesítették meg. Óriási középületeket csináltak művészi díszítésekkel. Csillagászati és matematikai tudásukat technikai ismeretekkel bővítették. A szellemi és érzelmi életük különben való megnyilvánulásáról adataink hézagosak. Politikai irodalom terén világ jelentőségű eredmény Hammurabinak nemrég felfedezett törvénykönyve, mely talán legelső ily szellemi termelése az emberiségnek. Az *asszírok* műveltségük alap-elemeit a babiloniaktól vették és csak helyi hatások által létrehozott különbségeket tüntetnek fel. A kisszámú és politikai jelentőségben az előbbiek mellett eltörpülő *zsidó* nép a műveltség tekintetében óriási fejlődésnek mutatja fényes eredményeit. Kialakítja az első egyistenhívés magasztos valláserkölcsei felfogását. Az évszázadokig szent hagyomány gyanánt összegyűjtött és megőrzött, később írásba foglalt bibliában nemcsak a zsidóság azon korban való műveltségének minden irányra kiterjeszkedő feljegyzéseit adja, de a világirodalomban pártját rikító irodalmi művet is. Tény-

leg az a könyvek könyvévé válik, mert az ótestamentum az ókori keleti népeknek politikai történelmét, de különösen lelki fejlődésének hű képét nyújtja. Ezenkívül törvény- és jogrendszerét, társadalmi életét, sőt már itt a zsoltárokból az egyházi és az énekek énekében a világi líra szólal meg fenségesen komor hangon. Ezáltal az emberi műveltségnek oly alapjait rakja le, melyekre épült fel, a kereszténységen keresztül, mai műveltségünk.

Az *egyiptomiak* sokistenhívésében már sok oly elem van, mely közeledik a később keletkezett egyistenhívések magasrendű erkölcsstanához. Templomaik nemcsak arányaikban és felépítésükben voltak művésziek, hanem a díszítésekben is. Szobrászati műveiket szintén a nagyság és monumentális művészet jellemzi. Festészetük primitív körvonalrajz volt élénk színezéssel. Csillagászati és technikai ismereteik szintén elég jelentősek voltak. Szóköltészetük vallásos és hősi jellegű dalokban és mesékben fejeződött ki.

Az *ókori áryanépek* époló szellemerkölcsi körben mozogtak, mint a sémiak, különösen azok, melyek mint a *perzsák*, velük egyenlő éghajlati és földrajzi viszonyok között éltek. Természetimádók voltak, de ismertek egy hatalmas szellemet is, mely mindent létrehozott. Erkölcsstanuk tisztult világfelfogást sugárzott ki önmagából. Politikai irodalmuknak jelentős terméke a Zend-Avesta törvénykönyv.

Az ókori keleti népek műveltsége csak történelmi előkészítése volt azon hatalmas szellemi fellendülésnek, melyet az *ókori nyugati népek*, a hellének és rómaiak keletkezettek. Ezeknél mindaz, ami ott a vallásban sötét, nyomasztó hangulatú, az itt derült és vidám. Ami a tudományban csak sejtelem, az itt tény, ami a költészetben dadogó kezdet, az itt tökély. Ami ott az építészetben tömeg és túlhalmozás, az itt művészi tagoltság és nemes díszítés. Ami ott a szobrászatban szertelenség és állatias szörnyűség az itt emberies finomság és megható báj. A hellén és római kultúra az emberi szellemerkölcsi fejlődésnek oly ragyogó korát teremtette meg, amelynek segítségével született újra a középkornak marazmuszba esett lelki élete. A művelődésnek új fényes fejlődési korszakát nyitotta meg a már reménytelenségbe süllyedni kezdő ember számára. Azóta is valahányszor az emberi műveltségből kivesszük a friss, vidám alkotó erő s lelketlen formalitásba akar beleveszni, mindig és újból a klasszikus kor lelki életének üdítő forrásához siet, hogy annak megifjító vizében megfürödjön, új boldogító és felemelő életre keljen.

A *kellietiek* vallásos rendszere sokistenség, amely Görögország egének folyton ragyogó derűjét sugározta ki önmagából. A vele kapcsolatos kultuszok is friss életvidámságot lehelnek ki magukból. Erkölcsstanuk nemessége és tisztasága közel van a keresztéin séghez. Az építészet, mint isteneik házának megalkotója, nagyszerűen tagolt, nemesen egyszerű díszítőművészetet teremt, mely ma is a legmodernebb időkben a legmonumentálisabb építkezéseknek szolgál példányképül. A hellén szobrászat Pheidias, Scopas. Praxiteles örökéletű műveiben az emberi testnek gyönyörű arányosságú és véghetetlen bájú típusaival személyesíti meg a lelki életnek eszmei és érzelmi jelenségeit. Festészetben szintén csak kezdetleges fokot ért el e nép, szemben a többi művészi fajták tökéletességével, Apelles. Iparművészeti cikkeit szintén a nemes forma, színben és rajzban való finomságok jellemzik. Csillagászat, matematika, geometria oly neveket mutat fel, mint Ptolemaiob, Pythagoras, Archimedes, Eukleides. Az orvosi tudomány már Hippokratessel dicsekedhetik. A bölcsészetben a hatalmas triumvirátus Sokrates. Plató, Aristoteles már úgy megalapozzák a lelki élet törvényszerűségeiről szóló ismereteinket, hogy most is arra épít a tudomány. A történetírásban két kiváló mester buzgólkodik. Herodotos, Thukydidés, kik megkezdik a rendszeres történelmi feljegyzéseket. A hellén költészetet Homeros örökifjú naiv eposzával vezeti be. hogy Alkaios. Sappho, Pindaros. Anakreon bájos líráján át, eljusson Euripides, Aischilos. Sophokles zordonúl fen séges tragédiáiig és Aristophanes attikai sóval bővelkedő komédiájáig. Politikai irodalmuk törvényeikben és Platóban nyilvánul meg. A politika hatalmas fegyverének, a mindenkit elragadó szónoklatnak, Demosthenes volt birtokában. A hellén kultúra tehát a ragyogó neveknek és eredményeknek oly halmazát mutatja, mely évezredeknek történelmi távlatából is legnagyobb csodálatra késztet a hellén faj nagy szellemi és erkölcsi tulajdonságaival szemben.

A *rómaiak* műveltsége folytatása és a latin faj egyéniségéhez mért kifejlesztése a hellének. Itt azonban az egész lelki életet, nem annyira a kedélynek és a képzeletnek naiv csapongása, hanem az ész mindent megbíráló komoly fegyelmezettsége s puritán zordonság jellemzi. Az átvett hellén műveltségi anyagot legtöbb részben megtartották igen csekély helyi változtatásokkal. De egyik-másikban neves tehetségeket is produkál a faji képesség. Vallásrendszerük más nevekkal ugyanaz, mint a helléneké, az

építészet szintén. Szobrászaik és iparművészetük első időben nem fejlődött, mert a világ minden tájáról Rómába hurcolt hellén remekművek őket kielégítették, azoknak utánzására gondolni sem mertek. Később e téren is tapasztalható fejlődés. Különösen oly szoborművekben, melyek élő emberek képmásai és jellemző erejük-nél fogva kiválóak voltak. A filozófiában Seneca magaslik ki, ki-nek felfogása öntudatlanul sok helyütt már a kereszténységnek erkölcsi érzéseit tünteti fel. A történelemírásban Livius, Plutarchos, Július Caesar, de különösen Tacitus tűnik ki. utóbbi mint az első oknyomozó irányú történetírás megkezdője. A földrajzban Strabo, Plinius. Politikai irodalmuk nagyszerű törvényeikben fejeződik ki, a politikai és közéleti szónoklatban Cicero emelkedik fel magasra kartársai fölé. A költészetben szintén a hellének nyomában haladnak a rómaiak, de itt is van néhány jelesük. Az eposzban Vergilius, a lírában Ovidius, Catullus, Tibullus, Propertius és a legnagyobb római lírikus, a fenséges ódákat író Horatius. A maró szatírában Juvenalis és Martialis tűnek ki. Az oktató mesében Phaedrus kiváló, A közélet félszégeit és kinövéseit Plautus és Terentius teszik komédiáikban méltó gúny tárgyává.

A *középkor* lelki életét annak minden vonatkozásában a kereszténység határozza meg. Azon magasztos vallásos és erkölcsi felfogás, mely Jézus tanításából áradt vigasztalás gyanánt az emberiségre. Minden szellemi és lelki mozzanat ennek szolgálatában áll és rá mint megingathatlan alapra épül az emberi műveltségnek európai része. Az ember kereső lelke a román stíluson át. a gótikában találja meg égbeszárnyaló vallásos, áhítatának építészeti kifejezését s ajándékozza meg az emberi művészetet csodás remekművekkel. A szobrászat és festészet az ászkézisnek testben gyarló, de égi elragadtatásban ragyogó szentekkel díszítette fel a templomokat. A tudomány megteremti a kereszténység gondolkodási rendszerét, melybe belefoglalják azon kor összes tudományát s kialakítják a középkori filozófiát. A nagy egyházi bölcselők, köztük Szt. Ágoston fejezi ki a keresztény világfelfogást nagyszerű munkájában. A kereszténységet s egyúttal azon kor egyedül levő műveltségét vértanú térítőik viszik szét Európa minden területére. Ok gyűjtják meg első világító mécseit mindenütt a keresztény kultúrának, hogy végül hatalmasan égő fáklya gyanánt eloszlassa ott táborozó sötétségét a tudatlanságnak. A történelemírás az egyház szolgálatában áll. Épügy, mint a törvényhozás és szónoklás is. A költészet minden fajtája Isten dicsőségének van szentelve.

A középkor második felében az emberiség lelki élete átalakul minden téren. Az arab érintkezés és a keresztes hadjáratoknál hatása alatt, a klasszikus irodalom fokozatos megismerése követ kezében kezd abban mind több és több világi elem érvényesülni. Vallási újítási kísérletek Wald, Wikliff, Huss, a kritikai szellem felébredése előkészítik az újkort. A trubadúrok, a minnesängerek a költészetnek oly hangjait ütik meg, melyek már a jövő kornak lelki zenéjéhez tartoznak. A középkor a céltudatos ismeretközlésnek és nevelésnek legmagasabb fokú intézeteit teremti meg. Meltán nevezhetjük az egyetemek alapítási korának, mert akkor létesülnek a mai napig is fennálló világhírű főiskolák és pedig időrendben a bolognai, párisi, oxfordi, padovai, prágai, krakkói, bécsi, pécsi, lipcsei egyetemek. Természetesen ezek is mind az egyházi tudomány hirdetői és kifejlesztői voltak s csak később kezdett ott is a világi elem fokozatosan hódítani.

A középkori műveltségnek első zászlóvivői a *germánfajta*, népek lettek. A gótika, bár francia földön született, német stílussá lett. A történetírásban kiválóak Alcuin, Einhard, Freisingeni Ottó, Paulus Diaconus. A politikai irodalomban a frank és német törvénykönyvek a kanonisták és legisták munkái. A költészetben Walter v. Vogel weide, Wolfram v. Eschenbach, Strassburgi Gottfried emelkednek jelentőségre. A tudás terjesztésének leghatalmasabb és legyőzhetetlen fegyverét, a könyvnyomtatást Gutenberg adja az emberiség kezébe.

A *román* népeknél az egyházatyákon kívül a tudományt és pedig a történetírást művelik Dino Compagni, Villani, Villeharduain, Froissart, a politikai irodalmat Machiavelli. A költészetben jeles Abälard. Az egyházi szónoklatban Savanorola.

Az *újkor* műveltsége hatalmas lelki forrongásnak eredménye. Már a középkor vége felé az ember gondolkodása kezdett egyoldalú egyházi jellegétől eltérni és amint a történelmi fejlődés törvényszerűsége minden korban bizonyítja, a tudásvágy igyekszik a lelki életnek minden területén érvényesülni. Az érintkezések, a keresztes hadjáratok hatása, a törökök elől Konstantinápolyból Itáliába menekülő görög tudósok befolyása, befejezésül Amerika felfedezése oly sok új ismerettel és újabb ismeretre ösztönző vágygal töltötte el az emberek lelkét, hogy az eddigi világfelfogással megelégedni nem tudtak. Felébredett minden téren a kritikai szellem és a középkori ember, ki élethivatása szerint egy-egy szervezetnek volt önmagát mindenben alárendelt tagja, kezdi magát az egész

emberiség jelentős részének érezni. Saját maga felett való szabadrendelkezés jogának szenvedélyes vágya fogja el s épp ezért kutatja az okát eddig levő lekötöttségének és keresi módját a felszabadulásának. Új és vidám életkedvet kap a földi életre, annak gyönyörűségeire, a tennivágyásra, az alkotásra. Az ászkézisnek borús, nyomott hangulatát a *humanizmusnak* derűs életkedve váltja fel. Miután ezen epekedő vágyakozásnak a klasszikus műveltség ragyogó és irigylendő képe lebegett szeme előtt elérendő példa gyanánt, valóságos rajongással vetették magukat az emberek a hellén, római lelki életnek tanulmányozására. E kép évezredeknek történelmi távlatában természetesen még ragyogóbbnak, még kívánatosabbnak tetszett, mert csak azon idők legfényesebb elméinek műveltségi eredményeit látták maguk előtt a klasszikus műremekekben és nem azon sok nyomort, bajt, testi és lelki szennyet is, mi ezen korokhoz is tapadt. A múlt iránt való rajongás oly mérvűvé vált, hogy egyházi férfiak, maguk a pápák boldog önfeledséggel adták át magukat ezen érzéseknek, nem gondolván meg, hogy a pogány világ fényénél annál ríkítóbban fognak szembevetünni a keresztény egyháznak, a középkori világ-felfogásnak hibái és hiányai. Mindez pedig végül a kritikának és az újjátásnak szenvedélyes vágyát fogja a gondolkodókból kiváltani. A lelki újjászületésnek ifjú erővel előtörő vágyakozása az irodalomban, „a művészetben nyilvánul meg leghatalmasabban. A középkornak zárt formái, kötött és sablonos típusai helyett mindenütt, a képzelet és tehetség szabad érvényesülése gyanánt, új, csupa fiatalságban, szépségben pompázó emberalakok lépnek, kik a földi élet érzelmeinek és eszméinek nemes harmóniára törekvő megszemélyesítői. Az építészetben a röneszánsz stílus keletkezik, mely a görög, római építészetnek szerkezeti és díszítési motívumait szabadon használja fel, erőt és bájt egyesítve összhangzatosan egymással. Ezután nemcsak az egyházi építkezések foglalják le maguknak a tiszta stílusnak monumentalitását, hanem a világi, közcélokra készült épületek is valóságos műremekei a reneszánsznak. A szobrászat és festészet az ászkézis által elkínzott emberek helyébe életerőtől duzzadó, természetes formákra törekvő alakokat használ fel, még egyelőre egyházi eszmék és gondolatok és cselekmények „kifejezésére. De minél előbbre halad az újkori fejlődés, annál több világi elem vegyül bele, míg végül az utóbbi diadalmaskodik és az egyházi művészet az általánosnak csak egyik részletterülete lesz.

A tudományosság teljes erejével az exakt tudományok felé fordul, a természettudományos irányzat győz mindenütt. Még a legelvontabb lelki problémákban is a természettudományos részleteket keresik s a vizsgálódás módszerei is ily irányban mozognak. Csillagászatban a föld helyzete a nagy mindenségben, annak mozgási törvényei foglalkoztatják a gondolkodókat, a matematikai tudományokban az eddigi bizonytalan alapvetéseket tudományos rendszerekké építik ki. A filozófia mind világiasabb lesz, sőt nemsokára szembekerül szülőanyjával, az egyházi bölcsészettel. A görög-római mintára igyekszik önálló rendszerek megalkotására. A történelemírás szintén elveszíti egyházi jellegét s túlnyomóan politikaivá válik. Hatalmas művekben írják le nemcsak egyes nemzetek történelmét, hanem a világesemények pragmatikus összefoglalására is törekszenek. Az irodalomnak minden fajtája buján virágzik fel. Költészet, dráma, komédia, elbeszélés, regény, mese oly fejlődést mutatnak, ami a szemlélt gazdagság, tartalmi és művészi formai értékével elragadja. A zeneköltészet is mindjobban eltávolodj az egyháztól s a világi érzéseknek lesz művészi kifejezője.

Az általános nagy szellemi forrongás magával ragadta az embernek legbensőségebb érzésvilágát, a vallásosságot is. Az egyházi felfogás terén is utat tör magának a szabad kritikai szellem, a revízió és reformáció szükségességének kívánsága. Az előző hitújítási kísérletek befejezéséül a svájci, német és genfi törekvések diadalmas visszhangra találnak a korszellem előkészítette lelkekben. Már-már úgy látszott, mintha a nyugati egyház teljesen megsemmisülne és újjászületne a reformált vallásokban. De a meglepetésből felocsúdott anyaegyház elkeseredett harcot vív életéért s e küzdelem, mindkét részről, nagyszerű szellemi értékeket vált ki, az emberiség kultúrájának javára.

Az újkor második fele a természettudományos gondolkodás diadalának ideje. Az exakt tudományosságnak hihetetlen fellendülése, nagyszerű elméletek keletkezése az anyagi életnek minden terén, meglepő találmányok, az ember lelkét ellenállhatatlan erővel verték bilincsbe. A szellemerkölcsi élet jelenségeinek értékelése mindjobban háttérbe szorul az anyagnak mindenhatóságával szemben. A lelki élet szubtilis érzelmi részének meg kellett hátrálnia mindenben és mindenütt az ész diadalmas zsarnokságával szemben. Materializmus, racionalizmus a győzelmes jelszavak. Az erkölcsi értékek e kor lelkiismeretének kellemetlen kölöncei, melyek őket

a földi élet mindenirányú lelketlen kizsákmányolásában szükség-telenül gátolták. A modern élet szédítő anyagi gyarapodása a fé-nves nagyvárosi települések, a közlekedés és mindenirányú technika nagyszerű eredményei az embert elbizakodottá tette. Kultúrsikerei-nek határait már a képzelet birodalmába tolta ki s abban a hiszem-ben volt, hogy a modern fejlődésnek lehetőségei az emberi képes-[^]égekben korlátot nem ismernek. Azonban a rohamos és a kor gazdasági fejlődésében gyökerező ezen műveltségnek csakhamar mutatkoztak árnyoldalai is. Az anyagi felvirágzás megteremti a gazdasági javaknak, különösen a pénznek, aránytalan és egyen-lőtlen elosztódását s a tömegeknek fehér rabszolgaságát. A kevés-számú vagyonos osztályt a kizsákmányolt óriási tömegek urává teszi s létrehozza a szocializmus eszmevilágát, mely aztán azóta minden kultúrjelenségre rányomja sajátos egyéni bélyegét. Min-den szellemi és érzelmi jelenségben vezető motívum gyanánt ural-kodik s nemcsak műveltségi, de vészteljes politikai forradalmakat is keletkeztet.

Míg a középkorban a germán szellem uralkodott mindenben, addig az újkorban az újjászületett román szellem versenyre kel vele. Az olasz, francia és spanyol műveltségi eredményekben nem egyszer legyőzi azt és a világműveltséget irányítja. Az újkor végén azonban az élet-halálharcban a román szellem kifáradt és a ger-mánok nagy szellemei veszik át a vezetést. Mint legújabb jelenség a szláv szellem hatalmas képviselői jelentkeznek az emberi mű-veltségben. Előfutárjaként azon történelmi küzdelemnek, mely a románok, germánok és szlávok között fog lefolyni az ó-világ poli-tikai hegemoniájáért. A kultúrák továbbfejlődésének feltételei az illető fajok fennmaradásához és egészséges életműködéséhez vannak kötve. Tehát lehet halódó műveltségi körökről is beszélni, oly értelemben, hogy bár eddig elért eredményei nem semmisülnek meg, újabb nagyszerű felvirágzásnak lehetősége kétségessé válik. Ily értelemben az emberi kultúrközösségbe nemrég belépett és még ifj önti erőben levő oroszok fejlődési lehetőségei kiszámít-hatatlanok.

A rőneszánsz *román* lélekből született meg Itáliának derűs ege alatt. Ott virágzott ki a klasszikus műveltségnek ősi talaján. Onnan plántálódott át a többi kultúrterüietekre az *olasz* szellem diadalmas hódításában. A rőneszánsz építészet nagyszerű remekeit Bramante, Michel Angelo, Bernini, Lombardo, Bernin alkotják meg. A szobrászatban Michel Angelo, Donatello Canova, a festé-

szetbeii Pisano, Cimabue, Giotto, Lionardo, Michel Angelo, Rafael, Tizian, Veronese, Tintoretto, Guido Reni oly remekműveket alkotnak, melyek ma is meghatódó csodálattal töltik el az ember lelkét a műveltségnek ezen magasztos megnyilvánulásai előtt. A tudományos vizsgálódás terén Galilei tűnik ki. Az irodalomban szintén az olaszok uralkodnak az eposzban, Dante, Ariosto. Torquato Tasso, a lírában Petrarca, a prózában Bocaccio.

Az újkor második felében Richelieu XIV. Lajos és a felvilágosodás idejében a román népek közül a vezetést a *franciák* veszik át. Jó ideig versenytárs nélkül uralkodnak az egész világon, művésziesen kifejlesztett nyelvük és szellemi életüknek csodálatos felvirágzása által. Építészetben XIV. Lajos nagy építőmesterei tűnnek ki, Perrault, Lescot, Delorme, Mansart. a festészetben Le Brun, Poussin, Claude Lorrain, David. Francia ízlés teremti meg a bárok, majd a rococo stílust, melynek nehézkes túltömött - sége, cikornyás felcícomázása nélkülözi az előbbi stílusoknak méltóságát és a szerkezeti összefüggés természetességét és erejét. A természettudományokban Pascal, Laplace, Monge, Buffon, Lavoisier, a filozófiában mint alapvető rendszeralkotó Descartes és követői Diderot, D'Alambert kiválóak. A politikai irodalom és történelemben korukon uralkodnak Montesquieu, Voltaire, Rousseau, később kiválik Thiers. A gazdaságtörténelemben rendszert alkotnak Colbert, Quesnay. Az irodalom hatalmas fellendülését és európai uralmát nagynevű fiainak köszönheti, Rabelais, Boileau, Corneille, Racine, Molière, Lafontaine, Chateaubriand, Victor Hugo az uralkodó planéták.

A harmadik román nép, a *spanyol*, bár nem mutat oly nagyarányú és minden kultúrterületre kiterjedő fejlődést, de azért sok jeles képviselőjét adta az emberi műveltségnek. A festészetben Velasquez, Murillo, az irodalomban Camoéns, Lopez de Vega, üalderon, Cervantes tűnnek ki kiváló tehetségükkel.

A román szellem nagy képviselőivel szemben a *germánok* szintén hatalmas sorban vonultatják fel nagy fiaikat. Bár nem minden időben állják ki a versenyt, de a germán műveltség egyenletesebb, eloszlódottabb és minden területre arányosan szétterjedőbb, mint a román. Az újkorban is a *németek* a germánság szellemi vezetői. Festészetben Holbein, Cranach, Dürer, a rőneszánsz kiváló mesterei. A tudományosságban, csillagászat, filozófia, természettudomány terén Erasmus, Melancthon, Reuchlin, Kopernikus Kepler, Leasing, Kant, Fichte, Humboldt S. és Humboldt

s a történetírásban Ranke, Nuebuhr a német tudás elismert jeles képviselői. Az irodalomban Klopstock, Goethe, Schiller. Heine, Herder, Rückert, Uhland, Arndt. Körner alkottak a műveltség számára figyelemreméltót. Goethe örökéletűt.

A németek után kultúrjelentőségben az *angolok* következnek, kik szintén nagy tehetségekkel gyarapították az emberiség műveltségét. A természettudományokban és filozófiában Newton, Bacon, Locke, Hümé emelkednek ki, mint elmélet- és rendszeralkotók. A történetírásban Gibbon. Smith. Carlyle, Maculay válnak ki. Az irodalomban Milton, Burns, Byron, Schelley, Shakespeare, Morus T., Swift, Scott legnagyobb nevek, kik körül Shakespeare versenytárs nélkül uralkodik a drámaköltészetben.

A germánok közül még a *hollandusok* mutatnak nagy kultúrfelvirágzást az újkor első felében. Nagy festőik Rubens, Van Dyk. Rembrandt, kiváló filozófusuk Spinoza, jogtudósuk Hugó Grotius gyarapították nagy értékekkel az emberi műveltséget.

Az újkor második felében a világi, sőt egyházellenes filozófia volt alapja a szellemi mozgalmaknak. A *legújabb korban* a műveltségi fejlődést a természettudományok és a társadalomtudományok uralják. Már a középkor végén megindult szenvedélyes érdeklődés a föld természeti jelenségei és azok törvényszerűségei iránt. Az újkor folyamán ez oly mértékben növekedett, hogy annak végén már kezdett a szellemi élet összes területein döntő jelentőségűvé válni. A legújabb korban aztán mindenre rányomta bélyegét. Valóban csodálatos eredményeket értek el, különösen a fizika, kémia és technika terén. Gyakran oly meglepő elméletek és rendszereket hoztak létre s oly találmányokkal gyarapították az életet, melyek az embert boldog szédülettel töltötték el az ész uralmának mindenhatóságával szemben. A hihetlen meggazdagodás, a közlekedés óriási kifejlődése, a könyvnyomtatás páratlan fellendülése a műveltségnek eladdig nem sejtett elterjedését eredményezték. Minden szellemi téren sokat és sokszerűt termel az ember, melynek most már az egész ismert világot kultúrterületté teszi. Nincs a lelki életnek egyik mezeje sem. hol jelentős tehetségekkel ne találkozunk. Építészet, szobrászat, festészet ép oly gazdagságot mutat, mint a szó- és zeneköltészetnek minden fajtája. A tudományosság addig ismeretlen hatalmas terjedelmű, összefoglaló munkákat alkot filozófiában, természettudományokban, történelemben, politikai irodalomban.

A buján felvirágzó szellemi és anyagi élet pompázatosan el-

bűvölő zenéjébe zavaróan vegyül azonban bele a vagyon aránytalan és igazságtalan elosztódása által testi és lelki nyomorúságba kényszerített tömegeknek fájdalmas jajkiáltása. Majd kétségbe esett átkozódása. Ez arra kényszerítette a gondolkodókat, míg azon csodálatos ellentmondásnak okait megkeressék, mely egyfelől a kultúra haladásának szédítő tempója és eredményei és a rohamosan fejlődő tömegnyomor között van. Ezért kezdik mohó kíváncsisággal kutatni az emberi társas együttélésnek törvényszerűségeit. A társadalom létre jő vesének okát, módját, feltételeit. Működésének mikéntjét, az emberi szervezkedéseknek lényegét, szükségességét, avagy felesleges voltát azért, hogy az emberek egy részének láthatóan közeledő szociális katasztrófáját megakadályozzák. Új tudomány keletkezik, a *szociológia*, melyet az összes tudományok összefoglalásának tekintenek.

A műveknek egész halmaza jelenik meg napról-napra s míg az egyes elméletek egymással a babérért vetélkedtek, az emberiséget utólrta a világtörténelem legnagyobb szociális összeomlása. Ezen műveltségi irányzat mindenek alapjává az anyagot, a természettudományos exakt törvényt tette és mint társadalmat alkotó tényezőt, az erkölcsi erőket nem létezőknek tekintette. Ez irányzatot az emberiségre a másnak rettenetes korszakát hozta. Politikai és társadalmi rendszerek megsemmisülését. Évszázados kultúrák elpusztulását. Nélkülözések, éhség és betegség miatt milliókra menő tömeghalált. A bosszúvágy, a faji gyűlölködés és a pénznek örjögő és becstelen orgiáját; kell akkor az emberi művelődésnek más, új alakot keresnie. Tehát, ha az emberiség nyomorultul elpusztulni nem akar. Ujja kell születnie testi és lelki tisztaságban és egészségben. Vissza kell térnie a vallásosság és faji öntudat magasztos erkölcsiségének világába. Vissza kell adni az emberiségnek a lelki műveltséget, szemben a külsőségekben megnyilvánuló civilizáció helyébe. Az embert újból emberre kell tennie, hogy fanatikus hittel s vidám tett vággyal fogjon hozzá a jövő kor boldogságot hozó műveltségének felépítéséhez.

XVI. Gazdasági életformák.

Terménygazdálkodás, pénzgazdálkodás, hitelgazdálkodás.

Az ember történelmi alkotó munkája fokozatosan a föld felületének mind nagyobb területét hódítja meg. Mindazon jelenségeit a földnek és a természetnek, melyek a minél könnyebben

való megélhetését biztosítják, okos előrelátással hasznosítja. Azokat pedig, amelyek hátráltatják és akadályozzák életműködésének szükséges formáiban, útjából eszével és fizikai erejével elhárítja. Az ember története tehát nem egyéb, mint folytonos harc minden ellen, ami őt kifejlődésében gátolja. Egyben együttműködés a természettel mindabban, ami céljait előmozdítja

Az összes történelmi életformák kialakulása feltételezte mindig a gazdasági élednek létezését, mert ez volt az ember életben való fennmaradásának alapja. A legerősebb, legeszesebb, legerkölcösebb ember sem képes elsődleges természeti szükségletek kielégítése nélkül élni, mert rövid idő múlva elpusztul. Az evés, ruházkodás, lakás azon elengedhetlen feltételek, melyek nélkül emberi élet nincs. Az ember pedig csak nagyobb csoportjainak összetevő és együttes fizikai és szellemi munkájával hozhat létre szervezkedéseket« a történelmi életformáknak sokszerűségét. így tehát természetes, hogy a gazdasági jelenségek és koronként keletkezett gazdasági életformák nagyjelentőségű tényezői a történelmi életnek. Azonban oly egyoldalú elmélet, mely csupán ezeket teszi a történelmi élet alapjává és pedig úgy, hogy a többi életformák ennek szolgálai velejároi és minden életmegnyilvánulását a történetnek ezek határozzák meg, a komoly tudomány szemében tartathatlan.

Az ember gazdasági fejlődése is áthalad az egyes korszakokban szabályszerűen megállapítható fokozatokon, termény gazdálkodás, pénzgazdálkodás, hitelgazdálkodás formáin. Sajátságos jelensége azonban a történelmi életnek, hogy nem minden nép és terület éri el az összes fejlődési állapotokat. Bár egyes államok a politikai és szellemerkölcsi szervezkedésnek nagy magasságaira emelkednek, addig a gazdasági életformákban kezdetlegesek maradnak. Az ókori keleti népek, a középkori germán államok, az amerikai őszállamok terménygazdálkodása. Csak kevés oly népe van az ókornak, középkornak, melyek a fejlődésnek legalább két fokát mutatják, mint hellének, rómaiak, középkori román és germán államok pénzgazdálkodása. Már az újkorban majdnem minden állam eléri mindkét fejlődési fokot, mely az emberiségnek eladdig oly csodálatosan kifejlesztett politikai és szellemerkölcsi haladásához elegendő volt. A gazdasági életformák harmadik, legfejlettebb állapotába az ember csupán az utóbbi egy száz év alatt ért el. Ekkor kerül a gazdasági fejlődés a többi történelmi szervezkedésekkel f okozati összhangba. Ezáltal az emberi tevékenység-

nek oly szédítő lehetőségeit nyitja meg, amely a mának csodálatos kultúreredményeiben nyilvánul meg. Az utóbbi évtizedekben a gazdasági élet, mintha évezredes elhanyagoltatásáért akarna megtorlást venni, biztos céltudatossággal kezdett minden kultúri területen hódítani, felülkerekedni, sőt minden más életformát akaratlan rabszolgájává tenni. Ezen egyoldalúság vezetett mai, katasztrófánkhoz és csak minden történelmi életformának együttes és összhangzatos munkája hozhatja meg »z emberiség számára újból a természetes fejlődés boldog aranykorát.

Kezdetleges korokban az ember elsőrendű szükségleteit ott és akkor szerzi meg, ahol és mikor az számára önmagától kínálkozik. Az ősember tehát mindig mozgásban van. Állandóan azon helyeket keresi fel, melyek munka nélkül vagy nagyon kevés fáradtsággal mindazt nyújtják, ami fennmaradásához föltétlenül szükséges. Ekkor az ember mindent megeszik. Gumós gyökeret, gyümölcsöt, bogyót, bogarat, sőt gilisztákat is. Amit előrehaladása közben kap, azt azonnal elfogyasztja. Egy részét azonban meggyűjti, de nem oly előrelátó céltudatossággal, hogy abból hosszabb ideig táplálkozzék, hanem hogy órák múlva, ha ismét megéhezett, fáradtság nélkül az keze ügyében legyen. Ez a *gyűjtögetés*. Az ember azonban nem elégszik meg ily szűkkörű és egyoldalú táplálkozással. Amint ügyessége és megfelelő módokat kigondoló esze fejlődik, az állatvilágra veti magát. Merész szívvel nemsokára a nagy állatokat, sőt az önála erősebbeket is igyekszik elejteni. Harcbaszáll az erdő, mező állatvilágával. Ügyességgel kiszedi a vizekből a táplálkozásra alkalmas élőlényeket. A *vadászat* és *halászat* már kezébe adja az embernek legnagyobb részét annak, amit a föld önmagától termel.

Az állatok egyes fajtaiban megnyilvánuló ösztön, mely azt csoportokban való élésre ösztönözte, más állattársaival és az emberrel szemben is könnyebb közeledésre képessé tette, adta az embernek azon gondolatot, hogy ilyen állatokat magához szoktasson. A maga közelében való élésre ránevelje, megszelídítse, így nemcsak a megölt állatot használta fel táplálkozásra, hanem az élő állat termékeit is, tejet, tojást. Végül pedig igénybe vette annak nagyobb fizikai erejét sajátjának kiegészítéséül és pótlásául, így jön létre az *állattenyésztés*, mint legfejlettebb foka az ősi foglalkozásoknak, de legalsóbbja a kultúrfoglalkozásoknak. Ebben az időben még mindig a mozgás állapotában van az ember, tehát nomád, habár már hosszabb ideig tartózkodik egyhelyütt, amíg barmai

területet legelik. Nagy területen másodszer is visszatért évszakonként ugyanazon területre, vagy pedig a völgyből fokozatosan felment nyáron a hőség nagyobbodásával a hegyre, a havasokba. Onnan pedig ősszel a hideg fokozódásával ismét le a völgybe.

Az emberben később kifejlődött azon lelki mozzanat, mely őt egy meghatározott helyen való élésre ösztönözte. Természetesen oly területen, mely megélhetési lehetőségeinek legjobban kedvezett. A *megtelepedés* tényével megszületik az emberben a céltudatosság gondolata, hogy többet és jobbat termeljen a földből, amelyhez most már állandóan kötve van. Az előrelátás arra készítette, hogy a saját rendes fogyasztásán felül is termeljen, rossz vagy gyenge termés pótlásául. Később értékesítés, a neki hiányzó dolgokkal való becserélés céljából. Már a raktárra termelés eszméje kezd gazdasági tevékenységében érvényesülni. Ezen állapotban túlnyomó és alapfoglalkozása az embernek a többi mellett, első kultúrfoka a gazdasági termelésnek, a *földművelés*.

Mihelyt a gazdasági termelés egyik helyen felesleget, másikon hiányt termel, annak szükségessége következik be, hogy a két területnek ezen termelési viszonyában természetes kiegyenlítő-dés álljon be. Ez csak úgy történhetik meg, ha a felesleget a hiányt érző területre viszik, viszont esetleg annak más dolgokban való feleslegét azzal kicserélik, így keletkezik szüksége azon közvetítő tevékenységnek, mely az árút a termelőtől a fogyasztóig juttatja, tehát a *kereskedelemnek*.

A föld- és állattermékek elsődleges, eredeti állapotukban sem nem fogyaszthatók mind, sem pedig használati tárgyaknak nem alkalmasak. Ezért azoknak oly átalakításokon kell átesniök, melyek az ember céljaira azokat megfelelőkké tegyék. A technikai átalakítások az anyagból új dolgot hoznak létre, mely gyakran sem formájában, sem anyagösszetételében nem olyan, mint volt azelőtt. Értékében pedig sokszorososan emelkedik. Ez a művelet az ipar, mely tehát valamely nyersanyagból egészen új árút, ipari cikket hoz létre.

A gazdálkodási tevékenységben így három kultúrfoglalkozási ágat különböztetünk meg, az őstermelést, a kereskedelmet és ipart. Egyes fejlődési fokai a gazdasági történelemnek aszerint jönnek létre, hogy ezen három gazdasági foglalkozási ág közül Melyik és minő mértékben van kifejlődve. Megvan-e egyszerre mindenik? Ha nincs a kifejlődöttebb és uralkodó gazdasági fog-

lalkozási ág mellett, melyik vagy melyikek jelentkeznek elkorcsosult vagy fejletlen formában *t*

A történelmi életnek kezdetén s minden egyes népnek első fejlődési korszakban mindenütt a *terménygazdálkodás* gazdasági fejlődési fokát állapíthatjuk meg. Az ember gazdasági tevékenysége ezen korban jóformán az őstermelésben, tehát földművelésben és állattenyésztésben merül ki. A termelt feleslegek értékesítésénél módja a csere, mikor is árút adnak árú ellenében, *cserekereskedelem*. Az ipari tevékenység a legszükségesebb s legegyszerűbb házi és közhasználat! tárgyak készítésére szorítkozik. Úgy látszik első pillanatra, mintha a terménygazdálkodás a gazdaságtörténelemben nagyon jelentéktelen értékű korszak volna. De az csak a fejlődési fok tekintetében van így, mert a terménygazdálkodó államok gyakran évezredek időket érnek el s gazdasági téren nagy eredményeket hoznak létre. Óriási területeket tesznek termelésre alkalmassá. Sokat és sokfélét termelnek s egyes dolgokban kiváló fajtaakat tenyésztenek ki. Leghatalmasabb terménygazdálkodó államok voltak az ókori keleti országoknak legtöbbször. Ezek közül a pénzgazdálkodásnak fejlődési fokára egyik sem ért el. Utolsó idejünkben mindeniknél megállapítható az átmenet folyamata, de még mielőtt megérhette volna ezen gazdasági fejlődést, politikailag tönkrementek és aztán elpusztultak.

Az emberiség a gazdasági fejlődés második életformáját akkor éri el, mikor a gazdasági életbe belép az új, fontos tényező, a pénz és létrejön a *pénzgazdálkodás*. A nemesfémbe vert érem, melyet az uralkodó vagy államhatalom kényszerforgalommal lát el. Mindenki számára elrendeli, hogy azt a rányomott érték erejéig fizetési eszközül elfogadja. A pénz megjelenése óriási forradalmat idézett elő a gazdasági életben. Most már volt állandó és közös értékmérője minden árúnak. A cserekereskedelem idejében természetes, arányos és igazságos árkialakulás lehetetlen volt. Árút árúval arányos és igazságos viszonyba hozni felette nehéz. Egyik fél az árúnak megszthatatlansága, feldarabolásának lehetetlensége miatt, pl. élő állat, mindig veszített. Nem egyszer mindkettő, mert annyit kellett cserélnie valamiből, mennyire ép akkor szüksége nem volt és ennél fogva arra, mire kellett volna, elcserélni valója nem maradt. Azáltal, hogy mindent először a közös és állandó értékmérőhöz, a pénzhez viszonyítottak, lehetségessé vált, hogy az egyik árút a másikhoz viszonyítsák oly arányban, aminőben egyik vagy másik árúért több vagy kevesebb pénzdarabot adtak-

Ezáltal az árúkicserélés oly hatalmas arányokat ölthetett, hogy nemcsak szomszédos területek, de államok és földrészeknek is módjukban volt gazdasági termelésüket kicserélni.

A pénz sokkal könnyebben szállítható lévén, mint az árú, magában nemesfém tartalmában egyéni értékkel bír. Sokáig eltartható, sőt elrejtethető. Mindez nagy ösztönzést adott az embernek arra, hogy minél tökéletesebb gazdasági munkával minél többet keressen, így nemcsak az östermelés és kereskedelem fejlődik nagy fokra a pénzgazdálkodásban, hanem az ipar is. A fokozódó gazdagodás, a jólét mind több és fényesebb iparcikk készítését kívánja meg. Már sem ruhában, sem házieszközökben nem elégszenek meg egyszerűekkel, hanem minél komplikáltabb, szebb és értékesebb lett keresetté. Nagy munkát adott az iparnak a felfegyverkezés, a város- és házépítés, a művészet, úgy hogy a pénzgazdálkodás egyben a nagy kultúrfejlődésnek is kora. Kifejlődött pénzgazdálkodó államok voltak az ókorban Hellas, Róma, a középkor második felében a germán és román államok és az újkori államok.

A legutóbbi száz év alatt az emberi tevékenységnek minden terén óriási a haladás, így tehát a gazdasági fejlődésben is. A fizikai hajtóerők a gépek, napról-napra gyarapodó találmányok, különösen az iparban, valóságos forradalmakat idéznek elő. Megszületik a nagyüzemű ipar, mely rövid idő alatt eladdig el sem képzelt mennyiségben termeli az árút s aránylag olcsón is adja. A csodás módon kifejlődött közlekedési eszközök segítségével a nyersanyagoknak hatalmas tömegeit hozza a feldolgozó telepekre. Viszi onnan el kész árú alakjában. Ezen tömegtermelés, ami rohamosan még nagyobbá lett, mind több befektetést igényel. Évtizedekre szóló előleges beruházásokat gyárépületekbe, gépekbe, nyersanyagba. Bár a pénz bámulatosán megszaporodott, erre mégsem volt elég. A tőke végül is úgy belefektetődött az óriási iparvállalatokba, hogy teljesen mozdulatlaná vált. De a modern gazdasági életnek, hogy kellőképpen ki tudjon használni minden kedvező lehetőséget, könnyen és bármikor megmozdítható tőkére volt szüksége. A vállalkozó tehát rá volt kényszerítve, hogy befektetett tőkéje mellé, gyárüzemének, egyéni rátermetségének és megbízhatóságának alapjára, idegen pénzt vegyen igénybe, tehát hitelt.

A hitel, mint fontos gazdasági tényező, mindig szerepelt, fontosabb szerepet az újkori pénzgazdálkodásban tölt be.

Azonban a legeslegújabb korban a hitel annyira uralja a gazdasági helyzetet, hogy ezen fejlődési fokot *hitelgazdálkodásnak* kellünk. Ma már nemcsak a nagyvállalkozó vesz hitelt igényi hanem a falusi szatócs épúgy, mint az egyszerű kézműiparos ig. Egész gazdasági szervezetünk a hitelre van felépítve. Minden más pénzével vagy legalább más pénzével is dolgozik. Csakis tud jelentős sikereket elérni, kinek nagy vagy korlátlan hitel van. A modern milliós vagy önoknak, csodás, gyakran földrészekre^ kiterjedő vállalkozásoknak alapja, a hitel.

Ezen gazdasági rendszer komplikált pénzügyi műveleteinek lebonyolítására megfelelő gazdasági szerveket létesítenek és fejlesztenek ki szédítő arányokban. Bankokat, takarékpénztárakat, hitelintézeteket, a tőzsdét. Az állam pénzügyeinek vezetésére jegybankokat. Vállalatok alapítására részvénytársaságokat, betéti társaságokat, szindikátusokat. Ezeken át mint csatornákon folyik ki hatalmas áradatban a pénz a vállalatok felé és özönlik vissza nyereséggel tetőzve. Ez újabb és újabb vállalkozásra ösztönzi a hitelező bankot s a hitelt igénybevevő vállalkozót egyaránt. Végül a pénz sem elég a folyton szédületesen emelkedő igények kiegyenlítésére és jelentkeznek a modern gazdasági életnek legtipikusabb jelenségei, a pénzt helyettesítő eszközök. Az államjegy, a bankjegy, váltó, csekk és az utalványoknak mindenféle fajtája. Mindez a bank és pénzügyi technikának oly nagyszerű eddig nem ismert rendszereit fejleszti ki, hogy ezek valóságos tudományá váltak.

A hitelgazdálkodásnak mai kifejlődött rendszere oly hatalmas és komplikált szövevényét hozta létre a gazdasági életnek, hogy földrészek termelésének kicserélődése, világgazdasági kiegyenlítődése, az egyes gazdasági területeken könnyűszerrel, jóformán óráról-órára történik meg. Ma nincs távolság, nincs idő, ami korlátozná az embert gazdasági terveiben. Már mindent legyőzött a modern fejlődés. A grönlandi eszkimó a berlini iparcikket épúgy használhatja, minthogy alaskai prém díszíti a párisi divathölgyet. A kínai teát Szentpétervárott ép oly természetesnek találják, mint az ausztráliai gyapjából Londonban készített posztót Budapesten. Az egész világ egy nagy gyártelep, egy bank, egy szállító, mely önti magából az árút, a pénzt és elviszi mindkettőt a föld kerekiségének minden pontjára. Ezen hatalmas gazdasági fejlődés élén a gazdasági hódító államok haladnak és pedig Nagy-Britannia, Németbirodalom, Unió, Japán. Minden erővel igyekezik ezekkel versenyezni Franciaország, Oroszország, az osztrák-

magyar monarchia, Olaszország. Az így keletkezett gazdasági ellentétek természetszerűen idézték elő a világháborút. A világháború pod ig a gazdasági világválságot. Most tehát mindazon nagy hat ahn α k, melyek versenytársaiknak legcsekélyebbet sem voltak hajlandók engedni, mind tönkrementek. Vájjon ezután okosabbak és emberségesebbek lesznek-e egymással szemben? Folytatódik-e a gazdasági életnek csődöt mondott ezen rendszere?

XVII. Történelmi gazdasági körök.

Ókori terménygazdálkodás, ókori pénzgazdálkodás. Középkori terménygazdálkodás, középkori pénzgazdálkodás. Újkori pénzgazdálkodás. Gazdaságpolitikai elméletek . merkantilizmus, fiziokratizmus, indusztrializmus. Legújabbkor, hitelgazdálkodás, gazdasági világhódítás, szocializmus.

Az emberiség gazdasági élete épúgy, mint minden más életjelensége, az ókor elején teljesen kezdetleges volt. Csak akkor fejlődik ki, mikor már a politikai és kulturális szervezkedés magas fokot ért el. A folytonos harcok azonban itt is kimerítik a leg-hatalmasabb államokat is és a politikai hanyatlással párhuzamosan tönkremegy gazdasági életük is.

Az *ókori* gazdálkodás első színhelye, mint a politikai fejlődéseknek területe is, a mezopotámiai alföld. Annak termékeny folyamvölgyében indul meg az ember történelmi élete. Itt kezdődnek a *keleti népeknek* első politikai szervezkedései. Babilónia, Asszíria, mely államok aztán fokozatosan bevonják politikai érdekkörükbe saját területükön kívül a kisázsiai, szíriai, majd észak-afrikai tengerpartot is. Míg a politikai és kulturális szervezkedés nagy fokot ér meg, eladdig a gazdasági fejlődés csak a *terménygazdálkodás* első fokán marad. Nagyszabású és óriási területekre kiterjedő földművelést és állattenyésztést űznek. Kereskedelmük cserekereskedelem. Iparuk a legszükségesebb házi és használati tárgyak és fényűzési cikkek. A Tigris és Eufrates területeit nagy-szerű csatornázásokkal és öntözőművekkel teszik termékennyé és túlnyomóan kertgazdaságot folytatnak. Termeltek mindenféle szemmagvat, különösen búzát. Ezenkívül rizst, szőlőt, sokféle gyümölcsöt, fűgét, dinnyeféléket, olaj termő növényeket, gyapotot. Állattenyésztésük nem volt nagymérvű, tekintve a húsfogyasztás vallási és egészségügyi korlátozását. Inkább igavonó állatokat tenyésztettek, szamarat, öszvért és harci lovat. A kereskedelmet

karavánok bonyolították le. Kezdetben nagy küzdelmet folytattak emberrel, állattal, a rossz úttal. Később a fokozatosan jól kiépített útvonalakon, kellő védelem mellett, nagyarányú árúcsere fejlődött ki. A folytonos politikai változások azonban nem egyszer a kereskedelmet megbénították. Az ipar tárgyai voltak agyagárúk, szövet, ötvöscikkek, fa- és elefántcsontfaragványok, illatszerek, fegyverek, bőrárúk. Babilónia fejlődésének második felében nyomait látjuk a pénzgazdálkodásra való átmenetnek. Értékmérőül itt is kezdenek nemes fémeket használni lemez, pálca, karika és rúdalakban.

Szintén nagy *terménygazdálkodó* állam volt *Egyiptom* is. Bámulatosán csatornázott Nílus völgyében oly termékenységet tudtak elérni, hogy évenként többször is arattak. Földművelési termékei általában megegyeznek Babilónéval. Iparban azonban fejlettebb fokon állottak. Készítményeik bronz- és arany-, ékszerek, vászon, szőnyeg, agyagárúk, üveg és papír. Kereskedelmük a karavánutakon kívül a tengerpart mentén hajókkal történik, miáltal Egyiptom belekapcsolódik az akkor levő világforgalomba. Itt is megindul a fejlődés a pénzgazdálkodás felé, de még mielőtt azt elérhette volna, ez is megbukik politikailag.

Tulajdonképeni *kereskedő állama* az ókori keleti népeknek *Fönícia* volt. Szerencsés földrajzi fekvése, a szír tengerpart mentén, keskeny sávterületüknek kicsinysége rátaulta e népet a tengerre. Azon fontos világtörténelmi szerepre, hogy az ismert földterületek árúkicserélődését közvetítse. A hajóépítésben ők voltak az ókor mesterei s bár ezek kezdetlegesek voltak, mégis évszázadok folyamán bejárták a Földközi-tenger egész partvidékeit. Talán felkeresték az Atlanti Óceán európai partszegélyét is, fel az angol szigetekig. Mindenütt gyarmatokat alapítottak. De ezek tisztán kereskedelmi érdekből jöttek létre és inkább csak találkozóhelyei voltak az időnként megjelenő föníciaiaknak a bennszülöttekkel. Mihelyt az útirány megváltozott, rossz termés vagy más okok miatt a terület felkeresése nem fizette ki magát, a gyarmatok gyorsan elsorvadtak és eltűntek. Innen magyarázható az, hogy a mindenütt ott volt föníciaiaknak alig akad nyomára a tudomány. Hatalmas kereskedelmük mellett az iparnak is mesterei voltak. Hajóépítés, üveg, ékszerek, bíborkelme, bronzcikkek, fegyverek gyártásában váltak ki. A keleti népek közül legközelebb állottak ők a pénzgazdálkodáshoz s ebben is a világgözvetítést végezték.

Az ókori *pénzgazdálkodás* Európában születik meg a hellé-

nek által. Természetesen itt is a megindulási forma a terménygazdálkodás, de földük szerkezete, csupa zeg-zúg völgy és csak a tengerpart mentén levő termékeny sávterület, már korán arra kényszerítette őket, hogy a tenger mellett, az ember kimeríthetetlen éléskamrája közelében telepedjenek le. A tenger egyben megnyitotta előttük az egész ismert világot. Végeredményében a politikai, műveltségi és gazdasági hegemoniát is kezükbe adta. Gazdasági fölényüket a hellének céltudatos gyarmatosító rendszerükkel szerezték meg. Az ő gyarmataik nem alkalmi telepítések voltak, hanem kultúrtelepek. Elvitték mindenhova isteneiket és törvényeiket. Művelté tették a barbár népeket és területeket. Bevonták azokat az akkori kultúrközösségbe. E gyarmatok úgy felvirágoztak, hogy nem egyszer anyaállamuknak lettek versenytársaikká. Mindenütt egy-egy kis Hellas keletkezett, megőrizve ezen területek műveltségét a későbbi századokra is. Az egymásután keletkező városállamok, Korinthos, Argos, Athén, Eritreia, Thebai voltak központjai a gazdasági fejlődésnek. A hellén világkereskedelemnek, valamint a politikai és műveltségi életnek is tulajdonképeni gócpontja azonban Athén volt. Hatalmas hajóhadával a többi államokat belekényszerítette a delosi szövetségbe. Ezzel azok gazdasága és pénzügye fölött rendelkezési jogot szerzett. A szárazföldi kereskedelmen is ő uralkodott, mert mindenütt voltak hellén telepések, kik gazdasági érdekeit előmozdították. Az akkor levő világnak leggyönyörűbb, művésziesen kiépített és összes műveltségi tényezőket önmagában egyesítő városában sereglett össze az is, aki gazdasági érvényesülést keresett, így Athén lett a pénzgazdálkodás központjává. Az idegen kereskedőket megvédte és képviselte érdekeit a bíróság előtt a vendégbarát, a proxenos. A proxenia intézménye mind több és több idegennek megjelenését tette lehetővé a városban. A pénzüzlet minden fajtája virágzott. Bankok a szent helyek voltak, különösen Delphoi, hol gyakran milliókra menő összegeket őriztek letétben. Már adtak pénzt kamatra, jelzálogra, hajórakományra. Legjövedelmezőbb üzletág volt a pénzváltás. A hosszú falak mentén sorban ültek kis asztalaik mellett a trapeziták, kiknek kezében megfordult az akkor forgalomban levő összes pénzfajta. Athén kereskedelme kiterjedt a földközi-tenger egész keleti medencéjére, de a nyugati medencében is uralkodtak egész Gibraltárig. Ezen csodás fejlődés egyszerre és rohamosan lehanyatlak. Az indokolatlan és szertelen jogkiterjesztés, az abból származott csöcselékuralom, Spárta rövidlátó

féltékenysége, az ősi ellenségnek, Perzsiának hódító vágya, felidéz a peloponneszosi háborút. Athén elbukik. Vele az egész hellénség. Nagyszerű gazdasági fejlődésüknek végeszakad. De azért a hellén kereskedő nem tűnik el a történelemből, hanem még máig is szerepet játszik a világgazdálkodásban. A rómaiak alatt, versengve Karthággal és Alexandriával, ők a gazdasági élet képviselői. A nyugatrómai császárság bukása után pedig a görög császárságban a bizánci világkereskedelmet keletkeztetik. A középkortól kezdve az európai népek közé betelepelve, különösen a keleti államokban, a görögök lesznek a kereskedők.

Mialatt a Földközi-tenger keleti medencéjében Athén és a hellének lettek a világkereskedelem képviselői, azalatt a nyugati medencében fokozatosan, különösen mióta a hellénség politikailag elbukott. *Karthágó* vált a gazdasági életnek urává. Rövid idő múlva azonban szembekerült a hatalmasan fejlődni kezdő rómaiakkal. Az élet-halálharcban örökre megsemmisült. Karthágó föníciai gyarmat volt. Nagy Sándor mikor elfoglalta Tyrus és Sidon föníciai városokat, a kereskedők, tőkepénzesek tömegesen menekültek ide. Rövid idő alatt felvirágoztatták s a világkereskedelem központjává tették e várost. Elősegítette ezt kedvező fekvése azon földnyelven, mely benyúlva mélyen a Földközi-tengerbe, azt majdnem két egyenlő részre osztja. Innen tehát úgy a keleti, mint a nyugati medencén uralkodhattak a punok, miután mindkettőnek bejáratát birtokolták. Karthago a legdurvább erőszakkal monopolizálta a gazdasági életet, senkinek abban jelentősebb részvételt nem engedett. Csak saját hajóit tűrte meg, a többieket elsülyesztette vagy elkobozta. Csak az ő gyarmatain át lehetett kereskedni. Akkori leghatalmasabb hajórajával mindenkit félelemben tart. Hispániában, Siciliában, Sardíniában fejlett kertrendszerű földművelést és állattenyésztést űz. Nagyszerű bányászatot fejleszt ki. Ipara versenyre kel a göröggel. Festék, szövet, szőnyeg, fémipari, fény üzési cikkek, fegyverek, hajógyártása kiváló. A punok szintén foglalkoznak mindenféle pénzüzlettel. A város hatalmas kikötője sokszor kicsiny volt a nagy forgalom számára. Oly gazdagságra tett szert, hogy a Rómának fizetendő 200 talentum hadisarc kifizetése után és a rettenetes hadiköltség ellenére is újból hatalmas fellendülésnek indult. Mint kereskedelmi köztársaságban, mivel minden politikája csak haszonszerzésre irányult, nem volt meg az állam életében nagy katasztrófák idejében a népet fenntartó erő, a faji öntudat. Zsoldos seregei

pénzért harcoltak. Nem tudtak megállni a nemzeti alapon megszervekedett Rómával szemben. Hiába volt a hazafiasságnak és hősiességnek késői fellángolása. Ez csak megszépítette, de nem akadályozhatta meg halálukat. A punok aztán, mint faj is eltűntek a történelemből.

Az ókor leghatalmasabb népe, a *rómaiak*, bár mindenfajta szervezkedésben kiválóak, a gazdasági élet terén egyéni tevékenységet alig fejtenek ki. A meghódított népek, különösen a görögök azok, kik a gazdasági életben a rómaiak számára dolgoznak. A Róma városállamból keletkezett világbirodalom, amely az akkor ismert területeket magában foglalta, egyesítette államában az akkor levő gazdasági életet is. A gazdasági virágzás csak addig tartott, míg politikai hatalmukkal az egész világot uralták, annak bukásával az is egyszerre tönkrement. Úgy politikai, de különösen világgazdasági szerepét Rómának, Bizánc, a görögök vették át. A római agrár- és katonanép volt. Tehát fejlődésének első felében a *terménygazdálkodás* fokán élt. Tulajdonképpen maga Itália mindig terménygazdálkodó maradt, de később úgy elhanyagolták a földművelést, hogy kenyérmagokért a rohamosan fejlődő Róma és a félsziget nem termelő lakossága a provinciákra volt utalva.

Magának Rómának kedvező fekvése a Tiberis torkolatában, közel a tengerhez, háta mögött földművelő és állattenyésztő területekkel, a várost eleinte az itáliai törzseknek természetes gazdasági központjává tette. A rohamosan fejlődő államot azonban nem tudta ellátni. Ez kényszerítette Rómát a hódításra. Fokozatosan megszerzi Siciliát, Sardíniát, végül a Földközi-tenger keleti és nyugati medencéjét. Ezek látták aztán el élelmiszerral, minden nyersanyaggal és ipari cikkel Rómát és a félszigetet. Pompás úthálózat kötötte össze a fővárost az összes provinciákkal, melyen rendszeres posta járat közlekedett. A tengeri út felett levő egyeduralmat Karthágó megsemmisítése után ragadta magához. A folytonos politikai harcok, különösen a helytelen jogkiterjesztésből származó belháborúk nem egyszer teljesen megbénítják a gazdasági életet, mely a császárság alatt óriási módon fellendült. Az általánossá vált polgárjog által az egész birodalom nemcsak politikai, hanem gazdasági egységgé is lett. Az ipart a görögök képviselik, kiktől lassan a birodalomban lakó idegenek sajátítják el. A kézműiparból, mely kiterjedt a legszükségesebb házi eszközöktől a legfényűzőbb iparművészeti tárgyakig, valóságos nagyipar fejlődik ki. Fegyver, paizs, fémárú, agyag- és téglagyárak nem ritkák.

A hatalmas *pénzgazdálkodás* központja Róma lett. A római pénz uralta a világot. A pénzváltást, bankügyleteket az argentiáriusok vagy monsáriusok végezték. Foglalkoztak kamatszedéssel, előlegeztek hajórakományra, alkalmi társaságokat hoztak létre nagy vállalkozások lebonyolítására. Külön pénzarisztokrácia alakul ki. a lovagok, kik nemcsak gazdaságilag, de politikailag is uralkodnak a birodalomban. Kifejlődnek a nagybirtokok. Ezen latifundiumok megsemmisítik fokozatosan a kisbirtokos osztályt és rabszolgává teszik azt. A nagytőke és nagybirtok uralja az országot s szertelen haszon-és hatalmi vágyuk romlásba döntik az államot. Itália és Róma végül csupán fogyasztó területté lesz. Mindenben függőségbe jut a provinciákkal. Az olbiai és egyiptomi gabona táplálja, kelet látja el iparcikkal. Ennek ellenében természetesen minden pénz oda vándorol. A gazdasági túlsúly fokozatosan a sokat termelő keleti részre helyeződik át. Végül Konstantin kénytelen a politikai központot is keletre, Bizáncba áttenni. Azóta rohamosan hanyatlak az állam. A népvándorlás első erősebb rohama rombadönti az egész világ fölött uralkodott birodalmat, mely azon részekre szakadozik szét, melyekből összehalmazódott. Világkereskedelme, ami nem volt más, mint a birodalom egyes részei között folyó belkereskedelem, megszűnt.

A népvándorlás nyitja meg a *középkort*, amikor az ázsiai és a germánfajta népek rázuhannak a római birodalomra. A germánok feltartóztatlan rohamának végre is áldozatul esik Róma és megszűnik a történelem egyik leghatalmasabb egységes gazdasági területe. A hódítók gazdasági fejlődésben szintén kezdetleges fokon voltak. Nomádok és félnomádok. Barmaikat legeltetve hajtották területről-területre. Mikor pedig később letelepedtek, akkor sem az elpusztult római városokat keresték fel, hanem kint a mezőkön, sátrak alatt éltek, hogy állattenyésztő életmódjukat szabadon folytathassák. Első időkben földművelést sem űztek rendszeresen és csupán annyit termeltek, ami egy-egy csoport számára elég volt. Iparuk a legszükebb házieszközök, fegyverek és ruhakészítésben merült ki. Kereskedelmük a csere volt. Az elpusztított városok között, az elhanyagolt és tönkremenő római utakon, közbiztonság és termelési felesleg hiányában szünetel a forgalom. A rómaiak hatalmasan zajgó életét a kezdetleges műveltségre való visszaesésnek szomorú csendje váltotta fel. Az ember a gazdasági életben is visszasülyedt a legteljesebb *terménygazdálkodás* fejlődési állapotába.

Ily vigasztalatlan viszonyok közepette, az általános történelmi leromlásban egy hatalmas erkölcsi alkotó tényező maradt meg csak, a kereszténység. Ez vezette a majdnem teljesen elvadult nép vándorlási harcát a békének, a munkának, a magasabb erkölcsiségnek, a műveltségnek útjára. Gazdasági téren is az egyház volt az, amely az embereket rátanította a rendszeres és észszerű földművelésre, állattenyésztésre. A fejlettebb iparágakat is az egyháztól tanulták, mert a kolostorokban kezdik a bejáró földművesnépeket arra tanítani. Maga az egyháznak szükséglete már oly sok iparágra kiterjedő volt, hogy ebből nőtt ki aztán a világi ipar. Előmozdította a terménygazdálkodás kifejlődését és fenntartotta ezt még akkor is, mikor már a pénzgazdálkodásnak akadálya volt, a politika középkori szervezeti formája, a hűbériesség. Mindennek alapjává eszerint a föld lett, melyet gazdasági életben fizetési eszköznek tekintettek, a rajta termelt nyersanyagokkal együtt. Mihelyt azonban a germán államalakulások megkezdődnek, zárt politikai és gazdasági területek keletkeznek, fokozatosan kezd a primitív gazdálkodási rendszer szűnni. A német birodalom idejében megindul a városok fejlődése, mindenütt oly nagy lesz a gazdasági fellendülés, hogy megszületik a középkori pénzgazdálkodás is.

A népvándorlásokozta óriási történelmi változás a római uralmat Bizáncba szorította vissza. A keleti részek elveszítik csakhamar római jellegüket. A görögök jutnak benne túlsúlyra, kik mint a régi birodalomnak, úgy most az újnak is gazdasági életét kisajátítják. Most már saját nemzeti államukat, a keleti császárságot emelik a gazdasági fejlődésnek jelentős fokára és a *bizánci világkereskedelmet* hozzák létre. Az egész császárság kereskedelme jóformán Bizánc kereskedelme volt, mely gyönyörű város három világrész érintkező partján fekvve, felszívta magába azon kor gazdasági forgalmát. A teljesen elpusztult és primitív terménygazdálkodásba sülyedt nyugati rész ki volt szolgáltatva a keletnek, mely elkerülve a népvándorlás rémségeit és ezzel a gazdasági bukást, érintetlen maradt, sőt rohamosan fejlődni kezdett, olytatva a megmaradt római pénzgazdálkodást. Aminő arányban pusztult el a Nyugat, oly arányban lett értékesebb Keletnek minden anyagi gazdagsága. Mindazzal, ami a nyugati népeknek hiányzott és ami itt felesleg volt, Bizánc látta el. Ű közvetítette a világlorgalmat. Ezen közvetítő kereskedelem tette egy ideig Bizáncot a világkereskedelemnek legfontosabb gócpontjává. Nagyszerű ki-

kötőjében hullámozott Keletnek minden népe. Nyugatról olaszok, különösen amalfiiek, genovaiak és veneziaiak látogatták Bizáncot, hol hatalmas telepeket létesítettek. Időnként oly nagy politikai befolyásra tettek szert, hogy a görög császárnak nem egyszer a veneziaiak, máskor meg a genovaiak rendelkeztek, így lassan kezdett a gazdasági fejlődés súlypontja ismét, a fellendülő olasz városok révén, a nyugati részekre áttérni. A császárság aranypénze, a bizantinus, legkeresettebb volt azon időben és még jóval később is. Minő arányban a nyugati politikai és gazdasági szervezkedés megindította ezen részek természetes fejlődését, oly arányban kezd jelentőségéből veszíteni Bizánc. Belső harcok, az arab és később a torok támadások a keleti császárságot s vele kereskedelmét megsemmisítik.

A középkor hatalmasan kifejlődött *pénzgazdálkodása* az arab volt. E nép volt képes egyedül tényleges világkereskedelmet létesíteni. Nagy gyakorlati érzékük, az iszlám ily irányú utasítása, gyorsan virágoztatta fel gazdasági életüket. Spanyolországtól Indiáig. Singapur ön át Japánig és Kínáig, az arab kereskedő uralkodott. Ő kötötte össze az Atlanti-óceánt a Csendes-tengerrel. Foldművelésük mintaszerű volt, mit kertszerűen folytattak. Csatornázásokkal és öntöző műveikkel Mezopotámiát, Egyiptomot és Spanyolországot paradicsommá varázsolták. Termeltek kávé, rizsét, olajtermő magvakat, gyapotot, cukornádat. Iparuk nemcsak ázsiai városaikban virágzott, hanem a spanyolokban is. Cikkeik világhírűek voltak és pedig rózsaoaj, selyem, csalánszövetek, fegyver, acélárúk, vászon, bársony, bőrárúk, szőnyeg, üvegárúk. A kereskedelmet óriási karavánok bonyolították le, melyek egyben zarándokcsoportok is voltak. A megálló- és pihenőhelyeken és a végső célnál, Mekkában, egész világsokadalom volt, hol legtávolabbi földrészek árúit cserélték ki egymás között. A sok politikai zavar, belháború, a túlságosra nőtt és ép ezért laza szerkezetűvé vált állam lassanként elgyengült, amíg végre keleten a törökök, majd sokkal később nyugaton a spanyolok előretörése az arab világbirodalmat s így világkereskedelmét megbuktatta. Az arab azonban ma is, mint kereskedőfaj hazájában és Afrika északi tengerpartjain igen jelentős szerepet tölt be.

A népvándorlás népei korlátot nem tűrő szabadságvágyuk, kezdetleges terménygazdálkodó életük miatt nem lettek város-lakók. A romokban fekvő városokhoz közel levő termékeny mezőkön telepedtek meg. A volt római városok azonban lassankint fel-

ocsúdnak s különösen olyanokba, melyeknek jó földrajzi fekvése volt, az elmenekült lakosság visszaszivárog. Újak is telepednek be. egyházi és világi uraknak válnak székhelyeivé, így megindul a középkori városi élet lefelől a tengerparton és nagy folyók mellett fekvő déli részeken. Majd Európa középső területein, végül a Keleti- és Északi-tenger partvidékén. Ezen városok lettek a középkor gazdasági életének és nagyarányúvá fejlődött *pénzgazdálkodásának* gócpontjai. Amint a városi élet fejlődni kezd. fokozatosan megindul azon természetes gazdasági kiegyenlítődési folyamat is, hogy az agrár falu és tanyalakó nyersterményeit a városba viszi, viszont ipari szükségleteit onnan szerzi be. A városok így zárt gazdasági egységekké válnak. Mindenikének kialakul idővel megfelelő, biztos hátságos terület és fogyasztó területe. Az egyházi és világi földesurak is belátják korán a városok gazdasági életének jelentőségét és szívesen engednek önkormányzatra való törekvéseiknek, sok esetben elő is mozdítják azt. Lassankint a városok megváltják magukat pénzzel, anyagi előnyök nyújtásával a földesúri joghatóság alól, magukat a királyi joghatóság alá helyezik. Az uralkodóktól szintén mind több előjogot vívnak ki. míglen teljesen önálló politikai egységgé alakulnak, független önkormányzattal, önálló bíráskodással és gazdasági élettel. Legtöbbje a pallosjogot, tehát a halálraítélés és megkegyelmezés jogát is megszerzi magának. Végül pedig polgárai, mint újonnan jogozott osztály, a törvényhozásban, az országgyűlésen is helyet kapnak. Gazdasági téren is nagyon jelentős előjogokat szereznek meg. Árumegállító jog. A városnak joga volt a falai alatt elvonuló kereskedőt arra kényszeríteni, hogy nála kirakodjék és árúját nagybani árban megvételre kínálja. Átrakodó kényszer. A városig ért kalmár árúját az illető város munkásaival a város polgárainak fuvarjára kellett átraknia és a meghatározott pontig el vinnie. Utkényszer. Csak azon az úton nyújtott a város a kereskedőnek oltalmat és személybiztonságot, amelyen ellenőrző vám- és rév-hivatalai voltak. A város kövezetvámot szedett, ezenkívül helyes vásárpénzt. Az idegen kereskedők ügyeiben saját törvényei szerint ítélkezett. Ezen előjogok a városoknak nemcsak nagy hatalmat, de folytonos és jelentős bevételt biztosítottak. Egy-egy város ilyformán rohamos lendületet vett és nagy területek felett uralkodott. Némelyik oly hatalmassá válik, hogy a földesurakkal, hercegekkel, magával a császárral folytat háborút (Milánó), sőt idegen hatalmakkal is (Venezia, Hansa városok).

A városok fejlődésének legfontosabb előmozdítója a célrendszer volt, mely erős szervezetbe tömörítette a hivatott mesterembereket s kiküszöbölte a kontáripa? lehetőségét. Szigorú neveléssel nemcsak szakemberré, de vallásos, erkölcsös, hazafias, bátor, munkás férfiakká tette az iparosokat. Korlátozásaival pedig megakadályozta a hirtelen és egészségtelen tőkegyűjtést. Ily módon oly arányos, egyenletes elosztódását teremtette meg az anyagi javaknak, hogy azon kor lelkileg és anyagilag kiegyensúlyozott embereire irigységgel tekinthetünk még ma is. Egyes központilag fekvő várost, különösen az évenként szabályszerűen visszatérő egyházi nagy ünnepek alkalmával az egész vidék lakossága felkeresi. Létrejönnek így a nagy, országos vásárok, amelyek gyakran hetekig eltartottak, hol egyes országok árúit cserélték ki. Voltak híres vásárhelyek, hova a kereskedők messze földről eljöttek, hogy itt egyúttal pénzüzleteiket is lebonyolítsák. Ilyen híres vásárhelyek voltak London, Róma, Lüttich, Brüsszel, Reims, Troyes, Augsburg. Frankfurt, Köln, Nürnberg. Genova, Milánó, Venezia, Bécs és a Hansa városok, így lettek a középkori városok az iparnak, kereskedelemnek, a magas fejlettségű pénzgazdálkodásnak színhelyei. Egyben azonban gócpontjaivá váltak az akkor levő műveltségnek és polgári szabadságtörekvéseknek is.

A római birodalom bukásával a földközi-tengeri hajózás szintén tönkrement. Egy ideig a szaracénok uralkodtak kalóz - hajóikkal, kiket az arab birodalom bukása után a Dél-Itáliában megtelepedett normannok szorítottak le. Ők is rablógazdálkodást folytattak. A tenger fuvarozásának és kalózkodásnak összes jövedelmét maguknak foglalták le. Mikor az olasz tengerpart mentén fekvő városok Genova, Venezia, Pisa fejlődni kezdettek, de különösen a keresztes hadjáratok alkalmával, a rendes és rendszeres hajózás a Földközi-Tengeren megindult. Ekkor felveszik ismét a gazdasági összeköttetést Kelet és Nyugat között. Ez a Földközi-tenger keleti medencéjének, a *Levanténak* kereskedelme, Európa nyugati részével. A nagyarányú és rohamosan fejlődő gazdasági életben elsősorban az olasz városok vesznek részt. Bizáncban, mely egy ideig központja volt a gazdasági fellendülésnek, Amalfi és Venezia kereskedői uralkodnak. A keresztes hadjáratok által alapított szíriai keresztény államokban az olasz városok oly monopóliumokat szereztek, melyeknek segítségével ve Keletnek minden kincse kezükbe került. Venezia, Pisa, Genova vezetnek ebben s kiterjesztik gazdasági fölényüket Egiptomra is.

Leghatalmasabb e városok között *Venezia*. Adria királynője nevet adott önmagának, dó nemcsak az Adrián uralkodott, hanem a Földközi-tenger kelőt i medencéjén is. Telepeivel behálózza egész Keletet. Bizánc, a szíriai keresztény államok valósággal adózói gazdasági fölényének. Oly hatalmassá lesz e kereskedelmi arisztokratikus köztársaság, hogy harcol az Adriáért a magyar királysággal. Keletért a szaraoének, normannok, görögök, törökök ellen. Bámulatosán kifejlesztett diplomáciájával nem egyszer irányítja Európa keleti részének politikáját is. Nagyhatalmát elveszíti Konstantinápolynak török kézre kerülésével és Amerika felfedezésével. Azóta folytonosan hanyatlik. Kedvező fekvése azonban mindig gazdasági súlyt adott neki az Adriában. Az olasz egység óta ismét rohamosan virágzott fel. *Genovának* sorsa ép olyan, mint *Veneziaé*. Mindenütt annak nyomába halad és igyekszik osztozkodni mindenütt versenytársával. Ugyanazon időkbén a keresztes hadjáratok alatt fejlődik hatalmassá a nagy fuvarozási és a szír keresztény államokban szerzett monopóliumok jövedelméből. Elbukása is ugyanolyan okokból következik be. Amerika felfedezésével a világkereskedelem útja a Földközi-tenger partvidékéről áthelyeződik Európának Atlanti-Óceán mellett fekvő tengerparti részeire. Levantei kereskedelmüket tönkreteszi a törökök folytonos előrenyomulása. Egy időben szintén jelentékeny szerepet játszott *Pisa* is, de *Genova* versenye a gazdasági életből kiszorította. A szárazföldi olasz városok között leghatalmasabb *Milánó* volt, mely az északról jövő kereskedelmi forgalmat közvetítette a Po völgyén keletre és vizont. Oly nagy politikai jelentőségre tett szert egykor, hogy a német császársággal győzelmes harcot vívott, mint a pápának legfontosabb szövetségese. *Firenze* különös szerepet töltött be az európai kereskedelemben. A *Mediciek* zsenialitása révén Itália pénzpiacává lett. Később ez is teljesen lehanyatlott.

Míg keleten az olasz városok játszanak ily jelentős szerepet Európa gazdasági életében, azalatt az északi és a keleti tengeri partvidékeknek is megindul gazdasági fellendülése. A német-romai császárság végre megszilárdítja a politikai viszonyokat és kezdenek a közgazdasági életnek fejlődésével a városok is mind nagyobb fontosságra szert tenni. Különösen azon tenger mellett levő városok emelkednek jelentőségre, melyeknek jó kikötőik voltak.

Ezek később szintén oly hatalomra tesznek szert, hogy a császársággal, az északi államokkal rendszeres és győzelmes hadjáratokat

folytatnak. Kedvező földrajzi fekvésénél fogva már korán fontosá válik Lübeck, Hamburg, Bremen. Lübeck érdeme, hogy a német kereskedővárosokat egyesítette. A német kereskedők első telepeiket Stockholmban, Kalmárban létesítették. Központjuk Wisby volt, Gothland-szigeten, honnan a Keleti- és Északi-tenger kereskedelmi forgalmát monopolizálták. Innen kereskedtek Oroszországgal, Svédországgal, Dániával. Londonban ők voltak az angolok tanítómesterei és Brüggeben is jelentékeny telepük volt. Mindenütt gildékbe tömörülnek és a városok szélén elbástyázzol t helyen élnek. Saját bírájuk vezetésével, akiknek ítéletét és kereskedelmi szokásaikat az idegen hatalmak is elismerték. Több gilde és város *hansába* egyesült és több hansa megalapította a nagy *Hansát*. Telepeik, kontorok voltak Londonban, a híres acéludvar, Brügge, Bergen, Novgoródban. Schonen-félszigeten. Skavör és Falsterboban ők monopolizálták a heringhalászatot. Ezeken kívül volt még számos kisebb telepük, faktoréi, minden területen.

Habár a Hansa időnként nagyhatalom volt, mégis szervezeti összefüggése nélkülözte az összetartó erőt. Az egyes városok egyéni érdekei sok gazdasági és hatalmi ellentétet idéztek fel közöttük. Ép ezért, mihelyt a gazdasági gyámkodásban tartott államok kezdték magukat függetleníteni, kezdett a Hansa is részeire szétesni. A fokozatosan fejlődő államok, különösen Anglia és Oroszország mindjobban kiszorítják a német kereskedőket. Maga a császárság is újból felveszi a harcot ellenük és így a belső egyenetlenség, a folytonos külső harcok végül is teljesen megtörik a Hansát. Azonban a vezető három város kedvező fekvése miatt tovább is fenntartja jelentőségét és különösen a német egység létrejövése óta Bremen, Hamburg nemcsak a Keleti- és Északi-tenger kereskedelmében, de a világkereskedelemben is nagy szerepet töltenek be.

A középkori gazdasági életnek alapelve, a céhrendszer fel fogásának hatása alatt, az arányos és egyenletes vagyoneelosztódás volt. Ez lehetetlenné tette nagy pénzmennyiségnek, tőkének egy kézben való felhalmozódását. A hatalmasan kifejlődött pénzgazdálkodás, később azonban a felfedezések által előidézett nagy gazdasági áthelyeződésekor, a nemes ércnek rohamos beáramlása által az ó-világba, megteremtette a tőkét és ezzel a pénzgazdálkodásnak modern formáit. A legelső tőkék már a középkor végén, az itáliai városokban keletkeznek. Ezekből indul meg az *újkor*

pénzgazdálkodás nagyszabású fejlődése is, mely ma megalapozza a gazdasági életnek kapitalisztikus rendszerét.

Első időkben a pénz gyümölcösztetése az egyház kamattilalma miatt lehetetlen volt. Az egyház is kénytelen volt azonban idővel belátni, hogy ez a gazdasági élet teljes elsovadására vezet.

Később csak arra ügyel szigorúan, hogy a kamatszedés uzsorává ne fajuljon. Majd az egyházi fejedelmek és maga a pápa is kénytelen tőkét igénybe venni, úgyszintén a fejedelmek is. Ezzel megindulnak a nagyszabású pénzüzetek. Alapjuk tulajdonképpen a pénzváltás volt s az ebből kifejlődött további üzletnek, melyeknek célszerű és jövedelmező lebonyolítására magánosok állanak össze és bankot, montit alapítanak. Az első ily bankok a Veneziái bank, a St. György bank Genovában, melyek már államkölcsonnel is foglalkoznak. Majd egyesek is nyitnak bankot, mint a híressé vált Baldi és Peruzzi cég. Legkiválóbb bankárcég volt a firenzei Medici-család, mely szülővárosát a világpiac központjává tette hosszú időn át. Fiókjaival behálózta Franciaországot. Olaszországot és Levantét. Különösen az egyháznak és a pápának nyújtott kölcsöneikkel lettek jelentősekké, melynek alapján a család hercegi rangra és két tagja a pápai székbe emelkedett. Hasonló nagyjelentőségre tettek szert a Welsler-család és a Fuggerek Augsburgban, kik a fejedelmeknek, de különösen a Habsburg-családnak voltak bankárjai. A magánbankok nagy sikereinek láttára a városok kezdenek bankokat alapítani, Venezia, Milánó, Amsterdam, Hamburg, Nürnberg, Rotterdam és Stockholm, melynek bankja ^{mar} jegybanknak tekinthető. Londonban a XVI. század végén alakul meg a később világbankká lett Angolbank, nemzeti tőkével, mely az államháztartás pénzügyi lebonyolítását is magára vállalta. A pénzüzetnek kifejlődése létrehozza Brüggeben a börzét is. de a tulajdonképpen való börzei üzletek a XVII. században Amsterdamban fejlődnek ki. A nagy vásárokon a nyílt számlára való vásárlás már szokásos volt és a vásár végén a kereskedők a bankárral tartozásaikat saldóval egyenlítik ki. Az itáliai városokban megszületik a váltóüzlet is s a legelső váltótörvényt Bolognában adták ki. A forgatmányt a franciák kezdik használni a VII. században, minek hatása alatt a váltó jelentősége és gyakorlati használhatósága általánossá lesz. Az újkor második felében már megtaláljuk mindazon gazdasági szokások, bank és pénzügyi munkának alapjait, amelyekből a legújabb kornak csodálatos hitelgazdálkodása született meg.

A *felfedezések* az egész világ politikai, szellemi, de gazdasági életében is óriási forradalmat idéztek elő. Eladdig jelentéktelen államok és nemzetek veszik át a politikai vezetést és lesznek egyszerre nagyhatalmakká. Európa történelmi s ezzel gazdasági súlypontja is a Földközi-tenger partvidékéről az Atlanti-óceán partjaira helyeződik át. A természettudományi elméletek nyomán és az iránytű feltalálásával ugyanis megindul a partnienti hajózás, sőt már az ember a nyílt tengerre is kimerészkedik. Miután a törökök Keletet elzárják a szárazon, tengeren igyekeznek a mesés Indiába ismét eljutni. A *portugálok* indítják meg a nagyszerű kultúrharcot a tenger legyőzésére és pedig oly sikerrel, hogy nemcsak eljutnak Indiába, hanem hatalmas gyarmatbirodalmat teremtenek ott maguknak. Nemsokára a *spanyolok* lépnek nyomukba s Amerika felfedezése után oly hatalomra tesznek szert, hogy Portugália mindjobban háttérbe szorul. II. Fülöp magát az országot is elfoglalja keletindiai gyarmataival együtt.

Ekkor Spanyolország lesz a világ legnagyobb, leghatalmasabb és leggazdagabb államává. Az óriási nemesfémbeözönlés, annak nyomán a gyors meggazdagodás vágya, a kalandorság kifejlődése azonban aláasta a spanyol nép erkölcsi felfogását. Megrontotta munkaenergiáját. Az országra nehezedő politikai elnyomtatás, a folytonos bel- és külháborúk, az uralkodónak meggondolatlan rablógazdálkodása tönkretette a világhatalmas Spanyolországot s helyébe épen azon általa lebecsült, jelentéktelennek ítélt ország került, melyet véres harcokban megsemmisítem akart. Tengeri világhatalmát és indiai gyarmatait *Németalföld* örökölte.

Már a középkor folyamán jelentős gazdasági terület volt kedvező földrajzi fekvése miatt. Lüttich, Brüsszel híres vásárhelyek gyanánt szerepelnek és a németalföldi iparcikkek keresettek voltak egész Európában. Kereskedelmük központja Brügge, mely majd harcol, majd meg egyesül a Hansával aszerint, amint érdekei kívánják. Mikor mint Habsburg családi birtok II. Fülöp uralma alá jut, ő a reformációra áttért, gazdag országot beakarja olvasztani birodalmába. A harcban a hatalmas Spanyolország bukik el. Németalföld oly nagyszerű gazdasági és kultúrfellendülést ér meg, mely őt Európa legelső államává teszi. A gazdasági életnek most már Amsterdam lesz a központja s a hollandusok fokozatosan elfoglalják a portugál és spanyol indiai gyarmatokat. Hajózásuk tüneményes kifejlesztésével ők lettek uraivá a vilákereskedelemnek Kelet és Nyugat között. A XVII. század elején

a belső forgalmat 2000, a külsőt 15,000 hajóval bonyolították le, úgy hogy nemsokára Európa hajóparkjának $\frac{3}{4}$ része az övék volt. Indián kívül a fűszerszigeteket is megszerzik, Ceylon, Sumatra, Borneo, Celebest is. Felfedezik, de nem használják ki Ausztráliát. Állandó kereskedelmi összeköttetésbe lépnek Japánnal is. Gyarmataik fejlesztésére és kereskedelmi érdekeik megvédésére megalapítja Oldenbarneveldt a Keletindiai Kereskedelmi Társaságot. Ez a gyarmatokban fejedelmi jogokat gyakorolt és a területek kiaknázását oly sikerrel folytatta, hogy a részvények 20—24%-ot fizettek. Németalföld így lett a tengernek és ezzel a világnak fuvarosa, aminek monopolisztikus jövedelme óriási gazdagságot adott az országnak. Banktechnikai üzletekben is vezető lett. Brüggeben jön létre a börze, de tulajdonképpen az amsterdami bank kezdi a börzeügyleteket meghonosítani, melyeknek lebonyolításában a többi bankok sietnek segítségére.

Ezen óriási gazdasági fejlődés a többi államokat is hasonló eredményekre ösztönözte. Különösen a politikailag vezető Franciaország igyekezett először harccal, miután ez nem sikerült, gazdasági fegyverekkel legyőzni őt. Colbert minden erejét megfeszítette, hogy Németalföldet gazdaságilag gyengítse. Fellépett versenytárs gyanánt az egykori szövetséges is, Anglia, mely Erzsébet és Cromwel óta rohamosan kezdett gazdasági téren fejlődni, amely a tengeri egyeduralomra törekedett. A hajózási rendelettel halálos csapást mért Németalföldre, melyet az sohasem heverhetett ki. A holland népnek kiváló tulajdonságai és az ország kedvező fekvése azonban mindig jelentős helyet juttatott nekik a gazdasági «létben továbbra is.

Az újkorban a gazdasági életnek gyökeres átalakulása abban is megnyilvánul hogy ezirányú tevékenységgel nemcsak a városok területem kezdenek foglalkozni, hanem az állam maga, mint gazdasági egység lép be tényezőnek. Eleddig a termelés egyes városok érdekei szerint történik, anélkül hogy ebben az állam és az összes lakosság magasabb szempontjai érvényesültek volna. Sőt egyik város tevékenysége szükségtelenül megbénította a másik fejlődését monopolisztikus jogaival. A városok nem egyszer egyenesen ellentétbe kerültek az állam egyetemes érdekeivel is. A minden téren érvényesülő abszolútizmus,, mely nagy politikai, vallási és kultúregységekre törekedett, nem nézhette el többé a városok ilyen különállását. Igyekezett tehát az állam a gazdasági egységet is megteremteni, így lép fokozatosan a városi gazdálko-

dás helyébe az *állam- vagy nemzetgazdálkodás*. Az uralkodóknak családi politikájuk fenntartása érdekében folytatott háborúk, az államintézmények kiépítése mind nagyobb jövedelmet emésztett fel, különösen mióta az államok fejlődése mind modernebb jelleget öltött. Az uralkodó kénytelen saját jövedelmeit épúgy fokozni mint a magános avagy a város, hogy különösen a felfedezések óta, megtudjon a nagy gazdasági átalakulásban állani. Csak az egész állam kifejlesztett gazdasági erejével tudta politikai terveit érvényre juttatni. Só- és bányamonopóliumokat hoznak létre a pénzverésből s az időnként való pénzbeváltásból jövedelmet szereznek (*lucrum camerae*), az egyes árúkat, sőt magát a kereskedelmet is megadóztatják.

Mindenki igyekezett minél nagyobb gazdagságra szert tenni. Eladdig nem sejtett pénzmennyiség árasztja el Európát, a nemesfémek rohamos beözönlésével. Mégis az aranyban leggazdagabb állani, Spanyolország válsággal küzd és elbukik. Munka tlanság, drágaság, sőt az éhség eddig nem ismert réme ijeszti az emberiséget. Az általánossá vált kritikai szellem lázasan kereste ez érthetetlen és megdöbbentő ellentmondásokban az összefüggéseket. A gondolkodók végre is rájöttek arra, hogy a kutatásnak és igazságkeresésnek módszerei a gazdasági élet megnyilvánulásaira is alkalmazhatók. Így kezdik annak törvényszerűségeit is vizsgálni, aminek eredménye az első gazdasági elmélet lesz. Bár egyoldalú megfigyelésnek alapján keletkezik, de mint kiindulási pont, nagy szolgálatot tett a gazdasági tudományosság kifejlődésének. Ezen első gazdasági elmélet a *merkantilizmus* vagy kereskedelemelviség.

A kor gazdasági életének szemlélője arra a kérdésre, hogy a pénzszerzésnek minél könnyebb módja melyik, hacsak saját szűkebb környezetében nézett szét. akkor is azonnal megkaphatta a választ. Az összes gazdasági foglalkozások sem az őstermelés, sem az ipar nem hozott oly gyors és nagy nyereséget, mint az a kereskedelem, mely mindkettő termelésének eladásával foglalkozott. A kereskedő tudta csak a gazdasági konjunktúrákat fel- és kihasználni s mikor a két másik, sőt az egész gazdasági élet válságokkal küzdött, a kereskedelem akkor még virágzott, sőt ép akkor még nagyobb haszonra tett szert. Nem csoda tehát, ha a köztudatban azon kor megtévesztő gazdasági képének nyomán, *oly* meggyőződés gyökerezett meg, hogy a kereskedelem az egyedül való produktív gazdasági foglalkozás, mely sok és gyors jövedelmet hoz. Tehát az uralkodók is mindent elkövetnek, hogy alatt-

valóikból, az államból, annak minden jövedelmi forrásából minél több pénzt szerezzenek, hogy gazdasági fölényükkel politikai akaratukat versenytársaikra ráerőszakolják. E felfogásnak tipikus Képviselője XIV. Lajos. Az ő minisztere, Colbert volt az, ki ezen gazdasági elméletet a gyakorlatban mindenáron érvényesíteni akarta, aminek éle az irigyelt s gazdasági fejlődésének magas fokán álló Hollandia ellen irányult.

A merkantilizmus gondolatmenete és alaptételei a következők: Az állam gazdagsága egyenlő a területén levő nemes ércnek és pénznek mennyiségével. Tehát ennek kivitele meggátlandó, behozatala előmozdítandó. Miután a pénzforgalmat a kereskedelem idézi elő, ezen gazdasági foglalkozási ágat minden állami befolyással fejleszteni kell. A pénz mindig idegen áruért megy ki, rendszerint iparcikkéért, tehát a szükséges és még hiányzó iparágakat itthon kell keletkeztetni, hazai ipar. Azért is, hogy az így termelt feleslegből kivitelre jusson, ami ismét pénzt hoz az országba. A gyenge hazai ipar első időben semmiesetre sem bírja a külföldi versenyt, tehát azt adótechnikai eljárással meg kell védniök. Vámot kell rávetni, hogy megdráguljon s a fogyasztó annak vételétől tartózkodjék. Inkább vegye a gyengébb minőségűt, de belföldit. Tehát behozatali vámmal kell az idegen iparcikket sújtani, viszont kiviteli vámmal a nyersanyagot, nehogy az iparnak anyaga az állam területéről elszivárogon. Védővamos rendszer. Ezen gazdasági elvek szigorú és helyes végrehajtásának eredménye abban nyilvánul meg, hogy vájjon több-e a behozatal, tehát a bevétel avagy több a kivitel, tehát a kiadás. Ennek alapján állították fel a merkantilizmus záró tételét, a kereskedelmi mérleg elvét. Ez tehát azt mondja, aktív a mérleg, ha több a behozatal mint a kivitel, ellenkező esetben pedig passzív. Nyilvánvaló, hogy ezen gazdasági elmélet egyoldalú szemléleten alapszik, mert a gazdasági foglalkozási ágak közül ép azt teszi a gazdasági élet tengelyévé, a kereskedelmet, mely új gazdasági javakat nem termel, hanem csak kereskedelmi értékeket. A fejlődés nyomán természetesen mihamarább kitűnt a felfogásnak hibás volta. Azonban az újabb elmélet reakció gyanánt újabb egyoldalúságot eredményezett, a föld mindenhatóságának helytelen hangsúlyozását.

Úgy látszott, mintha Hollandia utóda a gazdasági életben *Franciaország* lenne és így leghőbb vágya XIV. Lajosnak betelnek, hogy a politikai és kulturális hegemonia mellé a gazdaságit

is megszerezze. Colbertnek bámulatos eréllyel folytatott gazdaság politikája valóban váratlan és meglepő fellendülést idézett elő de a merkantilizmusnak egyoldalú érvényesítése végül majdnem válságba döntötte az országot. Az évtizedekig tartó európai ha bő rúk, a fényűző és pazarlásban korlátot nem ismerő udvartartás az állam erejét teljesen kimerítette és így a legyengült Franciaország kénytelen volt a gazdasági vezetést folyton erősödő, hatalmas vetélytársának, Angliának átengedni.

Az *angol* gazdasági élet eleinte, mint a többi északi államoké is, a Hansa befolyása alatt állott. Csak lassankint tudta magát a német gyámkodás alól felszabadítani. Mint minden téren, úgy a gazdaságin is, az angol előrelátó, céltudatos politika Erzsébet alatt indul meg. Alatta fejlődik a posztóipar s kezdődik az érc- és szénbányászat. Gresham alkotja meg a modern angol pénzrendszert és alapítja a nemsokára egész világon diktáló londoni börzét. Ekkor vetik meg alapját Drake hódításával az amerikai angol gyarmatoknak. A Stuartok alatt bekövetkezett hanyatlást Cromwell uralmának csodálatos fellendülése követte. Ekkor egyedüli vetélytársa Hollandia volt. Ha Anglia a tenger urává és a gazdasági téren is vezető állammá akart lenni, mikor Hollandiát vissza kellett szorítania eredeti szerény helyzetébe. A hajózási aktával oly kegyetlen csapást mért rá, hogy soha többé komoly vetélytársa nem volt a gazdasági életben. Ezzel Nagy-Britannia fokozatosan a tenger urává lett.

Okos és kegyetlenségig menő céltudatos politikájával minden szárazföldi bonyodalomban részt vesz. Minden ily alkalommal jelentéktelennek látszó gyarmatterületet szerez, melynek jövőbeli értékét kevesen sejtették, így a világtengereknek és utaknak minden fontos pontját megszerzi és végül is kiépíti politikai és gazdasági világuralmát. A spanyol örökösödési háborúban megakadályozza a francia és spanyol korona egyesítését s értékes előjogokat kap az amerikai spanyol gyarmatokban. Később megszerzi Gibraltárt, az amerikai francia gyarmatok egy részét. A Methuenszerződéssel kisajátítja Portugália kereskedelmét. A Keletindiai Kereskedelmi Társaság útján Indiát. Kereskedelmével ipara párhuzamosan fejlődik, a gőznek, mint hajtóerőnek, feltalálásával. A gépeknek alkalmazásával oly fokot ér el az iparban, hogy versenytárs nélkül áll az egész világon. Miután szerencsésen kivédte a kontinentális zárlatnak halálos veszedelmét és az amerikai gyarmatok elvesztését, következetes gazdasági és pénzügyi poli-

tikájával, óriási hajóhada, kereskedelmi hajóparkja, a londoni börze és Angolbank segítségével a világgazdasági élet irányítója lesz. Megteremti azon új történelmi fogalmat, melyet *gazdasági imperializmus*, gazdasági világhódítás néven ismerünk. Az utóbbi évtizedekben a német egység nagy nemzeti és erkölcsi erejének hatása alatt a Németbirodalom lett veszedelmes versenytársává, de azt a világháborúval legalább egyelőre tönkretette. Azonban az utána bekövetkezett világválság Nagy-Britannián is oly sebet ütött, hogy kétséges, vajjon ezeket is oly szerencsésen heveriki, mint az eddigieket?

A merkantilizmus azon egyoldalú felfogása, mely a többi gazdasági foglalkozási ágak rovására, az egyéni és államgazdálkodásban a kereskedelmet tette mindenhatóvá, rövid idő múlva nagy csalódást okozott. A kiábrándulás Franciaországban indult meg, látván, hogy az állam XIV. Lajos után az anyagi romlás útjára lépett. Példaképen lebegett szemük előtt a két legnagyobb merkantilista államnak, Portugáliának és Spanyolországnak szomorú bukása is. Látniok kellett, hogy tisztán az egyik gazdasági foglalkozási ágnak való szertelen és indokolatlan kedvezés a többi fejlődésében megbénítja. Az ipar egyes ágai fejlődésnek indultak ugyan, mert a hazai ipar felkarolása a merkantilizmus rendszerében helyet foglalt, de az őstermelés rohamosan kezdett hanyatlani. így irányult a nemzetgazdák figyelme a földre. Ennek alapján új gazdasági elmélet keletkezett, a *fiziokratizmus* vagy földmíveléselviség.

Ezen gazdasági rendszernek alapítója Quesnay orvos, ki a kereskedelem és ipar által oly hatalmassá tett városi osztály mesterséges uralma ellen lép fel. Hirdeti, hogy vissza kell térni a falunak egészséges és természetes életmódjához. A földhöz, mert az maga és annak termelése képezi az állam gazdagságának alapját, nem pedig ^a nemes érc. Kimutatja, hogy csak a földmívelés termel, a többi csak átalakít egyik formában, az ipar, a másik értékben, a kereskedelem. Az állam legelső és legfontosabb társadalmi osztálya a birtokos és földműves. Tehát azt kell minden állami beavatkozásul támogatni és végső eredményében, hogy a földmívelés szabadon fejlődhessék, le kell rombolni az akadályozó korlátokat. Elsősorban fel kell szabadítani a jobbágyokat. A nyerstermelésnek kell legnagyobb és legtökéletesebbnek lenni, mert ettől függ az ipar és kereskedelem élete, fejlődése. A merkantilizmus csupa korlátokat állító felfogásával szemben a fiziokratizmus minden oly korláto-

zás és intézmény eltörlését kívánja, mely az árak szabad forgalmát akadályozza. Ezen elmélet sem győzedelmeskedhetett, mőt a politikai viszonyok még nem érettek meg a jobbágyfelszabadításra s mert egyoldalúságával nem tudott a köztudatba átmenni. Turgot, ki e rendszert át akarta vinni az életbe, époly népszerűtlenül halt meg, mint a merkantilizmus gyakorlati képviselője, Colbert.

Az elméletek alkotói az életnek tényeit csak bizonyos szempontból látják mindig. Műveltségük, társadalmi helyzetük, az őket körülvevő környezet hatása alatt minden ember a dolgokat más és más szemmel nézi. Ugyanazon jelenséget is más módon bírálja meg. A korviszonyok az embert a gazdasági élet jelenségek mérlegelésénél arra vezették rá, hogy a gazdasági életnek felette jelentős tényezője a kereskedelem. Ezen tapasztalatra azon kor viszonyainak megfelelő elméletet építettek fel, a merkantilizmust. Azonban nemsokára ép ezen elmélet túlzásainak hatása alatt azt is be kellett látniok, hogy az őstermelés szintén nagyon fontos tényezője a gazdasági életnek. Ezen meggyőződés tudományos megfogalmazása a fiziokratizmus. A rohamosan megindult fejlődés azonban mindkét elméletnek kimutatta tarthatatlanságát külön-külön. Önként fel kellett merülnie tehát a gondolatnak, hogy a harmadik gazdasági foglalkozási ág, az ipar, jelentőségében nem lehet kisebb, mint a másik kettő. Azonban rá kellett a gondolkodóknak arra is jönniök, hogy ha a való életet akarják maguk elé felidézni, akkor e gazdasági foglalkozások nem külön-külön izoláltan, hanem együtt adják meg a gazdasági életfolyamatok igaz és hamisítatlan képét. Tehát e három szempontot kell együtt és összefoglaltan vizsgálniok, ha a gazdasági élet törvényszerűségeit helyesen akarják megállapítani. Végül azt is meg kellett határozni, mi az a gazdasági erő, mely közösen mind a három gazdasági foglalkozásnak életet, fejlődési lehetőséget ad. Mindezeket összefoglalva arra jött rá Smith, hogy az államok gazdasági élete csak e három szempont együttes érvényesülése által fejlődhetik helyesen és a legfőbb tényező azon munka, mely mindhárom létét megteremti, életét fenntartja. Ez a *munkaelmélet*. Mivel azonban e felfogásban azon kor gazdasági fejlődésének megfelelően, a gép és nagyüzemű ipar megszületésekor, az ipari termelést kiemelten hangsúlyozzák, ezen új gazdasági elméletet *indusztrializmusnak* is nevezik.

Smith szerint az államok gazdagsága azon munkamennyiség, amely mind a három gazdasági foglalkozási ágban működve, új

javakat termel. Tehát zon gazdasági javak összesége, amit a létrehoz. Mindenáron arra kell ezért törekedni, hogy a termelés elől minden akadályt elhárítsanak és az egyénnek módjában legyen képessége és szorgalma által annyit és ott termelni, amire kedve és akarata van. Szabad ipar, szabad kereskedelem. Mintán legkönnyebben és legtöbbet az ipari termeléssel lehet elérni. azt kell kifejleszteni. E téren pedig a gyáripár képes nagy fejlődést előidézni, tehát nagyüzemeket kell létesíteni. A nagyüzemek fenntartása sok pénzt igényel, nyersanyag, gyárépület, gépekbe való befektetés céljából, ezért a nagytőkének van legnagyobb szerepe a gazdasági fejlődésben, *kapitalizmus*. A kisipar azonban lehetőleg fenntartandó. Végül kimondja, hogy a javak egyéni értékének megállapítója azon viszony, amely a kínálat és kereslet között fejlődik ki. Nagy kereslet nagy ár, nagy kínálat kis ár és viszont.

Ezen elmélet az akkor óriási módon megindult angol gyáripár és tőkeuralom szemléletéből fakadt. Még 100 év sem telt el, máris nagy revízióra szorulnak egyes megállapításai. A korlátlan ipar és kereskedői szabadság a kontárokat és csalókat szabadította rá a gazdasági életre. A nagytőkének önzése a munkások millióit tette a gazdasági élet rabszolgáivá. A gyárak pedig, világvárosokban összegyűjtve, megteremtették a tömeglakásokba zsúfolt, levegő, egészség és jó táplálékot nélkülöző munkásokat, kik elveszítették hitüket, vidám életkedvüket. Legyengült szervezeteikkel és tönkretett idegeikkel akaratlan eszközeivé váltak a politikai és társadalmi izgatásnak, végül pedig az esztelen és erkölcsstelen rombolásnak. Új elmélet keletkezett tehát, reakció gyanánt, a *szocializmus*, mely szintén ugyanazon hibába esik, mint az elméletek általában, hogy egyoldalú, mert ez csupán a gyári munkásság szempontjából nézi az egész emberi életet.

A gazdasági életnek rohamos fejlődése kezd a XIX. században a *termelés rendszerét* is gyökeresen átalakítani. A földművelés, mely eddig a jobbágyság korlátozott és egyéni érvényesülés nem ismerő politikai rendszerén nyugodott, felszabadításuk után, kezdett nagyarányúan fejlődni. Fokozatosan kezd a kisbirtokrendszer is létre jönni, ami módot ad az egyéni képességek és munkaerőnek teljes egészében való érvényesítésére. A *földművelés termelése* is kezd tehát szűkkörűségéből kilépni és modern formát öltetni. Megszületik a gépek alkalmazásával a géprendszerű talajművelés. A trágyázást rendszeresen és céltudatosan folytatják.

Felhasználják erre a mesterséges, vegyi úton előállított termékegyítő anyagokat is. Itt is kialakul a földművelésnek legmodernebb formája, a mezőgazdasági nagyüzem, mely saját nyersanyagát lehetőleg maga dolgozza fel, megteremtve a *mezőgazdasági ipart*, szesz-, cukor-, sör-, mindenféle konzervgyártást.

Legnagyobb forradalom azonban az *ipari termelés* terén következett be. A céhrendszer eltörlésével mindenütt diadalmaskodik az iparszabadság. A hirtelen megnövekedett termelést a szabad kereskedelem hozza óriási mennyiségben forgalomba, a nagyszerűen kifejlődött közlekedés segélyével. A találmányok létrehozzák a hajtó- és feldolgozógépeket, melyeknek általános használata megszüli a nagy üzemű gyáripart. Rövid időn belül sokat és olcsón előállítani a jelszó, ha az a jóság és egyéni ízlés érvényesülésének rovására is van. Az embert és annak értékes lelki tulajdonságait, a minden körülmények között egyhangú és pontos egyformasággal működő gép helyettesíti. Az ipari találmányokat szervesen egészítik ki a fizikai, kémiai és technikai téren elért, gyakran meglepő, gyakorlati eredmények. Mindenütt az egyéni kisüzem helyét elfoglalják a társaságoknak hatalmas gyártelepei, melyek a munkásság millióit vonják el a szántóföldről, saját műhelyéből, hogy őket a gépeknek és tőkének modern rabszolgájává tegyék. Ezen átalakítása a termelésnek óriási tőkét igényelt. Tehát az egész ipari termelés a nagytőke kezébe kerül. Az pedig, hogy minél jobban gyümölcsöztesse önmagát, ismét nagyarányú ipari vállalkozásba bocsátkozik. Minél nagyobb haszon okából a tőke az ipart specializálja s ezt aztán egy-egy pénzérdekeltség körébe vonja. A rokon iparágakat vagy egy-egy iparág összes telepeit összesítik egy bizonyos tőkecsoportosulásnak kezébe, kartell, tröszt.

Ily módon egyesek és csoportok oly hihetetlen vagyontra tettek szert bámulatos rövid idő alatt, hogy a kortársak szédülő fejjel nézték a kapitalizmusnak ezen modern hőseit. Nem vették észre, hogy a vagyonnak ily aránytalan és igazságtalan elosztódása szükségszerűen meg kellett teremtsen korunk legszomorúbb, egyben legveszedelmesebb történelmi élet jelenségét, a szocializmust. Annak erkölcstelen elfajulását, a bolsevizmust. A termelésnek nagyarányú kifejlődésének nyomán már nemcsak egyes államterületek, hanem földrészek jutnak oly gazdasági közösségbe, melynek szervezeti összefüggése kapcsán, az egyik terület gazdasági katasztrófája a másikat is magával rántja. A szociális

és gazdasági világkérdésnek helyes megoldása tehát csak egyenletes és a természetes szükségleteket kielégítő termelés és a vagyonnak arányos elosztása által lehetséges.

A nagyüzemű termelésnek ellenállhatatlan diadala természetesen egészen átalakította a *fogyasztást* is. Az óriási mennyiségű árút gyorsan és könnyen kellett a piacra dobni, hogy a legkedvezőbb áralakulási lehetőségeket kihasználják. Bekövetkezett a fogyasztásnak szezonzerű kielégítése, ami az eladás lehetőségét igen rövid időre, csupán hónapokra, hetekre, nem egyszer napokra szorította le. Aki ekkor nem tudott pontosan a piacon megjelenni árújával, lemaradt és kénytelen volt csekélyebb árral is megelégedni. A kereskedelemre ez óriási feladatokat rótt, amit csak a modern közlekedés, hírszolgálat és banktechnikai eljárások segítségével volt képes megoldani.

A *kereskedelem* kezdetben a középkorban helyi jellegű volt, városi területekre szorítkozott. Mindenféle korlátozó körülmények, közbeeső vámvonalak, az utak hiánya avagy járhatatlansága akadályozták a forgalom természetes kifejlődését. Az újkorban már igyeksenek minden hátráltató mozzanatot kiküszöbölni. Az államgazdálkodás fogalmának megszületésével a szabadforgalmú kereskedelem kiterjed az állam egész területére. Később a szabadkereskedelem jelszavának varázslatos hódítása lehetővé teszi az egyes idegen, országok között levő akadálytalan kereskedelmi forgalmat, míg a legújabb korban a modern kereskedelemnek csodálatraméltóan kifejlődött formája az összes világrészeket fűzi össze. A földrészeket egy gazdasági egységbe hozza és megteremti a *világkereskedelemnek* nagyszerű fogalmát.

A nagy probléma megoldásának lényege az volt, hogy meg kell teremteni a minél nagyobb és minél akadálytalanabbul mozgó forgalomnak lehetőségét, a *világközlekedést*. Ez okból le kellett az embernek küzdenie a legnagyobb nehézséget, a távolságot. A földnek minden területét össze kell kötni egymással. Szárazon, vízen, levegőben és víz alatt módot kell adni arra, hogy az ember szabadon közlekedhessen. A *szárazföldi közlekedés* akadályait elhárítandó a vizeken csodás hidakat építettek, a hegyeket átvágták avagy átfúrták, a hegyek között, a tátongó mélységeket, szédítő átereszekkel áthidalták. A hegyek tetejére pedig serpentineken vitték fel az utakat. Ily utakon indul meg 1817-ben az első gőzkocsi Liverpool és Manchester között. Azóta megértük, hogy a primitív vagonok helyett valóságos pompázó termék, mindenféle

kényelemmel berendezett egész kis városok gurulnak szédületes gyorsasággal, a sokvágányú nemzetközi vonalakon. Ma már a főbb vonalakat több vágány köti össze. A földnek oly óriási területeit kapcsolja egybe egy-egy világvonal, miről eddig az ember álmodni sem mert. Az amerikai pacific vonalak, New-York-San-Francisco, a transzibériai Szt.-Péter vár-Vladivostok a leghosszabbak. A még nem kész transzafrikai Cap-Town-Kairó és a transzázsiai Hamburg-Bagdad döntő jelentőségűek. Ezenkívül örülten szalad időt és távolságot megszüntetve az országutakon a gépkocsinak ördögsekere, a személyfuvarozásnak modern járóműve.

A *vízi és tengeri közlekedés* szintén ily szédítő fejlődést ért el. Fulton gőzhajója 1815-ben, az első csavargőzös 1840-ben indul meg. Azóta a hajóépítés technikája csodálatos utat tett meg. A kis motorcsolnaktól a mammuth gőzhajók és csataóriásokig a vízi járóműveken a világtenger minden pontján nyugodt biztonsággal halad az ember és áru. A modern gőzösök valóságos fényűzéstől ragyogó paloták, amelyek rengeteg embert és árut szállítanak a földnek minden részébe. Azon akadályokat, melyek a szárazföldeknek összefüggésében az egyenes közlekedést lehetetlenné tette, legyőzte a modern technika, átvágván a földszorosokat, suezit, korinthusit, panamacsatornát. A nagy folyók torkolatát kiépítették és mesterséges kikötőkkel látták el. A kikötőket pedig csodás modern felszerelésekkel teljesítőképességüknek maximumára emelték.

Az ember azonban nem elégedett meg azzal, hogy a szárazföldön és vizén szabadon mozoghasson, hanem meghódította már a *levegőt* és a *víz mélyét* is. A modern repülőgép, mint személyszállító és- a kormányozható léghajó, mint teherszállító minő forradalmat fog előidézni a gazdasági életben, alig sejthetjük. Mindenesetre megoldja azt a világproblémát, mely kultúr- és gazdasági kérdés is egyben, hogy azon területeket, melyhez az ember eddig nem tudott hozzáférni, a műveltség kereteibe bevonja és gazdasági kincseit kiaknázza, pl. Sudánt, Középfrika, az Orinoko, Maranon, Brazília, Argentína óriási és buja termékenységű vidékeit. Ehhez ha még hozzávesszük a tengeralattjáróknak ezreit, akkor végre meghódíthatja az ember gazdasági élete számára a Csendes-óceánnak ezer meg ezer szigetét, hol a természet minden kincsét ingyen ontja magából, így fog megszületni a második felfedezési korszak, mely eredményeivel az embert új, csodás világnak mesehangulatába fogja beleringatni

Előmozdította ezen bámulatos fejlődést a *hírszolgalatnak*

kiépülése. A középkori magánposta az újkorban fokozatosan államivá lesz. Az angol pennyrendszer lehetővé teszi, hogy az olcsó postát a tömeg is igénybe vehesse, ami a levélpostát óriási mértékben kifejlesztette. Később, mikor a diligenceot, a posta-kocsit, a vasúti pontos és még olcsóbb szállítás kiszorította és a posta nemcsak leveleket, hanem pénzt és árút is továbbított, akkor már ez intézmény is nemzetközi fontosságra tett szert. Mellette kifejlik a táviró- és telefonszolgálat, mely lehetővé teszi az ügyleteknek személyes érintkezéssel, pár perc alatt való megkötését, még akkor is, ha a felek pár ezer kilométerre vannak is egymástól. Ha tekintetbe vesszük a rádiotelegráfot és azt, hogy már legutóbb mozgó járművekről, haladó vonatról, hajóról is tudtak drót nélkül telegrafálni, elképzelhetjük legközelebbi csodás jövőjét a hírszolgálatnak és ezzel a gazdasági életnek. Természetesen ezen óriási technikai létesítésekhez számlálatlan milliókra volt szükség. A közlekedés és hírszolgálat kifejlesztése is tehát az emberiséget újból mélyebben és mélyebben taszította a kapitalizmusnak agyonfojtogató karjaiba.

Az újkor második felében a nagyarányokban fejlődni kezdő gazdasági élet igyekezett, a felvilágosodás irodalmának hatása alatt, mely mindennemű emberi beavatkozás ellen küzd, lerázni azon korlátozásokat, melyek a kereskedelem szabad forgalmát akadályozták. Megakarták tehát szüntetni az egyes országok belső vámvonalait, sőt az idegen államokat elválasztó vámsorompókat is. Ezen törekvés végül is a *szabadkereskedelem* elvi felfogásához vezetett. Az angolok nagy ügyességgel és eréllyel igyekeztek ezt a gyakorlatba átültetni. Végre is sikerült a szabadkereskedelem elve alapján Franciaországgal szerződést kötniök. Napóleon hatalmi vágya azonban leakarja tiporni az angolokat. Miután ez politikai téren és fegyverrel nem sikerül, gazdaságilag akarja őket tönkre tenni, a kontinentális zárlattal. Ez a két államot legelkeseredettebb vámháborúba kergette, melynek Napóleon bukása lett az eredménye.

Az angolok, hogy nagy veszteségeiket új fogyasztási piacok megszerzésével kárpótolhassák, a délamerikai gyarmatok önálló állammá alakulását teszik lehetővé. Velök aztán szabadkereskedelmi alapon nyugvó szerződéseket fogadtatnak el. Napóleon leveretése után bekövetkezett időket az angolok arra használják el, hogy rohamosan fejlődő gazdasági termeléseknek minél nagyobb biztosabb fogyasztási területeket szerezzenek. Végül is sikerül

a szárazföldi államokat szabadkereskedelmi felfogásuknak megnyerni. Ausztria el is törölte az osztrák örökös tartományok között levő belső vámokat. Ugyanerre törekedett Poroszország is a német egység nagy politikai gondolatának okából. A Zollvereinba sikerült is a Németbirodalomnak legtöbb kis államát egyesíteni. A többi államok tartózkodó magatartást tanúsítanak, de miután III. Napóleon alatt Franciaország áttér a szabadkereskedelemre és Cobden szerződésben a kölcsönös legnagyobb kedvezmény alapján Angliával vámszerződést köt, követik példáját Belgium, Olaszország, Ausztria és a legtöbb állam.

A szabadkereskedelem ezen diadalára azonban nemsokára nagy visszahatás mutatkozik. Nagy csalódás érte az egyes államokat, mert észrevették, hogy ezen gazdasági rendszer csak a gazdaságilag legfejlettebb államoknak és így e felfogást minden áron népszerűsítő Nagy-Britanniának használ. Ezért lassanként kezdtek újból a *védővamos rendszerhez* visszatérni. A közgazdasági írók is kezdték a szabadkereskedelem ellen küzdeni. Már a negyvenes években harcol List Frigyes híres német nemzetgazdász. Az általános agitációnak hatása az lesz, hogy először a Németbirodalom, majd később Franciaország, az Osztrák-magyar monarchia, Oroszország, Hollandia, Belgium, Norvégia is áttérnek a védővamos rendszerre. Sőt utóbbi időben a szabadkereskedelem ősi hazájában is, Nagy-Britanniában, a legyőzhetetlen német versennyel szemben, a védővámokhoz akartak folyamodni. Ezen gazdasági fejlődési folyamatot a világháború megállította. A béke nyomán oly gazdasági elzárkózási politika érvényesül az egyes államok között, politikai gyűlölség, féltékenység- és félelemből, mely az egész világ gazdasági életét tönkretette és a mai gazdasági világválságot idézte elő.

A legújabb korban megszületett kapitalizmus és a nagyüzemű ipar oly egyenlőtlenségeket hozott létre a kereseti lehetőségekben, oly eltávolodást a vagyoni elosztásban, hogy az súlyos társadalmi bajokat eredményezett. Szembe kerülnek egymással a munkás és a tőke. Fokozatos harc indul meg kettőjük között, míg végre a munkásság a tőkének elpusztítására törekszik s a történelmi életformáknak teljes lerombolására. Azon új társadalom-gazdasági elméletet, mely e kérdésekkel foglalkozik *szocializmus* néven ismerjük.

A szociális bajok természetszerűen azon államokban jelentkeztek legelőbb, melyek az ipari fejlődésben elől jártak. A gép-

és a korszerű nagyipar, a kézműiparosoknak ezreit fosztja meg kereketétől, s kényszeríti arra őket, hogy műhelyüket és lakóhelyüket elhagyva, az egészséges faluból a túlsúfolt nagyvárosba özönöljenek. A francia forradalom, a napóleoni háborúk, a kontinentális zárlat alapján rendítik meg Európa gazdasági életét. Egymást érik az ipari és pénzügyi válságok. Ezek újból nagytömegű munkást tesznek kenyérméltóvá. Az emberiségre meglepetés-szerűen rázúduló ezen társadalmi bajok orvoslását már korán szerették volna egyesek lehetőleg rövid idő alatt, könnyűszerrel megoldani. Egy-egy kisebb részletreformmal, de természetesen ez nem sikerülhetett. Kezdetben a helyzetet nem láthatták világosan és csak sokkal később vették észre a szociálpolitikusok, hogy e kérdésnél nagy politikai, kulturális és főleg gazdasági történelmi áthelyeződés! folyamatról van szó, melyet a történelmi életnek teljes átalakításával lehet csupán megoldani.

Az első elméletek a régi állapotokhoz való visszatérésben látták a biztos orvoslás módját. Owen azon igyekezett, hogy a termelők és fogyasztók között levő ellentéteket kiküszöbölje, egyenletes termelést és áralakulást hozzon létre. Ezért a termelőket és fogyasztókat szövetkezetekbe akarta csoportosítani. Louis Blanc a magántőke kapzsiságával szemben, mely csak egyesek kezébe adná a gazdasági érvényesülésnek hatalmas fegyverét, az államot akarja, mint tőkést szerepeltetni. Az ő tulajdonai legyenek a gyárak és minden ember ott találjon mindig biztos munkaalkalmat és megélhetést. Proudhon a termelést és a fogyasztást a könnyen mozgó, agilis és szakértelemmel bíró bankokra szeretné bízni, így minden munkás beszolgáltatott munkája arányában kapná a szükséges terményeket. Ez elméletek eleinte a gazdasági élet terén mozogtak, de később mindjobban politikai jellegűt öltöttek, különösen a franciáknál. Már a Baboeuf-féle mozgalomnál a kommunista jelleg nyilvánvaló.

A szocialista elméletek nem tudták a munkás és tőkének világproblémává fejlődött kérdését megoldani. Azon jogos és igazságos törekvés, hogy minden embernek jogában van az élettől legfőbb testi és lelki szükségletét megkívánni, mindjobban átment a köztudatba, de az sem hozta meg az orvoslás módját. Idővel ugyanis ezen teljesen szociális felfogás közé mind több és több pártpolitikai tendencia keveredett. Végre a szocializmus a munkásság szemében a politikai érvényesülés és hatalom megérzésnek alkalmas eszközévé vált. Ekkor a munkásság nemcsak

az őt elnyomó tőkével áll szemben, hanem a történelmileg kifejlődött társadalmi és állami renddel is, melyet lerombolni és helyébe újat helyezni törekszik. Felfogásuk szerint az ember csupán ezeknek romjain építheti fel szociális jólétének és emberi boldogságának ragyogó országát. Ezt fejezi ki Marx-Lassalle *kommunista* szocializmusa, mely harcos mozgalom s végső eredményt nem a szociális bajoknak fokozatos kiküszöbölésétől várja, az evolúciótól, hanem a fegyveres fellépéstől, az ellenség elpusztításától, a revolúciótól.

A munkásság élet-halál harcában ezentúl két főkérdés lesz döntővé: a bérharc és az osztály harc. A folyton gyarapodó s mind nagyobb hatalomra szert tevő tőkétől, mely a munkásságot kiuzsorazza, a munkás folytonos *béremelést* kér, életviszonyainak fokozatos megjavítására. Ha nem kapja meg: amerikázik, szabotál, végül sztrájkba lép. A szocialista öntudat és szolidaritásnál fogva azon társait is kényszeríti a munka beszüntetésre, kik nem értenek egyet vele, vagy nincsenek a dologban érdekelve. Az ellentállók, sztrájktróókkal szemben a legbrutálisabb megtorlással él. A tőke természetesen az államhatalmat veszi igénybe és védelmet kér. Rendőrség, csendőrség, esetleg nagyobb baj esetén, katonaság vonul ki, hogy a többi munkást, a tőkést, a gyárépületeket oltalmazzák meg. Összeütközések támadnak. A fegyveres kirendeltség kénytelen fegyvert használni. A munkásságot szétkergetik. Sokan elpusztulnak, esetleg a gyárat is felgyújtják. Ennek folytán újból egy csomó ember lesz munkanélkülivé, asszony özvegyé, gyermek árvává. Gyarapodik a szociális elkeseredés, elégtelenség és olthatalan gyűlölet minden ellen, ami nem munkásság és nem áll hatalmi törekvéseinek szolgálatába. A folyton megújuló bérharcok a tőkét, az állandó beharcok az államot, úgy legyengítik, hogy a marxizmus elérje végcélját, és az államhatalom a munkásságnak kezébe esik könnyű prédául.

Párhuzamosan ezzel folytatja a munkásság az *osztályharcot* is, hogy minél több politikai befolyáshoz jusson, végül az államhatalom egyedül levő birtokába. Folyton szőnyegen tartják ezért a választójog kiterjesztésének kérdését. A szakszervezetekbe bekényszerített, ott bámulatos céltudatossággal kitanított munkásságot a politikai harcba belenevelik. Minden egyes alkalmat felhasználnak arra, hogy tömegszavazatukkal minél több társukat akár a községi, akár az általános politikában szóhoz juttassák. Igyekszenek bejutni a törvényhatóságokba, a parlamentbe. Poli-

kai pártot alapítanak azon célból, hogy annak segítségével állandóan ostromolva a törvényhozás kapuját, abban végül is többségre jussanak. A két harc egyesítve és egymást kiegészítve meghozza eredményü gyanánt, a közös ideálként szemük előtt lebegő nagy sikert, a marxi nagy összeomlást, ami után csak egy hatalom lesz a világon, a munkásság. Ekkor fog elérkezni azon szédületesen boldog pillanat, mikor a proletárok a romokon lerakhatják az új szociális állam alapjait. A legteljesebb emberi igazságosságon felépült, mindenkit egyaránt megelégedetté és boldoggá tevő társadalmat. A ma embere megérte azt a szomorúan tragikus történelmi csodát, hogy a munkásságnak módjában volt elméletüket a gyakorlatba átültetni. E kísérlet eddig hatalmas és ősi államok megsemmisítését, hihetetlen kétségbeesést és nyomort eredményezett. Ennek hatása alatt épen a megmentésre szánt kisember szenved legjobban. A tőke pedig él és nagyobb hatalom, mint valaha. A legközelebbi idők megdönthetetlen történelmi tényekkel fogják bebizonyítani, vajjon e kísérlet sikerült-e avagy nem? A jelek azt mutatják, hogy az újjászületést más úton, a történelmi erkölcsi, alkotó tényezők segítségével kell keresnünk.

XVIII. A magyar királyság gazdasági fejlődése.

Az Árpádok korának terménygazdálkodása. Az Anjouk és Hunyadiak pénzgazdálkodása. Török hódoltság gazdasági leromlása. A Habsburgok gazdasági elnyomása. A reformkorszak gazdasági törekvései. Gazdasági újjászületésünk a kiegyezés óta.

A magyar gazdasági élet fejlődése természetesen ugyanazon törvényszerűségeknek van alávetve, mint az egész emberiségé. Fájdalom, szárazlati fekvésünk miatt, Keletnek és Nyugatnak határvonalán a világpolitikát teremtő nagyhatalmakhoz képest mellérendelt, nem egyszer alárendelt szerepünk volt. A mi történelmi eseményeink mindig szoros összefüggésben voltak Európa történetével. Az ott lefolyó nagy korszakoknak a mi történelmünk visszképe volt csupán. Annál inkább érvényesült gazdasági fejlődésünkben a külföld hatása. A magyar faj sohasem volt gazdasági érzékkel megáldva s a magyar ily irányú fejlődést is letelepített idegenek, különösen németek munkálták.

A politikai vezetés Európában nagyon kevészer jutott osztályrészükül. Annál inkább nem vezetett gazdasági életben álla-

munk. Az Árpádok alatt megindul az önálló fejlődés, de a család kihalásával keletkezett zavarok tönkretették azt. Az Anjouk és Hunyadiak alatt lehet csupán önálló gazdasági életről beszélni. Utánuk ismét minden leromlik s a Habsburgok óta a magyar királyság gazdaságilag is rabszolgája lesz a Németbirodalomnak, illetve az osztrák örökös tartományoknak. A kiegyezés óta mutatkozott modern fejlődés, mely sokban önállósította gazdasági életünket, a világháborúval egyszerre tönkrement. Legnagyobb feladatok egyike lesz, a versenytársak vasgyűrűjébe bezárva, fenmaradásunkat biztosítani. Csak kedvező külpolitikai változások bekövetkezése után gondolhatunk újabb építésre.

Az Ázsiából ide bevándorolt magyarok a gazdasági fejlődésnek ép oly kezdetleges fokán állottak, mint a többi népvándorlási csoportok. Faji tulajdonságai, miután nem voltak alkalmasak ily irányú tevékenységre és mert először a politikai szervezet kiépítése foglalta le a népnek egész életenergiáját, csak későn és nehezen indult meg a fellendülés. Mire a virágzás fokára emelkedett volna, két nagy katasztrófa tesz minden eredményt semmivé, a tatárjárás és az *Árpádok* kihalása.

Országunkban való végleges letelepedésüknek első évtizedeiben a magyarok a legkezdetlegesebb *terménygazdálkodást* üzik. Csak lassan indul meg az állattenyésztő állapotból a rendszeres földművelésre való átmenetel. Itt is, mint minden nép vándorlási nép történelmi kialakulásánál, a kereszténység minden akadályt legyőző erkölcsi ereje siet őseinknek segítségére. A szerzetesek, a bencések, a magyarságnak első tanítómesterei, voltak azok, kik bevezették a harcoss magyart a békés, polgári életnek rejtelmeibe. Az ő pannonhalmi apátságuk volt az, mely mintagazdálkodásával, ipari műhelyeivel a magyart a gazdasági életre rá tanították. Nagy segítségünkre voltak a bevándorolt és szívesen fogadott idegenek is, német földművesek, iparosok és kereskedők. Kereskedelmük cserekereskedelem s bár már Szt. István veret pénzt, értékmérőül még sokáig a marhát tekintették.

A gazdasági élet fellendülése Szt. László és Kálmán alatt következik be. Miután az államszervezet kiépült, a belső nyugtalanságok megszűntek, a magyar királyságnak egész területe már meg volt szervezve, természetes volt, hogy a gazdasági viszonyoknak rendezése következett. Ekkor nyílik meg, e fejedelmek iángeszű történelmi előrelátásának eredménye gyanánt, a tengerpart számunkra, ami gazdasági és földrajzi elszigeteltségünk-

ből kiszabadít. A görög befolyás zúrzavarai, bár megnyitják az utat kelet felé, nem voltak alkalmasak a továbbfejlődésre. De mégis van e kornak is kedvező gazdaságpolitikai mozzanata. II. Géza alatt a szászoknak betelepítése, tehát a bányászatnak, iparnak és városi életnek alapvetése. III. Béla alatt a jó pénz, biztonságos országút, állandó kereskedelmi összeköttetés Kelet és Nyugat között, a bányászatnak és városi életnek továbbfejlődése a *pénzgazdálkodásnak* veti meg alapját.

Mindez, fájdalom, elpusztul II. Endrének szerencsétlen uralma és a tatárjárás által. A várbirtokok eladományozása, a kamarai jövedelem, az állam jövedelmének bérbeadása, céltalan hadjáratok, az udvar pazarlása tönkretették az állam gazdálkodását. Hiába voltak az aranybullának szigorú rendelkezései, IV. Bélának a magyarság jövőjébe vetett fanatikus hite, céltudatos gazdasági politikája a hanyatlást nem tudta feltartóztatni. Bár nagy súlyt fektet a városok felvirágoztatására, a keletkezett fellendülés csak átmeneti volt. Uralkodása után bekövetkezett nagy politikai válságok, az oligarchia féktelen uralomra törése, az Árpádoknak kihalása, az országot gazdaságilag is magával rántotta a pusztulásba.

A magyarság életének első évszázadaiban a megalakulás nagy nehézségein átesve, a német-római császárság, a bizánci befolyás és a belső zavarok ellen küzdve, nem tudott oly gazdasági fejlődést felmutatni, mint amire termelésre alkalmas földje és földrajzi helyzete képessé tette volna. Felvirágzása az országnak csak akkor következhetett be, mikor végre a politikai viszonyok ismét megszilárdultak. A megszilárdított és rendezett közviszonyok létrehozásával teremtették meg az *Anjouk* az ország gazdasági életének első jelentős felvirágzását.

Róbert Károly az országot teljes leromlásban találta. Sem politikai, sem gazdasági egysége nem volt. Tehát gazdasági téren is újból kellett mindent építenie. Járható és biztonságos utak, a kereskedelem szabad mozgása, új értékes pénz, rendszeres bányászat, céltudatos telepítés, a városi élet felfejlesztése, megteremtik nálunk is az egészséges *pénzgazdálkodást*. Nagy Lajos mindenben nyomdokain halad apjának. Hatalmas államában eleddig legnagyobb felvirágzást ér el a gazdasági élet. A városok az iparnak és kereskedelemnek jelentős gócpontjaivá lesznek. Ötvös, fém, szűcs, tímár, vászon, fegyver, harang gyártmányaink európai hírességűek. Kivittünk lovat, marhát, bőrt, gabonát, bort, rezet.

Főbb útvonalak voltak: Győr, Sopron, Bécs, Kőszeg, Sopron, Bécs. Pozsony, Szokolca, Morvaország. Kassán át Lengyelország, az erdélyi szász városokon át a Balkánra, a Dráva és Száva mentén az Adriához. Kifejlődik nálunk is a céhrendszer, mely a városi polgárságot oly fontos tényezővé tette, hogy Zsigmond már őket országrendi állásra emelte. Előmozdította fejlődésünket Olaszország, Balkán és Lengyelországgal való politikai kapcsolatunk is.

Az Anjouk fényes uralkodása után az általános politikai hanyatlás magával rántja a gazdasági életet is. *Mátyás* alatt megtartozik újabb fellendülés és a viszonyoknak megszilárdulása, de ez csak utó virágzása volt gazdasági fejlődésünknek. A sok háború annyira kimerítette az országot, hogy a Mátyást követő zűrzavaros időkben az ország életenergiája meggyengülvén, a rohamos hanyatlást nem tudta feltartóztatni. Végül is Mohácshoz vezetett. Ettől kezdődő 150 éves *török hódoltság* aztán tönkreteszi mindazt, ami megmaradt. A három részre szakadt és vámvonalakkal elzárt részek között a természetes gazdasági kapcsolat megszűnik. A folytonos belharcok teljes bizonytalanságot teremtenek. A termelő munka ezért megelégszik annyival csupán, amennyit saját maga fogyaszt el. A hanyatlás főoka a folytonos háborúk okozta elnéptelenedés. Ezért a földművelés a még termékeny területeken is csak a legszükségesebbet termeli. A föld nagyrésze parlagon marad. Aránylag megtartja fejlődését az állattenyésztés. A lóhaszország a parlagon maradt területeken legel és a rablók elől könnyen elhajtható. Ipar és kereskedelem szenvedett legtöbbet. A virágzó városok elvesztik jelentőségüket, csupán a határmentiek fejlődnek, mint kilépő állomások. A kereskedelem teljesen Bécsnek kerül befolyása alá, már ezen időben. Az általános gazdasági pangásból, mint vigasztalóképp, Erdély emelkedik ki. Nagy fejlődésünk alatt időnként a virágzásnak irigylendő fokát érte el. Kereskedői Varsótól Konstantinápolyig vitték a szász városok híres iparcikkeit.

A magyar királyság, mióta a *Habsburgok* uralma alá jutott, gazdasági fejlődésünk is áldozatul esett világpolitikai törekvéseiknek. Az összbirodalmi érdekekkel szemben a mieink alárendeltek voltak. Azoknak szolgálatába kellett állaniok. Évszázadokon át tehát önálló gazdasági fejlődésről szó sem lehet. Minő mértékben időnként sikerült politikai függetlenségünket aláásni, oly mértékben ment tönkre gazdasági fejlődésünk is Ausztriának javára. Bécs kedvező fekvésénél fogva s mindazon előjogok és kedvezések

által, mikkel a Habsburgok kedvenc fővárosukat állandóan elhalmozták, felszívta kereskedelmünket. Évszázadok óta minden gazdasági kérdésben onnan diktálnak. Csupán Erdély tudta az osztrák gazdasági monopóliummal szemben önállóságát némiképen megőrizni. Mihelyt ez is, mint önálló állam megszűnt, az egész magyar terület Bécsnek rabszolgájává vált. A Keleti Kereskedelmi Társaság tönkreteszi nyersanyag kivitelünket, különösen egykor virágzott állatkereskedelmünket is.

A merkantilizmus minden túlhajtásának hátránya sújtotta országunkat. *Mária Terézia* összes erejével Ausztriát iparos területté varázsolja át, Magyarországot pedig ezen ipart és azok munkásait bőven és olcsón tápláló nyerstermelő területté, mely termékeit csak egy piacon, a bécsin értékesíthette, az osztrák kereskedelem diktálta áron. Iparunk elpusztul, mert az osztrák kezdődő hazai ipari, minden módon ránkerőszakolt, kezdetleges, de olcsó árúival elárasztja az országot. Közlekedésünk elhanyagolódik. A királynő vámrendszere pedig teljesen kiszolgáltatott minket Ausztria gazdasági fölényének. Sehol semmi nyoma a gazdasági politikában annak, hogy Magyarországot a modern gazdasági fejlődésnek akkor levő fokára akarnák felemelni. A nagy adók, a vámok, a francia forradalom, a napóleoni háborúk, a hátrányunkra végrehajtott devalváció, ép akkor, mikor mindenütt újra éledni kezdett a gazdasági élet, nálunk a pusztulásnak szomorú képét mutatja. Magyarország Ausztriának gyarmatává sülyedt alá.

A *reformkorszaknak* nagy fellendülési idejében a minden téren való felszabadulásnak vágya töltötte el a magyarság lelkét. A politikai elnyomatás sújtotta legérzékenyebben az országot, de a gazdasági tette koldussá. Ezért ezen téren való megszabadulásra is mindenáron törekedtek, mert belátták, hogy csak a gazdaságilag önálló állam lehet politikailag független. A magyarság gazdasági helyzetének világos képét először *Berzeviczy Gergely* ismerte fel. Az ő ösztönzésére küldöttek ki az 1790—91. országgyűlésen gazdasági építőtervet kidolgozó bizottságokat. A francia forradalom ezt a jószándékú munkát is lehetetlenné tette. Mihelyt azonban újból elkövetkezett a béke ideje, a gazdasági kérdést ismét napirendre tűzték. Gyárakat, vállalatokat terveznek, de ezek létrehozását Bécs mindig elgáncsolja. Csupán az őstermelés terén nézték az újításokat jó szemmel, úgy a keszthelyi Georgikon, az óvári gazdasági akadémia alapítását.

Gazdasági újjászületésünknek nagy gondolatát és hatalma-

san felépített tervét *Széchenyinek* köszönhetjük. Az ő fájdalmas fajszeretete és megingathatatlan hite nemzetének feltámadásában, tüzi ki az első céltudatos magyar gazdasági politikának óriási feladatait. A közlekedés javítását, Duna-Tisza, Vaskapu szabályozását, Lánchíd és a Dunagőzhajózási Társaság létrehozásával. Az őstermelést a Lótenyésztő Társasággal, lóversenyekkel, a Gazdasági Egyesületekkel, selyemhernyótenyésztéssel akarta fejleszteni s a Gyáralapító Társasággal a nagyipart meghonosítani. Mindenütt hatalmas felbuzdulás következik be az ő nagy példája nyomán. Fáy András megalapítja a Pesti Hazai Első Takarékpénztárt, majd megalakul a Pesti Kereskedelmi Bank s a Magyar Földhitelintézet. Kossuth és Batthyány megalapítják az Ipar-egyesületet, a Magyar Kereskedelmi Társaságot, a hazai ipar védelmére a Védegyletet. A nagyszerűen megindult felvirágzást betetőzték volna a 48-as törvények, melyek megadták volna a magyar királyságnak pénzügyei, államgazdasága felett való teljes önállóságát, párhuzamosan a politikai függetlenséggel. Természetesen ezt, mint a Habsburgok és Ausztria politikájával szemben álló irányzatot, rossz szemmel nézték Bécsben. Mindenáron megakarták akadályozni. Miután ezt másképp nem teheték, a nemzetiségek fellázításával belekergettek a 48-as önvédelmi harcba.

Szép, dicsőséges szabadságharcunkat követő elnyomatásban aztán módjukban volt az országot anyagilag is tartományi színvonalra lesüllyeszteni. De ép e téren érte Ausztriát a legnagyobb csalódás. A paszív rezisztenciát gyakorló magyarság csak a legsajkjegesebbet termelte. A remélt kincsesbánya helyett, mely az összmonarchia költségeit fedezte volna, koldus országot kaptak. Ez nemcsak pénzügyi felesleget nem hozott, de adójövedelme még a helyi közkormányzás megdöbentő költségeit sem fedezte, sőt Ausztriának kellett ráfizetnie. A politikai körülmények mellett ez volt azon súlyos érv, mely a Habsburg-dinasztia t saját országával való kibékülésre kényszerítette.

A *kiegyezés* után bekövetkezett politikai felszabadulás, természetesen gazdasági életünkben is óriási fellendülést okozott. A modern hitelgazdálkodásnak minden eszközével igyekeznek az országot kifejleszteni. A földművelést, az állattenyésztést kezdik észszerűbben üzni. Az iparba bevonul a gyáripar. Kereskedelmünk, Keletnek Nyugathoz való közvetítésében, hatalmasan felvirágzik. Pénzügyi téren szintén óriási a haladás. Takarékpénztárak, bankok, szövetkezetek napról-napra alakulnak, úgyszintén

ipari vállalatok is. Közlekedésünk, hírszolgálatunk bámulatos fokot ért el. Mindennek ellenére nem tudtuk magunkat, a még erősebben fejlődő, a monarchia összerejét élvező és a dinasztia által dédelgetet, Ausztria gazdasági gyámkodása alól felszabadítani. Mindent aztán, összes reményeinket, elpusztította a világháború, a szociális jólétet ígérő kommunizmus és az Európára áldást hozó béke. Feltámadásunk mikor fog bekövetkezni, nem tudjuk. Ha azonban Széchenyit fogjuk példányképünkül tekinteni, talán hamarább, semmint jelen szomorú pillanatban azt hinnők.

XIX. Az egészséges és helyes világszemléletnek történelmi feltételei.

Az emberföldrajzi, gazdaságpolitikai, társadalomtudományi szempontok összhangos érvényesítése. Faji, erkölcsi és műveltségi összetartás keletkezése és megszilárdítása.

Ha a 6000 éves történelmi életnek egyetemes világképét, a tanultak alapján, lelki szemeink elé varázsoljuk, akkor lehetetlen fel nem ismernünk abban oly általános érvényű jelenségeket, melyek minden korban és minden nemzetnél mutatkoztak. Lehetetlen nem látnunk oly törvényszerűségeket, melyek az emberi életnek nagy problémáiból megmásíthatatlanul lépnek ki elibünk. Ha ezen általános szempontok szerint bíráljuk a tudományos és erkölcsi felfogás magaslatáról az emberiség millió eseményeit» akkor *világszemléletre* teszünk szert. Ez helyes csak akkor lehet, ha annak alapját az emberileg megállapítható történelmi igazságok képezik. Egészséges pedig akkor, ha a felismerésekben és megállapításokban az erkölcsi felfogásnak lelki tisztasága vezet.

Azon általános szempontok, amiket érvényesítenünk kell, először az *ember földrajzi*. A történelmi életet csakis a földdel, annak jelenségeivel kapcsolatban lehet elképzelni. A történelmi életformák létrejövését, működését, elpusztulását megértenünk. Másodsor a történelmi élet és fejlődésnek egyik legfontosabb, ma már szinte döntő tényezője a *gazdaságpolitikai*, amelyet a politikai és műveltségi szempont mellett elhanyagolnunk nem szabad. Végül a társadalmak s azok élet jelenségeinek, szervezeteinek származásában, növekedésében, működési formáiban a történelmi életre való kölcsönös hatásaiban vannak oly legutóbb fel-

fedezett és megállapított törvényszerűségek, melyek tudása nélkül történelmi felfogásunk egyoldalúvá válnék és hiányos volna. Ezért a *társadalomtudományi* vonatkozásoknak ismerete elengedhetetlen, ha helyes ítélőképességgel akarjuk az emberi életnek történetét felépíteni. Ezen három szempontnak összehangzatos érvényesítése ad csupán módot arra, hogy a föld és ember által teremtett egyetemes világképről helyes és egészséges fogalmunk legyen.

A legegészségesebb és leghelyesebb történelmi felfogás is üres elképzeléssé válik, ha nem állanak mögötte a való életnek a napi, a történelmi eseményeket szülő, erkölcsi,-alkotó erői. Hiába a tudományos rendszer létrehozása, hiába annak megértése, ha a belőle levont történelmi tanulságokat, nem tudjuk a magunk egyéni nemzetünk és az emberiség általános javára hasznosítani. Az életnek sok ezer mindennap más formában jelentkező eseményeiben ható erők működnek. Ezek építik fel és tartják fenn a társadalmakat, az emberi közösségeket. Legelseje ezeknek a *faji öntudat*, mely szigorú és fájdalmas önbírálással, de legyőzhetetlen erővel szereti saját fajtáját. Zokogó keserűséggel minden szent rögét hazájának. A független magyar nemzeti állameszmét, nemzetünknek a korona által megszentelt ezeréves államformáját, a királyságot és általa képviselt teljes épségében ragyogó magyar birodalmat. Másodsor a *valláserkölcösös érzés*, mely hisz a vallások magasztos tanításaiban és áhítatos hódolattal gyakorolja is azokat. Saját cselekedeteivel naponként példáját nyújtja a legnemesebb emberszeretetnek, a jó diadalában való megingathatlan meggyőződésének, a lélek halhatatlanságába vetett szilárd hitének, a testi és lelki tisztaságának. Harmadsor a *műveltség és tudomány szeretete*, amely tudományban, irodalomban és művészetben létrehozza az emberi léleknek csodálatos ki virágzásait. Egyben megszüli a magyar lélek sajátos, faji képességeinek azon lángeszű szellemi termékeit is, melyekből mindig a magyarság ezeréves élet-halál küzdelmének, kifejezhetetlen fájdalmainak, sokszor bekövetkezett megaláztatásának dacos, keserű, sirvavigadása csendül ki felénk.

Ha cselekedeteinkben, elképzelésünknek röpke pillanataiban^ álmainknak senki által ellen nem őrizhető boldog látomásaiban, vidám meghalni készségünkben megtudjuk teremteni minden magyar között a megingathatlan faji, erkölcsi és műveltségi összetartás el nem pusztítható érzését, akkor ismét nagy lesz a magyar, mint a dicső hajdankorban, ha nem, akkor — elveszünk.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	<i>Oldat</i> 3
I. Történelmi alapfogalmak.	
A történet fogalma, a történet, a történelem	5
A történelem tárgya, élettelen dolgok, élő lények, az ember	6
A történelem fajtái, világtörténelem, nemzeti történelem	6
Politikai, műveltségi, gazdasági, gazdaságpolitikai történelem	7
A történelem tanításának általános, különleges feladata	7
II. A földi élet keletkezése, történelmi korok.	
A föld keletkezése, a szervetlen, a szerves élet, az emberek megjelenése a földön	8
Történelmi korok, történelem előtt valók, kő-, réz-, bronz-, vaskor. . .	9
A történelmi élet kezdete, történelmi, korok, ó-, közép-, új-, legújabb kor	10
III. Történelemfejlődési alapfogalmak.	
A történelmi élet alaptörvénye, létre jö vés, fejlődés, elmúlás	12
A történelmi folytonosság. Ok és okozati összefüggés, ok és okozatokok	15
A történelmi élet tárgyi tényezői, a föld, a fekvés, az éghajlat	17
Szellem erkölcsi tényezők, faji öntudat, vallásosság, tudásvágy	26
IV. Történelemfejlődési felfogások.	
Carlyle, heroszelmélet, individualizmus, ideáloptimizmus	46
Marx , tömegelmélet, kollektívizmus, történelmi materializmus, realpesszimizmus	50
V. A történetírás irányai.	
Politikai történetírás	56
Műveltségi történetírás.	60
Gazdasági, gazdaságpolitikai történetírás.	63
VI. A történelmi élet haladásának irányai.	
Földrajzi: folyam völgyi, földközi tengermelléki, világtenger melléki, sarki kor	67
Faji: szumér, sémi, árja kor	73
Technikai: halmozódás, szétosztódás	84

VII. Történelmi életformák fejlődése.

Politikai életformák	89
Szellemerkölcsi életformák	91
Gazdasági életformák	92

VIII. Politikai életformák.

Horda	95
Törzs	96
Népcsoport	97
Nemzet	98
Állam	98

IX. Államformák.

Kötött államforma, egyeduralom	101
Kötetlen államforma, köztársaság	102

X. Uralkodást módok.

önkényuralom	106
Alkotmányos uralom	107

XI. Társadalompolitikai rendszerek.

Társadalmi felszüremlődés, kevesek jogozottsága, egyesek közhatalom bitorlása	110
Mindenki jogozottsága, mindenkinek közhatalom bitorlása	112

XII. Államfenntartó- és védőszervek.

Honvédelem	115
Törvényhozás	118
Igazságszolgáltatás	121
Közkormányzás	122

XIII. Történelmi politikai körök.

Ókori keleti államok, ókori nyugati államok	123
Középkori germán államok, középkori román államok, középkori szláv államok, középkori keleti államok	127
Újkori germán államok, újkori román államok, újkori szláv államok, újkori keleti államok	133
Legújabbkori germán államok, legújabbkori román államok, legújabbkori szláv államok, legújabbkori keleti államok, legújabbkori gyarmat-államok	138

XIV. Szellemerkölcsi életformák.

	<i>Oldal</i>
Vallásosság, Λ állás, egyház	142
Vallásrendszerek, bálványimádás, természetimádás	143
Sokistenséghívés, egyistenséghívés	145
Mózesi hit, kereszténység iszlám	146
Bramaizmus, buddhaizmus	148

XV. Történelmi műveltségi körök.

Ókori sémi, árja	149
Középkori román, germán	153
Újkori germán, román	154
Legújabbkori. germán román	159

XVI. Gazdasági életformák.

Terménygazdálkodás	160
Pénzgazdálkodás	164
Hitelgazdálkodás	165

XVII. Történelmi gazdasági körök.

Ókori termény gazdálkodás, ókori pénzgazdálkodás	167
Középkori terménygazdálkodás, középkori pénzgazdálkodás	172
Újkori pénzgazdálkodás	178
Gazdaságpolitikai elméletek: merkantilizmus, fiziokratizmus, indusztrializmus	181
Legújabbkori hitelgazdálkodás, szabadkereskedelmi és védő vám rendszer, gazdasági világhódítás	182
Szocializmusz	192

XVIII. A magyar királyság gazdasági fejlődése.

Az Árpádok korának termény gazdálkodása	195
Az Anjouk és Hunyadiak pénzgazdálkodása	197
A török hódoltság gazdasági leromlása	198
A Habsburgok gazdasági elnyomása	198
A reformkorszak gazdasági törekvései	199
Gazdasági újjászületésünk a kiegyezés óta	199

XIX. Az egészséges és helyes világszemléletnek történelmi feltételei.

Emberföldrajzi, gazdaságpolitikai társadalomtudományi szempontok	201
Faji, erkölcsi és műveltségi összetartás	202-